

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**15. ve 18. YÜZYILLAR ARASINDA İSTANBUL
KALELERİ**

Murat KAYA

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Uğur ALTUĞ

Çankırı – 2025

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

15. ve 18. YÜZYILLAR ARASINDA İSTANBUL
KALELERİ

Murat KAYA

ORCID: 0009-0007-7728-5277

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Uğur ALTUĞ

ankırı – 2025

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	iv
TEZ KABUL VE ONAY	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
GÖRSEL LİSTESİ.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	1
1.2. Araştırma Yöntemi	3
1.3. Kaynaklar	4
1.3.1. Arşiv Kaynakları	4
1.3.2. Kronik ve Seyahatnameler	6
1.3.3. Araştırma Eserleri.....	6
1.3.4. Tezler.....	7
2. BİR TERİM VE MİMARİ YAPI OLARAK KALE.....	8
2.1. Kalenin Tanımı ve Bölümleri	8
2.2. Kalelerin Genel Özellikleri.....	15
2.2.1. Coğrafi Özelliklerine Göre Kaleler	17
2.2.1.1. Su Kıyısı Kaleleri	18
2.2.1.2. Kara Kaleleri	19
2.3. Kale Mimarisi	20
2.3.1. Sur	20
2.3.2. Hendek.....	22
2.3.3. Kuleler	24
2.3.4. Kapılar	25
2.3.5. Avlu	27
2.3.6. Tabyalar	28
2.3.7. Hapishane	31
2.3.8. Kalenin Diğer Bölümleri	32
2.4. Bizans Kalesi	33
2.5. Osmanlı Kalesi	39
2.5.1. Kalelerde İaşe Temini.....	50
2.5.2. Kalelerde Personel.....	51
2.6. Kale ve Fonksiyonları	52
3. OSMANLI KALE TEŞKİLATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	53
3.1. Osmanlı Kalelerinde Bulunan Kale Görevlileri	53
3.1.1. Kale Dizdarları	55
3.1.2. Kale Kethüdaları.....	58

3.1.3.	Azebler	59
3.1.4.	Cebeciler.....	60
3.1.5.	Yeniçeriler	61
3.1.6.	Topçu ve Top Arabacıları.....	63
3.1.7.	Lağımcılar	65
3.1.8.	Kale Erleri	66
3.1.9.	Diğer Görevliler	68

4. İSTANBUL KALELERİNİN YERLEŞİMİ ve KONUMU 69

4.1.	İstanbul Surları	69
4.2.	Yedikule	70
4.3.	Mermer Kule	71
4.4.	Galata Surları.....	72
4.5.	Kızkulesi.....	73
4.6.	Yoros Kalesi	74
4.7.	Anadolu Hisarı	75
4.8.	Rumeli Hisarı	76
4.9.	Aydos Kalesi	77
4.10.	Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı Kaleleri.....	78
4.11.	Garipçe Kalesi	79
4.12.	Poyraz Kalesi.....	80
4.13.	Rumeli Feneri Topçu Kalesi ve Rumeli Feneri.....	81
4.14.	Anadolu Feneri ve Kalesi	83
4.15.	Büyük Liman Kalesi.....	84
4.16.	Hasan Paşa Kuleleri.....	85
4.17.	Macar Kalesi.....	87
4.18.	Kilyos Kalesi	88
4.19.	Riva Kalesi	89
4.20.	Şile Kalesi.....	90

5. İSTANBUL KALELERİNİN İNŞA, BAKIM, ONARIMI 91

6. 15. ve 16. YÜZYILLARDA İSTANBUL KALELERİ 109

6.1.	İstanbul Surları	109
6.1.1.	İlk ve Bizans Dönemi	109
6.1.2.	Osmanlı Dönemi.....	113
6.1.3.	Kara Surları	115
6.1.4.	Marmara ve Haliç Surları	117
6.2.	Yedikule	121
6.3.	Mermer Kule	125
6.4.	Galata Surları.....	126
6.4.1.	İlk ve Bizans Dönemi	126
6.4.2.	Osmanlı Dönemi.....	128
6.5.	Kız Kulesi.....	132
6.6.	Yoros ve Serapion Kaleleri	134
6.7.	Anadolu Hisarı	137
6.8.	Rumeli Hisarı	139
6.9.	Aydos Kalesi	142

6.10. Diğer Kaleler	150
7. 17. ve 18. YÜZYILLARDA İSTANBUL KALELERİ.....	153
7.1. Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı Kaleleri.....	156
7.2. Garipçe Kalesi	158
7.3. Poyraz Kalesi.....	160
7.4. Rumeli Feneri Topçu Kalesi ve Rumeli Feneri.....	161
7.5. Anadolu Feneri ve Kalesi	164
7.6. Büyük Liman Kalesi.....	166
7.7. Hasan Paşa Kuleleri.....	167
7.8. Macar Kalesi.....	167
7.9. Kilyos Kalesi	168
7.10. Riva Kalesi	169
7.11. Şile Kalesi.....	172
8. SONUÇ	176
KAYNAKÇA	179
EKLER.....	199
ÖZGEÇMİŞ.....	218

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *15. ve 18. Yüzyıllar Arasında İstanbul Kaleleri* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

16/ 07/ 2025

İmza

Murat KAYA

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Murat KAYA tarafından hazırlanan *15. ve 18. Yüzyıllar Arasında İstanbul Kaleleri* başlıklı bu çalışma, 16.07.2025 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Uğur ALTUĞ	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Sıddık ÇALIK	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Saim YÖRÜK	İmza:
Üye	: Doç. Dr. İbrahim ONAY	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 16/07/2025 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali YİĞİT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 15. ve 18. yüzyıllar arasında İstanbul kalelerini tespit ve analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Bu tezin oluşturulmasında dönem kaynakları, arşiv belgeleri, araştırma eserlerinden faydalanılmış, özellikle topografya çalışması ile bu yapılar anlaşılmaya ve bunların sonuçları tezde ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen bilgileri desteklemek amacıyla alan çalışmasına özellikle ağırlık verilmiştir.

Bu araştırmanın ortaya çıkmasında, oluşturulmasında ve tamamlanmasında emeği geçen herkese teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Lisansüstü eğitimimde birikimlerinden yararlandığım, Çankırı Karatekin Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'ndaki bütün hocalarıma, lisansüstü eğitimimin her safhasında beni destekleyen, cesaretlendiren, gayretimin düştüğü anlarda azmimi arttıran ve birikimlerinden her zaman yararlandığım danışmanım Sayın Doç. Dr. Uğur ALTUĞ hocama, çalışmalarım süresince arşiv araştırmalarında bana her konuda yardımcı olan Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi çalışanlarına, beni daima destekleyen ve maddi-manevi her zaman yanımda olan eşime teşekkür ederim.

Tabi ki insan hiçbir işinde mükemmel değildir. Bu çalışma insan elinden çıktığından eksik ve hataları olacaktır. Bu eksik ve hataların tamamı benimdir ve sorumluluk bana aittir. Bu çalışmanın tarihçilere ve bu sahanın bütün meraklılarına faydalı olmasını dilerim.

16/07/2025

Murat KAYA

ÖZET

Tezin Başlığı : 15. ve 18. Yüzyıllar Arasında İstanbul Kaleleri

Tezin Yazarı : Murat KAYA

Danışman : Doç. Dr. Uğur ALTUĞ

Anabilim Dalı : Tarih

Tezin Türü : Doktora

Kabul Tarihi : 16.07.2025

Bu araştırmanın amacı 15. ve 18. yüzyıllar arasında İstanbul kalelerini belirlemek ve değerlendirmektir. Bu amaçla araştırmanın sınırını bugün anladığımız İstanbul ili sınırları dâhilinde özellikle topografya çalışması ile tespit edebildiğimiz kale ve benzeri yapılar oluşturmaktadır. Bu yapılar içinde ağırlıklı olarak kale kelimesinin kullanımında ilk akla gelen klasik Orta Çağ kaleleri merkezde olmakla birlikte klasik kale anlayışının zamanla değiştiği geç dönemde inşa edilmiş ve tespit edilebilen kaleler de değerlendirilmiştir. İstanbul kaleleri sahasında yapılan araştırmalar bütüncül olmayıp ağırlıklı olarak fen ve mimari alanındadır. Bu araştırmada İstanbul kaleleri bütüncül bir yaklaşımla sosyal yönü ile de değerlendirilmiştir. Araştırmada veri toplamak için dönem kaynakları, arşiv kayıtları ve bu sahada yapılan araştırmalardan faydalanılmıştır.

Osmanlı Devleti İstanbul'un fethi öncesi şüphesiz kale inşa teknolojisinde ileri bir seviyedeydi. Bunun ilk örnekleri erken dönemde inşa edilmiş Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı'dır. İstanbul'un fethiyle birlikte Bizans bakiyesi kalelerin birçoğu korunmuştur. Devletin merkezinde konuşlanmış bu kalelerin askerî işlevi zaman içinde azalmıştır. Fakat birçoğu şehrin sosyal yapısı içinde bugüne kadar varlığını devam ettirmiştir. Kaleler sosyal yapı içinde askerî işlevinin ötesinde yerleşmeyi arttıran unsur olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin eski gücünden uzak olduğu bir dönem olmuştur. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti kalelerin askerî önemini mecburen hatırlamıştır. Devlet, Karadeniz Boğazı'ndan merkeze doğru yeni kaleler inşa etmiş ve var olanları da tahkim etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Kale, Sur, Bizans, Osmanlı, 15. ve 18. Yüzyıllar

ABSTRACT

Thesis Title : Istanbul Castles Between the 15th and 18th Centuries

Author : Murat KAYA

Supervisor : Doç. Dr. Uğur ALTUĞ

Department : History

Thesis Type : Ph.D

Date : 16.07.2025

The aim of this research is to identify and evaluate the fortresses in Istanbul between the 15th and 18th centuries. The scope of the study is limited to the borders of today's Istanbul province, focusing particularly on fortresses and similar structures that can be identified through topographical studies. While the primary focus is on classical medieval fortresses, the research also includes fortresses built in the later period when the classical understanding of fortresses changed. The research on Istanbul fortresses has not been comprehensive, mainly focusing on scientific and architectural aspects. In this study, Istanbul fortresses are evaluated with a holistic approach, including their social aspects. To collect data, period sources, archives, and existing research in this field were utilized.

The Ottoman Empire, prior to the conquest of Istanbul, was undoubtedly advanced in fortification technology. The earliest examples of this are the Anadolu Hisarı and Rumeli Hisarı, built in the early period. With the conquest of Istanbul, many Byzantine fortresses were preserved. The military function of these fortresses, located at the center of the state, diminished over time. However, many have continued to exist within the city's social structure. Fortresses have played a role beyond their military function, contributing to settlement growth. The 17th and 18th centuries were periods when the Ottoman Empire was distant from its former power. As a result, the Ottoman Empire was compelled to recall the military importance of fortresses. The state built new fortresses from the Black Sea towards the center and reinforced existing ones.

Keywords: Istanbul, Fortress, Wall, Byzantine, Ottoman, 15th and 18th Centuries

GÖRSEL LİSTESİ

<u>Görsel No:</u>	<u>Sayfa</u>
Görsel 1 İstanbul Surları	70
Görsel 2 Yedikule	71
Görsel 3 Mermer Kule	72
Görsel 4 Galata.....	73
Görsel 5 Kızkulesi.....	74
Görsel 6 Yoros Kalesi	75
Görsel 7 Anadolu Hisarı.....	76
Görsel 8 Rumeli Hisarı.....	77
Görsel 9 Aydos Kalesi	78
Görsel 10 Rumeli Kavağı Kalesi.....	79
Görsel 11 Anadolu Kavağı Kalesi.....	79
Görsel 12 Garipçe Kalesi	80
Görsel 13 Poyraz Kalesi.....	81
Görsel 14 Rumeli Feneri Topçu Kalesi.....	82
Görsel 15 Rumeli Feneri	82
Görsel 16 Anadolu Feneri ve Kalesi	84
Görsel 17 Büyük Liman Kalesi.....	85
Görsel 18 Hasan Paşa Kalesi (Sarıyer)	86
Görsel 19 Hasan Paşa Kalesi (Beykoz)	86
Görsel 20 Macar Kalesi.....	88
Görsel 21 Kilyos Kalesi	89
Görsel 22 Riva Kalesi	90
Görsel 23 Şile Kalesi.....	91
Görsel 24 Belgrad Kapı.....	201
Görsel 25 Garipçe Kalesi	202
Görsel 26 Kilyos Kalesi ana giriş kapısı	203
Görsel 27 Mermer Kule iç tarafı	204
Görsel 28 Mermer Kule deniz tarafı	204
Görsel 29 Mevlana Kapı	205
Görsel 30 Mevlana Kapı iç tarafı	205

Görsel 31 Rumeli Feneri Topçu Kalesi ana avlu	206
Görsel 32 Yedikule güney duvarı	206
Görsel 33 Yedikule Kapısı	207
Görsel 34 Anadolu Hisarı	208
Görsel 35 Anadolu Hisarı kara tarafı	208
Görsel 36 Komnenos Suru	209
Görsel 37 Mermer Kule	209
Görsel 38 Yoros Kalesi	210
Görsel 39 İstanbul 1896	211
Görsel 40 İstanbul 1493	212
Görsel 41 Kilyos Kalesi	213
Görsel 42 İstanbul Boğaziçi Haritası	214
Görsel 43 İstanbul Surları	216
Görsel 44 Yedikule	217
Görsel 45 Garipçe ve Poyraz Kaleleri.....	218
Görsel 46 Mermer Kule	219

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Kalelerin başlıca işlevi insanoğlunun canı başta olmak üzere malını, ırzını düşmandan korumaktır ve kaleler bunun için inşa edilmiştir. Diğer bir yönüyle kaleler, güvenlik ve savunmanın yanı sıra bir toplumun varlığını devam ettirebilmesi için temel yapılardan biri olmuştur. Bu temel işlevlerinin yanı sıra toplumlar için sosyal ve kültürel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Kaleler şehirlerin savunulmasında ana unsurken ticaretin, sosyal hayatın gelişmesinde ve siyasi yapıların şekillenmesinde önemli bir olgudur.

Kale kelimesi, tırmanılması zor, çıkılamayan bir dağdan kopuk büyük kaya parçası veya dağ gibi büyük bulut anlamlarına gelmektedir. Kale genel anlamıyla düşman saldırılarından korunmak için yüksek ve stratejik bir mevkide inşa edilmiş yapı ya da yapılar topluluğudur. Kaleler tarihin ilk dönemlerinden başlayarak özellikle Orta Çağ boyunca savaş ve şehircilik tarihinin merkezinde olmuştur. Bu yönü ile kale bir Orta Çağ yapısıdır.¹

Kale denilince akla ilk gelen yapı elemanları yüksek duvarlar ve kulelerdir. Bununla birlikte bu düşünce çok işlevsel ve karmaşık olan bu yapıları anlamlandırmada yetersiz kalacaktır. Çünkü yüksek duvarlar ve kuleler sadece askerî işlevini anlamlandırmakta bile yetersiz kalır. Bu ana askerî unsurların yanı sıra kalelerde cephane, kiler, hapisane, görevli odaları, ibadethane, sarnıç vb. yapılar da bulunmaktadır. Bu yapıların varlığı kale içerisinde geniş bir yaşam alanının varlığına işaretler. Bu geniş alanın canlı bir şekilde devamı için yetişmiş personel büyük önem taşır. Osmanlı Devleti'nde bu personeller dizdar, kethüda, kale erleri olarak

¹ bkz. (Sevgen, 1959: 5). Bu kabul daha çok zamansal yakınlıkla ilgilidir. Genel kabul yapı ve mimari tekniğinin gelişimine paralel olarak Orta Çağ kalelerinin bu yapıların zirve örnekleri olduğudur. Fakat eski toplulukların anlatıldığı eski eserlerde kalelerden bahsedilir. Bu eserlerde kalelerin sahip olması gereken özellikler ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Geniş bilgi için bkz. (Vitruvius, 1990: 12-15)

sınıflandırılabilir. Fakat böylesi büyük ve karmaşık bir organizasyonda personel bunlarla sınırlı değildir ve başka askerî sınıflar da bulunmaktadır. Bu sınıflardan bazıları cebeciler, topçular, top arabacıları, farisanlar ve yeniçerilerdir. Bu personellerin sefer sırasında sayıları artarken barış dönemlerinde sayıları azalmaktadır. Aynı zamanda bu durum kalenin önemine, büyüklüğüne, iç kale ya da hudut kalesi olmasına göre değişkenlik göstermektedir.

Bu çalışmada 15. ve 18. yüzyıllar arasında İstanbul kaleleri incelenmiştir. İstanbul çok uzun bir dönem Bizans ve Osmanlı Devleti'ne başşehirlik yapmıştır. Politik önemi ve stratejik konumu nedeniyle şehir ilk kurulduğu dönemden bu yana cazibe merkezi olmuş ve bunun sonucu olarak savunma amacıyla sağlam kaleler inşa edilmiştir. Özellikle Bizans döneminde inşa edilen kaleler ve surlar İstanbul'un Hristiyan dünyasının merkezi olma özelliğinin korunmasında önemli bir unsur olmuştur. Kara ve deniz surları devleti başşehir olarak güvence altına almıştır. Bu kaleler Bizans ve Osmanlı Devleti için İstanbul güvenliğinin ana unsuru olup, dönemin savaş tekniğini ve mimari anlayışını yansıtır. Ayrıca İstanbul'un savunması için uzun zaman gösterilen çabanın somut kanıtıdır.

Kalelerin askerî işlevinin ötesinde şehrin sosyal ve ekonomik gelişimine katkısı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin görece askerî olarak durağan bir döneme girdiği 17. ve 18. yüzyıllarda ise kalelerin unutulmuş askerî önemi tekrar ön plana çıkmış ve özellikle yeni kale-tabya yapımına ağırlık verilmiştir.

Bu çalışma bugünkü İstanbul sınırları içerisindeki kaleler ve benzeri yapılarla sınırlıdır. Bu tezin asıl amacı İstanbul kaleleri olmakla birlikte bu kalelerle ilintili olduğu için İstanbul surlarına da ayrıca yer verilmiştir. Çalışmada klasik Orta Çağ kale anlayışının, kalelerin sosyal ve askerî işlevlerinin nasıl değiştiği tahlil edilmeye çalışılmıştır. İstanbul kaleleriyle ilgili yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak mimarî ve fen sahasında olmuştur. Fakat bu çalışmada bu yapıların sosyal ve toplumsal yapıya katkılarına değinilmiş ve böylelikle daha kapsayıcı olmak hedeflenmiştir. İstanbul'un fethi ile birlikte Bizans bakiyesi kalelerin nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve bunların

zaman içindeki işlevleri tahlil edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda devletin başşehri olan İstanbul'un savunma yapılarını tarihsel süreçte incelemek ve bu sahadaki çalışmalara fayda sağlamak amaçlanmıştır.

Tezin araştırma metni altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra başlayan ikinci bölümün ana başlığı *Bir Terim ve Mimari Yapı Olarak Kale*'dir. Bu bölümde kalenin tanımı, bölümleri, genel özellikleri, coğrafi şartların kale inşasındaki etkileri, kale mimarisinin ana unsuru olan sur, hendek, kapılar vb. bölümlerle Bizans ve Osmanlı kale anlayışının özelliklerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde *Osmanlı Kale Teşkilatının Genel Görünümü* başlığı altında dizdar, kethüda, kale erleri vb. personeller açıklanmaya çalışılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda bu kale erleri *kale-i merdan* olarak tek başlık altında anlatılırken bu araştırmada yeniçeri, topçu, farisan vb. alt başlıklar şeklinde sınıflandırılmıştır. Dördüncü bölüm 15. ve 16. *Yüzyıllarda İstanbul Kaleleri*'dir. Bu bölümde kaleler, İstanbul surları merkeze konularak bu merkezden uzaklığına göre sıralanmıştır. Ayrıca en eski Bizans bakiyesi olan İstanbul surları ve Galata surları Bizans Dönemi ve Osmanlı Dönemi olarak iki başlık altında incelenmiştir. Beşinci bölüm 17. ve 18. *Yüzyıllarda İstanbul Kaleleri*'dir. Tez, sonuç bölümü ile bitmektedir.

1.2. Araştırma Yöntemi

Tarih sahasında geniş bir dönemi ele alan çalışmaların son zamanlarda yararlandıkları temel yöntem *sondaj* yöntemidir. Bu yöntem kısaca belirli kronolojik aralıkta seçilen belge ve defterlerden elde edilecek bilgilerin bütün çalışma alanını kapsayacak şekilde yorumlanmasıdır. Bu yöntemdeki en büyük eksiklik incelenemeyen ve benzer olduğu düşünülen belge ve defterlerin farklı ve belki de taban tabana zıt bilgiler içermesi ihtimalinin göz ardı edilmesidir.² Çalışmada bu eksikliği ortadan kaldırmak için arşiv kayıtları geniş bir kronoloji belirlenerek taranmış, dönem kaynakları ve saha çalışması ile bu veriler birlikte değerlendirilmiştir.

² Geniş bilgi için bkz. (Göger 2014: 10)

Çalışma boyunca tahlillerimizde dönem kaynakları, arşiv vesikaları, araştırma eserleri ve saha çalışması temel veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Arşiv kaynaklarından Tahrir Defterleri, Büyük Kale Kalem Defterleri, Mühimme Defterleri, Ali Emiri, Cevdet ve İbnülemin tasniflerinden yararlanılmıştır. İSAM tarafından neşredilen İstanbul kadı sicillerinden istifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından yayımlanan mühimme defterleri incelenmiştir. Ayrıca YÖK veri tabanında yüksek lisans çalışması yapılmış 100'ün üzerinde mühimme defteri de taranmıştır.

1.3. Kaynaklar

Araştırma kaynakları dört ana başlık altında değerlendirilebilir: Arşiv kaynakları, kronikler-seyahatnameler, araştırma eserleri ve tezler.

1.3.1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi araştırmacılar için zengin bir kaynağa sahiptir. Bu arşivde bulunan *Tapu Tahriri Defterleri* araştırma konumuza ait kalelerde görevli personelin tımarlarının tespitinde önemli veriler sunmaktadır. Kalelerde görevli personelin vazifeleri, tımarların hangi bölgelerden verildiği, ne kadar tımara sahip oldukları gibi bilgileri içermektedir. Ayrıca kalelerin tespitine olanak sağlamaktadır.

Büyükkale Kalem Defteri önemli bir gider kalemidir. Bu kalem genellikle Mora ve Arnavutluk dışında kalan büyük kalelerin erzak, cephane, tamir ve personelin maaş işlerinden sorumludur. Bu defterlerde personeller, cephane ve mühimmat bilgileri bulunmaktadır. Ayrıca kalelerin tespitine olanak sağlamaktadır.

Mühimme Defterleri çalışmamız için vazgeçilmez bir kaynaktır. Divan-ı Hümayun'da alınan kararların kaydedildiği bu defterlerde, kalelerin vaziyeti, bölümleri, kale personelleri, tembihler, aziller, tayinler ve tımarlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı bazı mühimme defterlerini yayımlamıştır.

Ali Emiri Tasnifi kalelerin tespiti, personeller, tımar bölgeleri, mevacibler, mühimmat ve tayinler hakkında bilgiler sunmaktadır.

Cevdet Tasnifi kayıtlarında teçhizat, cephaneye, vazifelilerin kimler olduğu, mevcutları, mevacipleri, kalelerin isimleri, tespiti, kalelerin vaziyeti, tamiri ve masraf bilgileri ile ilgili değerli veriler bulunmaktadır.

İbnülemin Tasnifi kalelerin tespiti, personeller ve bunların yetkileri gibi bilgiler bulunmaktadır.

İSAM bir heyet öncülüğünde İstanbul kadı sicillerini yayımlamıştır ve bu siciller taranmıştır. Bu sicillerde Galata, İstanbul surları, kapılar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Mühimme Defterleri incelenmiştir.

YÖK veri tabanında yüksek lisans çalışması yapılmış 100'ün üzerinde mühimme defteri taranmıştır. Bu tezler benzer yöntemlerle hazırlanmış çalışmalardır.

1.3.2. Kronik ve Seyahatnameler

Kronikler meydana gelen hadiselerin birbiri ardınca sıra ile anlatıldığı eserlerdir. Tezimizin konusunu oluşturan kalelere değinen ilgili kronikler ve seyahatnameler çalışmanın önemli kaynaklarıdır. Ulaşılabilen bu kaynaklar kaynakçada verildiğinden burada sadece bazılarına değinilecektir.

Baron Wenceslaw Wratislaw eserinde 16. yüzyıl İstanbul'unu kendi gözlemleriyle anlatır. İstanbul surları, Galata ve Boğaz'daki hisarlarla ilgili bilgiler vermektedir.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* İstanbul kaleleri ilgili değerli tespitlerde bulunmaktadır. Özellikle İstanbul'u anlatırken verdiği detaylı bilgiler şehri tanıyanlar için şehrin büyük bir resmini çizmiştir. 17. yüzyıl için önemli bir kaynak olan bu eserden özellikle tezin *diğer kaleler* bölümünde sıkça yararlanılmıştır.

Eremya Çelebi'nin *17. Asırda İstanbul* eseri İstanbul larını, Yedikule'yi, Rumeli Hisarı vb. yapıları betimlemiştir.

1.3.3. Araştırma Eserleri

Çalışmamızın konusu ile ilgili son döneme kadar bütüncül bir çalışma yoktur. Kaynakça bölümünde ulaşılabilen kaynaklar gösterildiğinden burada sadece bazı temel kaynaklara değinilecektir.

Fransız mimar ve sanat tarihçisi Albert Gabriel'in *İstanbul Türk Kaleleri* adlı çalışması İstanbul kaleleriyle ilgili ilk yayındır. Gabriel bu çalışmasında Rumeli Hisarı, Anadolu Hisarı, Yedikule, Kavak Kaleleri ve Yoros Kalesi'ni bir sanat tarihçisi olarak askerî ve teknik özellikleriyle anlatmıştır.

Türk tarihçi Feridun Dirimtekin İstanbul surları ile ilgili 1950’li yıllarda iki önemli kitap yayımladı: *Fetihten Önce Marmara Suları* ve *Fetihten Önce Haliç Surları*. Dirimtekin bu kitaplarında Marmara ve Haliç surlarını detaylı bir şekilde tanıtırken bol miktarda görsele ve plana da yer vermiştir. Dirimtekin’in bir diğer çalışması *İstanbul Surları Hendeklerinde Su Var mıydı?* başlıklı makalesidir. Bu makalede başlıktaki soruya cevap aramaya çalışmış fakat kesin bir kanıya varamamıştır.

1.3.4. Tezler

Osmanlı kaleleri ile ilgili ilk çalışmalardan biri Eftal Şükrü Batmaz’ın *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550-1750)* başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada Osmanlı kale teşkilatının fiziki unsurları ve buralarda görev yapan personel değerlendirilmiştir.

Bir diğer çalışma Burcu Özgüven’in *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri* başlıklı doktora tezidir. Bu çalışmada kale olgusunun tarih içindeki gelişimi ve II. Mehmet dönemi kaleleri değerlendirilmiştir.

Son dönemde ağırlıklı olarak fen sahasında yapılan çalışmalar ön plana çıkmıştır. Bunlardan ikisi Yeşim Yaşa’nın *Poyraz Kalesi Restorasyon Projesi* ve Hümeýra Bostan’ın *Defending The Ottoman Capital Against The Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of İstanbul* başlıklı doktora tezidir. Hümeýra Bostan’ın çalışmasında son dönem kale ve tabyalarını değerlendirirken Fransız arşiv kayıtlarını da kullanması tezin orijinal olmasına katkı sağlamıştır.

2. BİR TERİM VE MİMARİ YAPI OLARAK KALE

2.1. Kalenin Tanımı ve Bölümleri

İnsanoğlu yaratılışı gereği korunmak ve sığınmak ihtiyacıyla doğmuştur. Bu mizaç zaman içinde insanları bir araya getirmiş ve bugün ilkel olarak kabul ettiğimiz modern gelişmiş toplumların ilk nüveleri ortaya çıkmış olmalıdır. Bu toplumların zaman içinde anlaşmazlıkları birbirleriyle mücadeleye sebep olmuş ve toplumların ayrışması keskinleşmiştir. Bu durumu Hobbes, “*İnsan, insanın kurdudur*” sözüyle ifade etmiştir. Kale ve benzeri yapıların da bu ayrışma sonucu korunmak, sığınmak, önemli mevkileri elde tutmak gereksinimiyle zamanla inşa edildiği düşünülebilir. Tabi ki bu yapıların ilk dönemi bugünkü klasik kale yapılarından bir hayli uzak olmalıdır. Zamanla bilimin, coğrafyanın, mimarinin, askerî geleneğin vb. gelişmesine paralel olarak İlk Çağ ve Orta Çağ dönemlerinde bugün anladığımız kale yapıları meydana gelmiştir. Bu ilk örnekler Orta Çağ ve Yeni Çağ boyunca zirvesini bulmuş karmaşık kale düzeninden farklıdır. Muhakkak ki zaman içinde kale içinde artan nüfus ile birlikte fazla alan ihtiyacı, başka gereksinimler, ihtiyaçların çeşitlenmesi vb. etkenler bu yapının yüksek duvarlarla çevrelenmesi ve yapıya yeni eklemeler yapılması sonucunu doğurmuştur.

Kale, düşman saldırılarından korunmak için yüksek ve stratejik bir mevkide inşa edilmiş yapı ya da yapılar topluluğudur. *Kal* kökünden türeyen *kalaa* kelimesi tırmanılması zor, çıkılamayan bir dağdan ayrı büyük kaya parçası veya dağ gibi büyük bulut anlamlarına gelmektedir. Yüksek mevkilere inşa edilen muhkem yapı anlamında kullanılan kale kelimesi ise bu kelimedenden türemiş olmalıdır (Eyice, Kale, 2001). Farsça’da *kalat* (dağ üstünde bulunan kale ya da köy), İran ve Afganistan’da *kelat*, *kilat* biçimlerinde kullanılmaktadır (Ödekan, 1997). Ayrıca Arapça’da kale ve hisar manasında kullanılan *hısn* kelimesi ise *hasun* kelimesinden türemiştir ve *hasun*

ulaşılmaz olmak anlamındadır (Mutçalı, 1995). Türkçe’de *kale-kal’a* kelimesi aynı zamanda dış bölümüne karşılık olarak şehrin iç kısmını ifade etmek için de kullanılır. Kesin olarak kale kelimesi Arapça olmayıp Farsça kökenlidir. Farsça’da, bir dağ üzerinde bulunan kale veya köy manasına gelen *kalat* kelimesi kale isminin menşei olarak düşünülmelidir (Sevgen, 1959).

Kale, terim anlamı olarak, içerisine asker konulan, düşmana mukavemet etmek üzere kalın ve muhkem duvarlardan yapılmış, geniş ve her tarafından silah atmaya müsait burçları ve tabiyeleri olan güçlü bina demektir (şemseddin Sami). Kuran-ı Kerim’de birkaç yerde kale kelimesi geçmekte olup, kalelerin sarp, yüksek mevkilerde kurulduğundan ve güçlü yapısından bahsetmektedir. Kale ile ilgili en genel tanımlama şudur: Kaleler, yağmacılara karşı koronak sağlayan bir sığınma yeri, diğerk savaşçılara karşı verilecek mücadelelerde bir ev, idari merkez, sahibinin zenginlik ve zevkini gösteren bir mekân ve bir sura sahip, kuleli bir istihkmdan çok daha fazlasıdır (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015).

Kale, öncelikle askerî nitelikte olup, bugün Türkçe’de hisar ve sur tabirleri kale olarak da isimlendirilir fakat bu tabirler birbirinden farklıdır. Bir kasaba ya da şehir merkezini korumak için kuleler ile desteklenmiş duvarlar sistemine sur denilirken, hisar tabiri, mesken olarak yapılmış yapı kitlesi anlamında kullanılmaktadır (Eyice, Kale, 2001). Bazı kad sicillerinde İstanbül surları “*İstanbül hısnı*” olarak isimlendirilirken *hısn* kelimesi kale, hisar ve sığınak anlamındadır. Bu gösteriyor ki bu kelimeler zaman içinde anlam kayması ile birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

Kalenin anlamı Batı kaynaklarında da benzer biçimde kesinlik içermemektedir. Kelimeyi tam olarak tanımlayabilmek için Roma’nın bıraktığı miras önemli bir ipucu verir. Roma dünyasında kaleyi tanımlamak için *municipium*, *oppidum*, *castrum* kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimeler içerisinde kaynaklarda en çok *castrum* kelimesi geçmekte olup, bu kelime Latince’de kale hisar, büyük kale anlamına gelmektedir. İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca’daki kale anlamındaki kelimeler bu kökten türemiştir. Castrumun daha kk yapıda olanı ise *castellum*

olarak ortaya çıkmıştır. İki kullanım arasındaki fark aslında Orta Çağ'daki kale ve onun benzerleri durumundaki şato ve hisar ayrımının açık ifadesidir.

Kale öncelikle askerî ve sivil nüfusun birlikte yaşadığı yerleşim sahası olup, inşasındaki temel amaç bölgenin sakinlerinin ekonomik, sosyal birikimlerinin korunması ve savunulmasıdır. Buna karşın castellum (hisar, şato) öncelikle askerî amaçlı veya sahibinin zenginlik ve gücünün ifadesi olarak inşa edilen bir mekândır. Burada ortaya çıkan sonuca göre, Avrupa'da inşa edilen tahkimat ve savunma yapıları daha çok castellumlara işaret etmektedir. Öte yandan Roma Dönemi mirası olan tahkimatlı şehirler castrumlar da aynı anda varlığını devam ettirmiştir. Doğu coğrafyasındaki tahkimatlar daha çok castrum (kale) tabirine yakındır. Bu durumun da en önemli sebebi Ön Asya'da Bizans ve İslam devletleri arasındaki savaflara rağmen Avrupa'ya göre siyasi açıdan daha istikrarlı bir ortamın varlığıdır. Birlikte yaşama kültürü gelişmiştir. Ortadoğu'da ise benzer şekilde siyasi istikrar sayesinde sivil ve askerî zümre rahat bir şekilde aynı mekânı paylaşıyorlardı. Aynı zamanda şehir düştüğü ya da tehlike altına girdiğinde bu iki sınıfın iç kaleye çekilme imkânı vardı. (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015).

Yapıldığı dönemden bugüne kadar yapısını koruyan kaleler incelendiğinde göze ilk çarpan bölümleri yüksek ve görkemli duvarlarıdır. Kale duvarlarına çok önem verildiğinden sağlam ve dayanıklı yapılmıştır. Sur duvarları genelde kalın olup, bazılarının alt tarafı meyilli yapıdadır. Bunlar *şiv* olarak isimlendirilirken amaç düşmanın kaleye yaklaşmasına engel olmaktır. Bugün bile birçok kalenin kale duvarları hala ayaktadır. Bu duvarların kalınlığı ve yüksekliği zeminin kayaç yapısına, yükseltiye vb. unsurlara bağlı olarak değişkenlik gösterirken, mukavemeti arttırmak için duvarlar burçlarla desteklenmiştir. Burçlar çok şekilli olup, genel olarak dairesel, üçgen, altıgen yapıdadır. Bu çeşitlilik arazi yapısı ile ilgili olabileceği gibi isabet gücünü arttırmak amacından da kaynaklanmış olabilir. Burçlar genelde çok katlıdır ve katlarda ılık açıklıkları gün ışığının kullanılmasını temin eder. Kale duvarlarında topların yerleştirilmesine imkân sağlayan ve ılık girmesini kolaylaştıran açıklıklar yani mazgallar bulunur. Duvar ve burçlarda, tepe noktasında atış ve siper için *dendan* denilen dişler mevcuttur. Dendanların hemen arkasında birkaç

merdivenle çıkılan ikmal ve gezinti için kullanılan *seğirdim yolu* vardır. Seğirdim yoluna kale iç cephesinde bulunan merdivenlerden çıkılır. Kalelerde sıklıkla bir ya da birkaç kule vardır. İç kule denilen büyük kule, stratejik olarak diğer kulelerden daha önemlidir ve buranın düşman tarafından ele geçirilmesini önlemek için zorlaştırıcı tedbirler alınır. Kalelerde kuleler, cephane, ikamet, hapishane, hazine, ambar vb. bölümler vardır. Ayrıca yapımı uygun olan yerlerde kalelerin çevresi hendek ile çevrilmiştir. Bu hendekler genelde su ile dolu olup, hendekten geçmeyi sağlayan açılır kapanır bir köprü, kalenin ana kapısına ulaşmayı sağlardı. Kalelerin önemli bir bölümü de kapılardır. Ana kapı genelde çift kapı yapısında olup, iki tarafında büyük burçlarla korunurdu. Kalenin ana kapısı diğer tali kapılara göre daha büyük ve heybetli olup, bu kapılar bazen metal saca kaplanırdı. Bazı kalelerde ana kapının olduğu tarafta hendek mevcuttu ve bu hendeğin üstünde iner kalkar köprü bulunurdu. Bu özellik genelde Orta Çağ kalelerinde görülürdü. Bundan başka büyük sur yapı sistemlerinde belirli aralıklarla sivillerin ve askerlerin kullandığı kapılar da mevcuttu. Kapılar bulunduğu yere ve civarda yapılan işe göre isimlendirilirdi. Mevlevihane Kapı, Narlıkapı, Topkapı gibi. Düşmanı arkadan çevirmek ya da dışarıya haber göndermek için açılan kapılara *huruç* veya *uğrun kapısı* denirdi. Kale kapılarını veya köprüyü korumak için bunların önüne bir perde duvar örülürdü ki buna *hisar peçe* denirdi.

Kalelerin öncelikli işlevi askerî olup, inşa aşmasında tabi olarak mimari savunma öğelerine öncelik verilmiştir. Surlarda, burçlarda ve kale kapılarında bulunan *senkendaz* ile sadece kale kapılarına özgü bir uygulama olan *katil delikler* Orta Çağ boyunca pasif savunmada önemli bir işlev görmüştür. Senkendaz, Farsça taş anlamına gelen *seng* ile atan, atıcı anlamında kullanılan *endaz* kelimelerinden türetilmiştir. Kalelerin farklı bölümlerinde ama özellikle kapılarında görülen senkendaz pasif savunmada düşmana zarar verecek taş, kızgın yağ, katran gibi katı veya sıvı bir şeyler dökmek ya da düşmana ok ve taş atmak için tasarlanmıştır. Bu öğe Anadolu kalelerinde biçim olarak konsol şeklinde sur duvarlarının dışına çıkmıştır. Bu çıkmanın alt tarafında ve cephesinde açıklıklar mevcuttur. Batıda ve Doğudaki İslam coğrafyasında benzer işleve sahip fakat farklı malzeme ve biçimlerde senkendazlar vardır. Hasankeyf ile Gaziantep kalelerinde ve Birecik-Urfa

kapısında dekoratif görünümlü senkendazlar bulunur. Batı Avrupa'daki kalelerde ve şatolarda örneklerine rastlanan senkendazların bir diğer işlevi de servis yani *tuvalet deliği* olarak kullanılmasıdır. Tuvalet işlevi gören bu çıkmaların birçoğu kalenin hendek noktasına denk getirilmiştir. Batılı kaynaklarda *katil delik* ya da *haşlama bacası* olarak isimlendirilen açıklıklar kale geçitlerinde veya kapılarında görülüp senkendazların işlevine sahiptir. Bazı kaynaklarda Romalılara özgü tuzak amaçlı kullanılan bir çeşit *yuva delikten* bahsedilir. Bu sistem sayesinde düşman tuzağa düşürülürken düşman tarafından çıkarılan yangın söndürülebiliyordu. Anadolu'da katil delik örneğinde iki kale tespit edilmiştir. Birincisi Alanya surlarının yukarı kapısıdır. Bu kapı H. 623 yılında inşa edilmiş Selçuklu Dönemi kapısının önüne yaklaşık beş yıl sonra kuru hendek ve surlarla eklenmiş bir kapıdır. Kapının üzerinde bulunan 628 tarihli ve Alaeddin Keykubad'ın ismini veren kitabenin üzerinde kapı kemerinin altındaki açıklığın kızgın yağ, zift gibi sıvıların dökülmesi amacıyla yapıldığı açıktır. İkinci örnek Kâhta Kalesi'nin dış kapısıdır. Kale kapısındaki kitabeye göre kale inşası 13. yüzyılın sonlarında Memluk Dönemi'dir. Ana kapıdan içeriye girildiğinde tavanda belirli aralıklarla dizilmiş katil delikler bulunmaktadır. Bunun benzerleri Batı Avrupa kalelerinde oldukça yaygındır (Parlak, Ortaçağ Dönemi Kalelerinde Karşılaşılan Önemli İki Mimari Öge, 2012).

Avrupa feodal sisteminin ikamet alanı olarak ortaya çıkmış castellumların döneme damgasını vuran en yenilikçi tarzı höyük ve dış avlunun birleşiminden meydana gelmiştir. Bunlara ek olarak savunmayı güçlendirmek için yapıyı çevreleyen bir hendek eklenmiştir. Höyük ve dış avlulu bu castellumların kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Helen Nicholson bunların Viking ve Macarlara karşı savunma amaçlı ilk kez Batı Avrupa'da inşa edildiğini, küçük ve ucuz maliyetli olduğunu ve inşa sürecinin kısa sürdüğünü aktarmaktadır. Ona göre Fransa'daki ilk örnekleri Anjou Kontu III. Foulque (970-1040) tarafından inşa ettirilmiştir. Jim Bradbury ise Avrupa'da 1066 yılından öncesine ait höyük ve dış avlulu castellumların tespitinin zor olduğunu ancak bu tarihten sonra yüzlercesinin inşa edildiğini söyler. Bununla birlikte iki yazara göre bahsedilen kalelerin inşa nedeni Viking tehlikesidir. Bu tür kaleler başlangıçta ağaç toprak karışımı ile yapılırken sonra tamamen taş olarak inşa edilmiştir. Höyük ve dış avlulu kaleler 10. yüzyıldan

12. yüzyıla kadar Avrupa'daki feodal zihniyetin simgesi olmuştur (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015).

15. ve 16. yüzyıllarda topçuluktaki gelişmeler Batı Avrupa'da yeni istihkâm modellerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Hücum ve savunmada yeni yöntemler geliştirildi. İstihkâm alanında yeniliklerin çoğu İtalya'da geliştirilirken, bu yeni tasarımlar *trace italienne* adıyla tanındı. Orta Çağ istihkâmlarının yüksek taş duvarları gelişen topçuluk karşısında çok zayıftı ve bu yüzden mühendisler top ateşine daha dayanıklı toprakla desteklenmiş daha alçak duvarlar inşa etmeye başlamışlardı. Kuleler de küçültülerek sabit atış platformları olarak işlev görecektir şekilde tasarlandı. Bu formun en belirgin özelliği yıldız tabya idi. Yıldız tabya kabaca dış sur duvarından çıkan dar üçgen şeklindeki alçak kuleydi. Bu yeni form ile savunma savaşı güç kazanıyordu. Bu burcun köşeli tarafı daha önce savunma atışlarının ulaşamadığı kör noktaları ortadan kaldırıyor ve komşu yıldız tabyalardaki topçuların kulenin önünde daha açık bir atış alanına sahip olmasını sağlıyordu. Burcun uzun kenarı top yerleştirmek için daha fazla alan kazandırıyor. Böyle bir yıldız tabya hattı birbirini destekleyerek savunma atışını güçlendiriyor ve hücum birliklerinin surlara yaklaşmasını engelliyordu. Bu yeni kale formu ile kuşatma yapmak çok daha fazla zaman ve emek gerektiriyordu. Hücum kuvvetleri böyle bir kaleye vardıklarında dış hattaki topçu düzenini durdurmak zorundaydı (Stein, 2007). Askerî gelişmelere paralel olarak önceleri düşmana korku veren büyük yapıların boyutları da küçülmüştü. Bu değişimin birinci sebebi yoğun top atışı ile yıkılan büyük duvarların neden olduğu insan kaybını önlemek olmalıdır. Çok işlevsel burçlar ve kuleler ortadan kalkarken alçak duvarların hemen gerisinde ikamet, cephane, mutfak, koğuş için ayrı binalar inşa edilmiştir. Bu istihkâm anlayışını en üst seviyeye taşıyan iki kişi Rimpler (1636-1683) ve Vauban³ (1633-1707) idi. Fakat özellikle

³ Sebastien Le Prestre de Vauban, Fransız mareşali ve askerî mühendis. Fransız şehirlerinin istihkâm sistemini daha mükemmel bir hale getirdi ve sınırların daha iyi savunulması için çalıştı. Düşman hücumlarında daha fazla tahrip olmaması için surlar alçak profilli inşa edilmeliydi ve savunmayı güçlendirmek için kırık çizgiler biçiminde girintili çıkıntılı olmalıydı. Surları toprağın durumunu ve topçuluktaki gelişmeleri göz önünde tutarak inşa etti. Askerlerin çakmaklı tüfeklerinin uçlarını süngü takılacak biçimde düzenledi. bkz. (Prigent-Simoni 1977: 163).; Vauban'a atfedilen eserle ilgili geniş bilgi için bkz. (Yılmaz 2005)

Avusturya veraset savaşlarında (1740-1748) top döküm tekniğindeki yeni gelişmeler Vauban'ın başarılarını gölgeye düşürmeye yetmişti. Büyük asker Maurice de Saxe'in kaleler hakkında şu değerlendirmesi bu durumu iyi bir şekilde özetler: Eskilerin değeri kalmadı, yeniler ise eskilerden daha dayanıklı değildir (Parry, 1974-1975).

Kaleler Yeni Çağ'ın başlamasıyla birlikte iç güvenlikten daha çok sınır güvenliğinin en önemli unsuru olmuştur. Zaman içinde mükemmel hale getirilen ve büyük tasarımlara kadar boyutları değişen kaleler, hem savunma hem de hücum açısından hayati öneme sahipti. Fetih yürüyüşündeki bir ordu, yoluna çıkan bütün kaleleri etkisiz hale getirmek mecburiyetindeydi. Çünkü aksi bir durumda arkada bıraktığı kalelerin hücumuna açık hale gelinebilirdi. 17. yüzyılla birlikte savaşlar kuşatma savaşları şeklini almış ve iki ordu arasında klasik savaşlar azalmıştır (Stein, 2007).

Askerî amaçlarla çok eski dönemlerden bu yana kullanılan kale benzeri bir başka yapı türü de palankadır. Roma ve Osmanlı orduları tarafından kullanılan palankalar, bir askerî birliği barındırabilecek büyüklükte ağaç kütükleriyle çevrili kalelerdir (Ödekan, 1997). Osmanlı Devleti'nin, 14. yüzyılla birlikte Avrupa bölgesindeki ilerleyişinde sınır boylarında şiddetli çatışmalar olmuştur. Bu çatışmaların bir kısmı meydan savaşları şeklinde olurken birçok savaşta kale kuşatmaları yaşanmıştır. Osmanlı Devleti bu mücadelede kolay bir yol takip etmiştir. Avrupa'da savunulması zor geniş sınır boylarına maliyetli klasik kaleler inşa etmemiştir. Bunun yerine maliyeti az, yapımı daha kolay ahşap kaleler inşa etmiştir. Stratejik birçok noktaya, geçitlere, yollara bu maliyeti az ve inşa süreci kısa ağaç kaleler inşa edilmiştir (Stein, 2007).

Osmanlılar devraldıkları geç Orta Çağ Macar kalelerini iyileştirmek yerine kendi palanka sistemlerini kullandılar. Kalas istihkâmlar Avrupa'da eski dönemlerden bu yana kullanılmıştır. Bunların ahşap malzemeden yapılıyor olması, kolayca ateşe verilebilecekleri düşüncesi sanılanın aksine doğru değildir. Öncelikle bu yapılar büyük nemli kalaslardan oluşturulurken toprakla da destekleniyordu. Bu yüzden kolayca tutuşturabilmek zordu. Geliştirilmiş inşa yöntemi palankaları top ateşine

dayanıklı hale getiriyordu. Ahşap duvarlar elenmiş tuğla tozu ve kireç karışımı harçtan yapılmış sütunlarla güçlendiriliyordu. (Nicolle, 2019). Bu yapılar büyük ölçekte ve geniş kapsamlı savunma görevi yapan kalelere destek olmak amacı ile yapılan küçük çaplı savunma merkezleridir. Bunların inşasındaki amaç kale duvarları dışındaki tabyalar gibi bağlı bulunduğu kalenin savunma gücünü arttırmaktır. Bir çeşit garnizon ve ana sisteme bağlı ileri bir karakol gibi düşünülebilir (Aydın, 2013). Palankalar, bir tür sınır kaleleridir. Bunlar etrafı bir hendekle çevrelenmiş ahşap çitli istihkâmlardır. Çift sıra arasındaki boşluk toprakla doldurulmuştur. Bu teknik sayesinde askerler üzerinde rahatça dolaşabiliyordu. Ayrıca silahların yerleştirileceği bir platform oluşturarak avantaj sağlıyordu (Stein, 2007).

2.2. Kalelerin Genel Özellikleri

Her toplumda, ilkel ya da gelişmiş olsun, insanların toplandığı bir alan mutlaka vardır. Bugün bile gelişmiş olarak nitelendirdiğimiz toplumların meşhur büyük meydanları belki de bu geleneğin devamıdır. Bu toplanma mekânları toplumların dinsel, politik, ekonomik vb. çabalarına imkân verir. Askerî gereksinimler de toplumları, bir savaş ya da saldırı zamanlarında sağlam bir yapıya sığınmak, erzak depolamak, düşmana karşı birlikte mücadele etme zorunluluğuna itmiş olmalıdır. Öyle ki insanoğlunun yaptığı ilk yapılar koruyucu duvarlar olmuştur. *“Savaş insanlık kadar eskidir; kale yapımı ise hemen hemen insanlık kadar eski...”*. Kale ve varoş olarak isimlendirebileceğimiz yakın ve orta uzaklıktaki çevresi, özellikle tüccar sınıfı için ulaşım kolaylıkları, sermayenin muhafazası vb. sebeplerden dolayı mesken ve ticarethanelerini kurdukları bölgeler olmuştur. Kale yapılarının kurulmasının birincil koşulu askerî gerekçelerdir fakat şehirleşmeyi, nüfus ve nüfuz artışını ve ticareti de muhakkak ki beslemiştir. Öyle ki bir tüccar sınıfının oluşmasındaki en önemli etken coğrafi şartların elverişliliği ve kale-kent olgusunun varlığıdır (Pirenne, 2019).

Orta Çağ ve Yeni Çağ’ın en önemli savunma yapıları olan kaleler şehirlerin, önemli geçitlerin, boğazların, köprülerin, stratejik bölgelerin, limanların vs. muhafazası için inşa edilmiş muhkem yapılardır. Kaleler, daha çok düşman saldırılarının gelebileceği

yollar üzerinde, önemli askerî şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda, kalın duvarlı, burçlu, mazgallı şekilde inşa edilmiştir. İnşa aşamasında, sarp ve yüksek yerlerde erişimin zor, kolay ve az sayıda askerle savunulabilecek, gerekmesi durumunda içeridekilerin kolayca dışarı çıkmasını temin edecek, uzun süreli kuşatmalarda suya ulaşmayı kolaylaştıracak imkânlarla ve tabi engellere sahip olması gibi etkenler öncelikli önemdedir (Kırca, 2016).

Kale denilince akla öncelikle kuleler, burçlar ve zindanlar gelirken bundan öte bir anlam taşır. Kale öncelikle idari bir merkez ve otoritedir. Bu özelliklerinden dolayı kaleler burçlar, surlar, kuleler ve askerle tahkim edilmiştir (Mesqui, 2014). Kaleler ihtişamlı ve gösterişli yapılardır. Bu sayede bölgenin hâkim gücü otoritesini pekiştirir ve kendini kabul ettirirdi. Aristo da aynı görüştedir: “Şehir, surları ve ihtişamı ile yabancılar üzerinde etkili olmalıdır” der (Akarca, 1972). Bu yönüyle kale, düşmana karşı ezici ve moral bozucu olurdu.

Kale başlı başına devletin egemenlik göstergesiyken bir yandan da nüfuz alanını belirlerdi. Fakat olumsuz yönü ile savunma fonksiyonu dışında saldırgan ve yayılmacı bir anlayışın göstergesi ve saldırının merkezi olabilirdi. Fatih William (1066-1087), Hasting Savaşı’nın sonrasında kaleler zinciri inşa ederek İngiltere’deki hâkimiyetini sağlamlaştırmış ve bu etkiyi iç bölgelere kadar genişletmiştir. Yine benzer şekilde Anjou Kontu Foulque (970-1040) başlangıçta saldırgan komşularına karşı inşa ettirdiği tahkimatları sonrasında yayılmacı amaçlarla düşman arazilerine inşa ettirmiştir. Bu anlayış çok sonraları dahi etkisini devam ettirmiştir. Örneğin, 18. yüzyılda Rus Çarlığı, Türkistan coğrafyasını kaleler ağı inşa ederek benzer şekilde işgal etmiştir (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015).

İlk şehir devletleri askerî niteliklidir. Bu şehirlerin temel yapısını *akropolis* olarak isimlendirilen merkez oluştururken, burası yüksekçe bir tepede kurulur ve etrafı genelde sur sistemi ile çevrilidir. Dini hegemonya, siyasi ya da dinsel örgütlenme ve idari yönetim birimleri burada toplanır. Bu bölgenin çevresinde tarımsal üretimin yapıldığı kırsal kesim bulunur. Fakat düşman saldırılarından korunmak amacıyla inşa

edilen kale ve sur sistemleri bazı uygarlıklarda görülmez. Örneğin; ada uygarlığı olmaları sebebiyle Giritliler saray komplekslerini surlarla çevirmemişlerdir (Tekin, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, 2012).

Roma Devleti 3. yüzyılda iç isyanlar ve dış saldırılarla zayıflarken güçlü devlet geleneği ve yeni bir strateji oluşturmuştur. Bu strateji özetle, şehir surlarının güçlendirilmesi ya da yeniden yapılması ile şehir yönetimini, dini örgütlenmeyi, üretim ve nüfus merkezlerini kaybetmeme, elinde tutma stratejisidir. Bu stratejinin neticesinde örgütlenen ve kendi kendine yeten kale ağının iki temel işlevi olmuştur. Bunlardan birincisi bulunduğu stratejik noktayı muhafaza etmek, ikincisi ana ordunun düşmanı çevreleyeceği bir alan oluşturmaktır. Kalelerin bu özellikleri kritik bölgelerin düşman tarafından ele geçirilmesini zorlaştırırken bu durum manevra için güçlü ve tam teçhizatlı büyük orduların toplanmasını gerektiriyordu ki o dönem için bunun gerçekleştirilmesi de oldukça zor olmalıydı (Parker, 2014). Ayrıca kırsal ve yüksek mevkilerde yapılan bu yapılar devletin otoritesini uzak bölgelerde tesis ederken, diğer taraftan kalelerin düşman ya da isyancı grubun eline geçmesi durumunda devlet önceki avantajını kaybederek zor bir durumda kalabiliyordu. Kalelerin askerî niteliğinin bir önemli unsuru da orduların ikmal ve transferini kolaylaştırmaktı.

2.2.1. Coğrafi Özelliklerine Göre Kaleler

Bir şehrin savunma sistemi, bulunduğu yerin topografik durumu, büyüklüğü ve şekline bağlıdır. Bir genelleme yapmak gerekirse yer seçiminde iki önemli faktör öne çıkar. Bu faktörler yerleşimin stratejik bakımdan önem taşıyan bir mevkiye ve su kaynaklarının yakınına inşa edilmesidir. Fakat bu iki faktör kimi zaman birbirine karşıt durumlara sebep olabilir. Korunaklı ve yüksek mevkilerde su temini sıkıntısı yaşanırken, su kaynaklarının bol olduğu ova, vadi gibi bölgelerde savunma sorunu ile karşı karşıya kalınabilir (Karul, 2010).

Kaleler, coğrafi konum, yerleşim yerleri ile ilişkileri, inşa edildikleri dönem ve mimari yapıları bakımından farklılık gösterir. Stratejik noktalar ve coğrafi özellikler

inşa edildikleri bölgelerin seçiminde önemli bir etken olmuştur. İnşa edildikleri coğrafya mimari özelliklerini de etkilemiştir. Bu yapıları coğrafi konumlarına göre sınıflandırmak, birbirleri arasında olan farklılıkları net bir şekilde ortaya koyabilir. Kalelerin su veya kara ile kurduğu bağlantı ve bu bağlantıda arazi yapısının özellikleri dikkate alınmalıdır. Bu yönüyle kaleleri su kıyısı kaleleri ve kara kaleleri olarak sınıflandırmak mümkündür (Özçetin, 2016).

2.2.1.1. Su Kıyısı Kaleleri

Bu tür kaleler, ırmak veya göl kenarlarında, deniz kıyısında, yarımada ve adalarda inşa edilen kalelerdir. Deniz ticaret yolları ve bölgenin arazi yapısı gibi unsurlar bu kalelerin su ile ilişkili alanlarda inşa edilmelerinde ve yer seçiminde önemli bir etkidir. Nehir kıyısında, tepe üzerinde inşa edilen Livane Kalesi, göl kenarında Van Kalesi, yarımada inşa edilen Alanya Kalesi ve bir ada üzerinde inşa edilen Kız Kalesi gibi deniz ve su kenarlarında inşa edilmiş birçok kale vardır. Bu kalelerin birincil işlevi iktisadi olup, ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasıdır ve karakol görevi yapmak için kurulmuşlardır. Ayrıca limana yaklaşan gemilerin kontrolü, bölge sakinlerinin güvenliğini sağlamak ve kuşatma anında savunma yapmak gibi görevleri vardır (Özçetin, 2016). Foti/Farş su kıyısı kalelerinin iyi bir örneğidir. Bu kale Karadeniz'in doğusunda Batum'un 80 km kadar kuzeyinde inşa edilmiştir. III. Murat (1574-1595) döneminde inşa edilen kale bütün Gürcistan'ı geçen Rion Nehri'nin bir liman oluşturup Karadeniz'e döküldüğü yerde kurulmuştur (Sönmez Z. , 2001).

Su kıyısı kalelerinde inşa edildiği mevki tabi olarak avantaj sağladığından sur duvarlarının yüksek inşa edilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Su kıyısına inşa edilen kalelerde, su tarafındaki duvara *perde duvarı* denir. Bu duvarlar suyun taşmasına karşı kaleyi korur (Aydın, 2013). Ayrıca deniz veya göl, İstanbul, Sinop ve Bodrum kalelerinde olduğu gibi kale için bir kuvvet dayanağıdır (Sevgen, 1959). Bu konuma sahip kaleler zaten zor olan kale kuşatmasını daha da zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte bu durum tabi bir avantaj olarak görülürken bu gibi kaleler ani su

baskınlarına da açık hale gelebiliyordu. Örneğin, Basra Beylerbeyi'ne verilen bir hükümde Zekiye Kalesi'ne su bastığı için tamir edilmesi emredilmektedir. Bu hükmeye göre karşısında yeni bir kale inşa edilebilir fakat hangisinin münasip ise gereğinin yapılması hakkındadır (3 Numaralı Mühimme Defteri, H. 966–968 / M.1558–1560).

Su kıyılarına kurulan kalelerin tabi limanları mevcuttu ve bu ciddi bir gümrük geliri demekti. Kaleler bu yönüyle bölge ticaretine değer katarak yerleşimi ve iktisadi canlılığı arttırmıştır. Ayrıca kalelerin su kıyısında kurulmaları yaşamsal yönden de kaledekiler ve bölge halkı için önemlidir. Bu sebeple kaleler su alanlarına yakın inşa edilmişlerdir. Ayrıca suya yakın olmak kale savunmasını güçlendiren hendek yapımı içinde önemli bir avantajdır. Antalya Kalesi örneğinde olduğu gibi bazı kalelerin içinde yerleşim de mevcuttur (Özçetin, 2016).

2.2.1.2. Kara Kaleleri

Bu kaleler bir zirvede, sarp kayalıkların eteklerinde, vadilerde ve düz arazilerde inşa edilmiştir. Kara kalelerinin inşasında birinci öncelik bölgenin stratejik önemi, bölgedeki ticaret ağları, menzil yerleri, civarda bulunan tabi kaynakların ve yerleşim ağlarının varlığı ile ilgilidir. Bu tür kalelere Afyon Kalesi, Kayseri Kalesi gibi kaleler örnek olarak verilebilir. Ticaret yolları üzerinde bulunan kalelerin öncelikli görevi güvenlik olup, belirli aralıklarla konumlandırılmışlardır. Bu konumlandırmalarda ana etken stratejik nokta ve çevre hâkimiyetinin sağlanmasıdır. Sarp ve korunaklı alanlar kale inşasında öncelikli olarak tercih edilmiştir (Özçetin, 2016). Sarp mevkilere inşa edilen bu kaleler savunmada tabi bir avantaj sağlıyordu. Yüksek, sarp mevkilere inşa edilen kalelerin surları kaleden aşağıya doğru inşa edilmiştir. Buradaki öncelikli amaç aşağıda bulunan su kaynağına ulaşmak ve su temin etmek olmalıdır. Amasya ve Ankara kalelerinde örneğini gördüğümüz bu durumda su ihtiyacı gizli yol ve geçitlerle temin edilmiştir (Sevgen, 1959). Kara kalelerinin tipik bir örneği olan Amasya Kalesi buna iyi bir örnektir. Bir tepe üzerinde sırt boyunca inşa edilen kalede gizli geçitler ve yollar sayesinde düzlükteki ırmağa ulaşım mümkün olabiliyordu.

2.3. Kale Mimarisi

2.3.1. Sur

Bir alanın fiziki olarak sınırlandırılmasındaki birincil amaç içerisi ve dışarısı arası farklılığı ortaya çıkarmaktır. Bunun belirleyicisi şayet bir savaş ise yani organize bir kavga ise savunma sistemleri savaşın iki farklı taktiksel yönünü, saldırı ve savunmanın bir parçasını ifade eder (Karul, 2010).

Sur, düşman saldırılarından korunmak ve savunma yapmak için şehirlerin çevresine inşa edilen kalın ve yüksek kale duvarlarıdır. Bazı araştırmacılar sur tabirinin içerisine kale duvarları ve kuleleri de dâhil eder (Pakalın, Sur, 1993). Sosyal yaşantıda insanların kullandığı duvarlar daha mütevazı ve sade olduğundan bugün kale duvarları sur olarak isimlendirilirken, askerî literatürde savunma yönüyle kalın kale duvarları çok tabi görüldüğünden arşiv belgelerinde bu yapılar sur değil kale duvarı olarak isimlendirilmiştir. Kale duvarı deyince akla ilk gelen sağlamlığı ve yüksekliğiyle sembol olmuş yapılardır. Bunun en önemli sebebi düşman saldırılarında top atışına karşı göstermesi gerektiği dirençtir. Bu direnç ve sağlamlık duvarların *hatıllı* olarak inşa edilmesinden kaynaklanır (Aydın, 2013). Bu teknik ile duvar bir miktar örüldükten sonra yatay olarak birkaç sıra tuğla örülerek ağırlık eşit dağıtılmıştır. Kale duvarları genel olarak yüksek inşa edilirdi. Bundaki öncelikli amaç tabi olarak askerî gereksinimlerdi. Fakat inşa alanının gerekliliği durumunda kale duvarları daha alçak inşa edildiği örnekler de vardır. Örneğin Çimenlik Kalesi arazisi yumuşak yapıdadır. Zeminin yumuşak alüvyon yapısından dolayı kale bodur yapıda inşa edilmiştir (Nicolle, 2019).

Kale duvarı ifadesi burçlar arasındaki duvarlar için kullanılırken sur ifadesi daha kapsayıcı olup, kale enstrümanlarının bütününe ifade eder. Fakat pratikte bütüncül olarak sur anlamında kale duvarı da kastedilir. *Hısn* kelimesi Arapça'da kale manasına gelirken kadı sicillerinde İstanbul surları için İstanbul hısnı, yine Galata için Galata hısnı ifadesi geçer. Bu da gösteriyor ki sur tabiri zamanla kale ve bölümlerinin tamamı için kullanılmıştır. Sur tahkimatı saldırıları zorlaştırmak için hendekle çevrelenmiştir. Zamanla hendeğin ve sur hattının göreceli savunması yeterli görülmediği zamanlarda bu sur hattı önünde yer alan daha alçak inşa edilmiş ikinci bir sur hattı ile desteklenmiştir (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015). Erzurum ve İstanbul kara surlarında olduğu gibi yüksekliği bu surdan biraz daha alçak bir dış sur inşa edilerek kalenin dayanıklılığı arttırılmak istenmiştir (Sevgen, 1959).

Sur inşa süreci öncesinde uygun arazi seçimi önemli bir etkindir. Kuleler ve şehir surları buna göre inşa edilir. Temel sağlam zemin bulana kadar ve yapının büyüklüğünün gerektirdiği derinlikte kazılmalıdır. Temeller toprak üzerinde inşa edilen duvarlardan çok daha kalın yapılmalı ve sağlam inşa edilmelidir. Surların kalınlığı, üstünde hareket eden silahlı adamların birbirlerini engellemeden geçebileceği ölçüde olmalıdır. Duvarın kalıcı ve dayanıklı olması için dikkat gösterilmelidir (Vitruvius, 1990).

Surların üstünde şehir tarafında ki “seğirdim yolu” savunma birliklerinin rahatça hareket edebileceği bir alandır. Bu alanın avantajı ile savunma birlikleri atış serbestliği kazanır. Surların üstünde atış mazgalları bulunur. Seğirdim yoluna iç tarafta bulunan açık merdivenlerden çıkılır. Bu açık merdivenler saldırı birliklerinin sura çıkmasını zorlaştırır ve üst taraftaki savunma birliklerine avantaj sağlar.

Sosyal hayatta kullanılan *tahtakale* tabiri surların dışında, sura bitişik olan arazi bölümleri için kullanılır. Bu tabir kale dibi ve kale surlarının tam altındaki arazi için kullanılmıştır. Kale içi ise surlarla çevrelenmiş olan asıl şehir kısmıdır. Asıl şehrin dışında kale dışındaki şehir bölümü ise *varoş* olarak isimlendirilmiştir (Sevgen, 1959). Surlar salt bir bina olmayıp, şehir dokusunun önemli bir parçasıdır. Genel

olarak homojen bir yapıya sahip değillerdir ve geçirdiği tamiratlar neticesinde üst üste farklı dönemlere ait izler taşır (Perbellini, 2007). Sur bu yönüyle şehir ve sosyal dokunun mühim bir parçasıdır.

2.3.2. Hendek

Kale savunmasında hendek, duvarlardan sonra en önemli bölümdür. Bu teknik kale savunmasında çok eski dönemlerden bu yana uygulanmıştır. Surla çevrili bir şehir deniz kenarında inşa edilecekse deniz seviyesinden daha yüksek bir konumda inşa edilmelidir. Bu sayede hendek için doğal avantaj elde edilecek ve su sur etrafına daha kolay yönlendirilebilecektir (Vitruvius, 1990). Buradaki amaç kaleyi bütün çevresiyle sarmak ve kaleyi bir adaya çevirmektir. Bunun sonucu olarak düşman kaleye yaklaşmakta zorlanırken hendek içine inildiğinde ise saldırı birlikleri için kale duvarı yüksekliği artacaktır. Bu kanallar ile kaleler büyük hendeklerle çevrelenmiş olacaktır (Nicolle, 2019). Vitruvius'a göre; hendeğin iki yanında testere ağzı gibi yerleştirilmiş duvarlar inşa edilmelidir. Böylelikle hendeğin hemen üstünde yaya askerin savunma sırasında yer alabileceği ikinci bir alan oluşturulmuş olur. Bu teknik sayesinde toprağın ağırlığı dağıtılarak bu ağırlığın duvarları yıkacak bir yığın oluşturması önlenecektir (Vitruvius, 1990).

Hendek tekniği Roma Dönemi'nde sıkça kullanılmaktaydı. Bunun önemli bir örneği MÖ 52 yılında Alesia Kuşatması'nda yaşanmıştır. Julius Caesar (MÖ 49-44), şehrin çevresine yaklaşık 21 kilometre uzunluğunda hendek kazdırmış ve şehrin yakınındaki nehrin suyunu hendeğe yönlendirerek suyla doldurmuştur. Ayrıca ikinci bir hendek daha kazdırmıştır (Parlak, Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar, 2010). Orta Çağ boyunca bu tekniğin bilinen en güzel örneği İstanbul surlarının kara tarafını bütün hat boyunca çevreleyen hendektir. Fakat bu hendeklerin su ile dolu olup olmadığı araştırmacılar açısından tartışmalı bir konudur. Bazı araştırmacılara göre bu hendekler su ile dolu iken bazılarına göre ise bu mümkün değildir. Dirimtekin'e göre; İstanbul fethinde hazır bulunanların hiçbirisi hendekte su bulunduğundan bahsetmez. Yine fetihle bulunanlardan görevi dolayısıyla her zaman

imparator ile beraber bulunan ve imparatorun bütün cephe teftişlerine katılan Frantzes'in eserinde, hendeklerin su ile doldurulduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte şayet hendeklerde su olsaydı Türkler tarafından hendeklerin boşaltılması ile ilgili bir kayıt olması gerekirdi ki böyle bir kayıt da yoktur. Yine kuşatmada seyyar kulelerin ileriye, hendek içine sürüldüğü zaman zarfında iki tarafın faaliyetleri hakkındaki kayıtlarda da hendeklerde su bulunduğu bilgisi yoktur. 1203-1204 Haçlı Kuşatması ile ilgili kayıtlarda da hendeklerde su bulunup bulunmadığı ile ilgili bir bilgi yoktur. (Dirimtekin, İstanbul Surları Hendeklerinde Su Var mıydı?, 1950).

Kale duvarı önünde uzun bir kanal açmak hendek oluşturmak için yeterli değildir. Hendekler iki duvar arasına inşa edilmeli ve böylelikle sağlamlaştırılmalıdır. Çünkü açılan bir kanalın yan yüzeyleri zamanla aşınarak içe göçeceğinden bunun önüne geçmek için duvar ile desteklenmelidir. Kalelerde bulunan demir, kazma, kürek, balyoz gibi aletler herhalde hendek yapımı için bulundurulmaktaydı. Taşlık alanları törpülemek için de barut kullanılmıştır. Hendek duvarlarının birbirine olan uzaklığı her zaman aynı değildi. Hendeğin üst kısmı altından genişti. Örneğin Hotin'de bulunan hendeğin taban genişliği üç metre, ağız genişliği dört buçuk metre, derinliği 3 metre idi (Aydın, 2013).

Yeni Çağ ile birlikte topçuluktaki gelişmelerden sonra kuşatma savaşlarından daha az etkilenmek için hendeğin genişletilmesiyle kalenin profili alçaltılmıştır. Böylelikle hendekler surların alçak bölümlerini top atışından korurken aynı zamanda bu engeli aşmak için hendeği doldurmak zorunda kalan kuşatma kuvvetleri yeni bir engeli aşmak zorunda kalıyordu. Ayrıca hendeğin dış tarafından ayrılmış "kapalı yol" denilen asker ve topların yerleştirildiği bir top platformu vardı. Hendeğin biraz ötesindeki alan açık bir ateş menzili sağlamanın yanı sıra kapalı yolu ve arkasındaki surları korumak üzere aşağı doğru eğimli planlanmıştı (Stein, 2007). Bunun bu şekilde planlanmasındaki amaç savunmayı kolaylaştırmak ve taarruzu güçleştirmektir.

Hendek, kale savunmalarının önemli bir unsurudur. 17. yüzyılla birlikte gelişen kale istihkâm anlayışı kale kuşatmalarını zorlaştırmıştır. Bunun sonucu olarak saldırı birlikleri de yeni taktikler geliştirmiştir. Örneğin, kale sur dibindeki tabyaların saf dışı bırakılması için saldırı birlikleri bunlara paralel hendekler kazmıştır. Saldırı birliklerinin başarısı bu hendeklerin hızlı bir şekilde kazılıp ilerletilmesine bağlıdır. Aksi durumda gelecek yardımcı kuvvetler kuşatmanın kaldırılmasına sebep olacak ve kuşatma birliklerinin emeği boşa çıkacaktır. Hendek, kuşatma birlikleri için de önemlidir. Kuşatma birliklerinin kazdığı hendeklerin en önemli işlevi topları kaleye yaklaştırarak etkin hücum sağlamaktır. Böylelikle hem surlar hem de kale içi kolay hedef olabilecekti (Stein, 2007).

Hendekler için en büyük dezavantajlı durum hendeğin toprakla dolması ve nehir suyunun zamanla çökelti haline gelip hendeği düzleştirmesidir. Bu yüzden kalelerde hendeğin temizliği için görevliler istihdam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Vidin'de hendek temizliği için 100 kişi görevlendirmiştir ve bu görevleri 1858'e kadar devam etmiştir (Aydın, 2013).

2.3.3. Kuleler

Kalelerin ihtişamını ve hücumlara karşı dayanıklılığını arttıracak önemli bir bölüm de kulelerdir. Askerî amaçla inşa edilen kaleler zamanla tasarım açısından bazı önemli değişiklikler geçirmiştir. Helen ve Roma'dan miras kalan dikdörtgen tasarımlı kuleler yerine artık dairesel ya da çok köşeli kuleler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu değişim sonucunda saldırılarda sıklıkla başvurulmuş koçbaşı gibi saldırı silahlarının etkisi azaltılmış ve lağım teşebbüslerine karşı daha fazla korunma sağlanmıştır. Ayrıca bu yeni tarz kuleler karşı ateş imkânları bakımından daha avantajlıydılar. Tabi eskinin alışkanlıkları olan dik kayalık ve bataklık olan arazilerin seçimi bu dönemde de devam ettirilmiştir. İstanbul surlarının üzerinde çoğunluğu dikdörtgen olarak inşa edilmiş kuleler mevcuttur. Bu kuleler öne doğru çıkıntı yapacak şekilde tasarlanmıştır ve üst bölümlerinde saldırı birliklerine karşılık verecek platformlar vardır. Ana surun önünde daha alçak ikinci bir sur daha

bulunuyordu. Savunma planı, yaklaşan düşmanı iki duvar üzerinden baskı altına alarak yaylın ateşinin etkisini arttırmak düşüncesi ile kurgulanmıştır. (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015).

Kuleler savunma duvarının biraz ilerisinde inşa edilmiştir. Bundaki amaç saldırı sırasında duvara yaklaşan düşmanın korumasız tarafını sağdaki ve soldaki kulelerden yapılacak saldırıya açık hale getirmektir. Böylelikle surlarda kolayca baskın yapılabilecek noktalar ortadan kaldırılmış olur. Yollar sarp noktalarda güçlendirilmeli ve kapılara doğru düz bir hat şeklinde değil de sağdan sola doğru planlanmalıdır. Şehirler düşmanı her açıdan takip edebilmek için ne tam bir kare ne de belirgin sert açılarla daire formunda inşa edilmelidir. Belirgin açılarla inşa edilen yerlerde, bu açılar şehir halkından çok düşmanı koruduğundan savunulması zordur. Kuleler bir ok atımını geçmeyecek aralıklarla inşa edilmelidir. Böylelikle herhangi bir kuleye yapılan saldırı sağdaki ve soldaki kulelerden ve diğer yöntemlerle yapılan karşı atış ile püskürtülebilsin. Her kulenin iç kısmının karşısındaki kulenin genişliği kadar bir ara verilerek burada kulenin iç kısmına kadar giden sağlam çivilenmemiş ahşap bir döşeme bulunmalıdır. Böylelikle düşman tarafından sur duvarının herhangi bir bölümü ele geçirilirse bu döşeme kaldırılacaktır. Böylelikle düşman düşmeyi göze almadan diğer kulelere ve surların geri kalan bölümüne ulaşamayacaktır. Kuleler yuvarlak ya da çok köşeli olmalıdır. Kare planlı kulelerin saldırılardaki dayanıklılığı dairesel kulelere göre daha azdır. Sur duvarı ve kulelere toprak rampaların eklenmesiyle tahkimat sağlamlaştırılır. (Vitruvius, 1990).

2.3.4. Kapılar

Kalın ve yüksek duvarlarla çevrili her kalenin, dışarı ile bağlantısını sağlayacak birden fazla kapısı vardır. Kalenin ana giriş kapısı zincirle kaldırılır veya sabit bir köprüyle bağlantılıdır. Kale kapıları genellikle çift kanatlıdır ve bir hat üzerinde dönerek içe doğru açılır (Aydın, 2013). Kale kapıları Bizans'ta *porta*, İslam memleketlerinde *bab* diye isimlendirilmiştir.

Kale mimarisinde, düşman saldırılarında en zayıf nokta görünürde kapılardır. Bu sebeple kale kapıları savunma yönünden özellikle güçlendirilmeye çalışılmıştır. Düşman saldırılarında sağ elde kılıç, sol elde kalkan olduğundan içeriye girişte düşmanın soluna gelecek şekilde duvar bulunurken sağ tarafı düşmanın yara alacak zayıf noktası olarak düşünülmüştür. Orta Çağ boyunca bu sağdan giriş sıkça kullanılmıştır. Osmanlı Devleti bu taktiğin dezavantajını bildiğinden kalelere ilk saldıran öncü birlikleri solak askerlerden seçmiştir. Kapıları saldırılar esnasında koçbaşlarının darbelerinden korumak için sur üzerinden kapı hizasına gelecek metal levhalar sarkıtılırdı. Genellikle ahşaptan yapılan kapıları ateşten korumak ve sağlamlığını arttırmak için metal ile kaplanırdı. Vitruvius'a göre; kale kapısına ulaşan yolun düz bir hat şeklinde değil kavisli olması gerekir (Parlak, Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar, 2010). Bundaki öncelikli amaç düşman saldırılarında kaleye olan mesafe arttırılarak düşmanı yormak ve düşmanın ateş menzilinde daha fazla vakit kaybetmesini sağlamaktır. Kale kapıları kalelerin surlar ile korunmayan bölümleri olduğundan savunmasına ayrı bir önem verilirdi. Saldırılarda düşman koçbaşları ile kapıyı zorladığından darbelerin şiddetini emmek gayesi ile kapıların önüne özel metal plakalar sarkıtılırdı (Develi, 2009).

Savaş esnasında hasar görebilecek kale kapılarının büyüklüğü üst bölümlerini kullanılabilir kılacak bir yaşam alanı oluştururdu. Örneğin Vidin Kalesi'nin kapısı 7,5 metre yüksekliğinde olup, üstünde dizdarhane bulunurdu. Bu bölüm 45 metrekare alana sahipti ve taban, temel duvar, çam çerçeve, pencere, tavanda meşe kiriş, üstünde kiremit örtü, içinde ocak, kapı ve merdiven barındırıyordu (Aydın, 2013). Birçok kale kapısı bu şekilde planlanmıştır. Örnek olarak; Yoros Kalesi ana giriş kapısı kuleleri benzer bir yaşam alanına sahipti.

Kalelerin kapı sayısı, kalenin büyüklüğü kadar çevresindeki sosyal hareketlilikle de doğru orantılıdır. Sosyal hareketliliğin ve varoş hayatının çok fazla olduğu İstanbul surlarının onlarca kapısı mevcutken sosyal hareketliliğin daha az olduğu Rumeli Hisarı'nın 5 kapısı vardır. Dış kapılardan başka kalenin önemli bölümlerine açılan iç kapılar da vardır. Kapılar isimlendirilirken açıldığı yöndeki önemli yerleşim yerlerine, bulunduğu bölgeye, hangi işlevde kullanıldığına ve inşa edenin adına

gönderme yapılmıştır. İstanbul'dan uzak bölgelerde bulunan büyük kalelerde İstanbul özlemi neticesinde her zaman İstanbul Kapısı bulunur. (Aydın, 2013). Örneğin Vidin, Belgrad, Özi ve Silistre'de İstanbul Kapısı vardır. İstanbul özlemi ile Vidin ve Özi'de İstanbul Caddesi vardır. Rumeli Hisarı'nın Dağ Kapısı, İstanbul surlarının Edirnekapı, Balıkpazarı, Narlıkapı, Ahırkapı, Belgrad Kapıları örnek verilebilir. Bu isimlendirmeler kapıların yerine, yönüne veya civarda yapılan işlere göre yapılmıştır (Sevgen, 1959). Kapı isimleri genelde çok fazla değişikliğe uğramamıştır. Silivrikapı adını Bizanslılar da kullanıyordu. Silivri'ye giden yolun başında bulunduğu için bu ad verilmiş olmalıdır (Eremya Çelebi, 1952).

Düşman saldırısının etkisini azaltacak diğer bir unsur da kapılarla bağlantılı köprülerdir. Hendeği geçmek köprü ile mümkündü. Köprülerin genişliği, uzunluğu, boyutu üzerinde bulunduğu hendekle orantılıdır. Bazı köprüler zincirle çekilirken daha büyük kalelerdeki köprüler ayakları olan sabit köprü biçimindedir. Kalenin en önemli karakteri askerî olmakla birlikte her zaman savaş yapılmıyordu. Bu askerî mekânlar ömürlerinin büyük çoğunluğunu savaşla geçirmede düşünülürse kalenin köprü trafiği daha iyi anlaşılır.

2.3.5. Avlu

Yerleşimlerin biçimlenmesinde önemli bir etken, coğrafyaya bağlı olarak çevreyle ilgili özelliklerin etkisiyle ortaya çıkan, sosyal, kültürel, ekonomik yapıdır. Bu biçimlenmede dönemin teknolojisi de etkili olmuştur. Avlu da yerleşim dokusu içinde yapılarla birlikte yer almıştır. Avlu, toplumların yaşam koşullarını, sosyal-kültürel ve ekonomik özelliklerini yansıtan, bulunduğu coğrafyanın çevreyle ilgili özelliklerine göre şekillenen bir mekândır. Avlu iç mekân ile dış mekân arasında bir geçiş alanı olup, avlunun ait olduğu yapının bir kapısı avluya açılır. Avlu kelime olarak “geniş açıklık, bahçe” anlamına gelir. Bu yönüyle avlu bir yapı veya yapı grubunun ortasında kalan sınırları tamamıyla ya da kısmen yapı ya da yapı grubunun duvarları tarafından belirlenen üstü açık dışa kapalı alandır. Avlu evlerde, saraylarda, kervansaraylarda, cami ve kaleler gibi çok çeşitli yapılarda bulunabilir. Avlu

tamamen veya kısmen yapı ya da yapı grupları ile çevrilidir. Yapılar farklı bile olsa merkezde avlu (genel-ortak alan) vardır. Avlu, yapı ve yapı gruplarının merkezi durumundadır. Avlunun iç-dış avlu, ön-arka avlu olmak üzere farklı formları vardır. Avlu bu yönüyle konumu ne olursa olsun yapının bütün bölümlerine geçişi sağladığı için dağıtıcı ve toplayıcı fonksiyona sahiptir (Çelik F. , 2016).

Kalelerde askerî ve sosyal yapıları gereği avlu düzenlemesi mevcuttur. Özellikle küçük kalelerde kapıların iç bölümünde bütün çevresi kapalı ve tehlike sırasında kalenin iç bölümü ile bağlantıyı kesebilecek küçük bir avlu bulunurdu. Burada düşünülen strateji, düşmanın hendeği geçmesi ve kapıyı aşmayı başarması durumunda kale içine yayılmasına fırsat vermeden imha edilmesi düşüncesidir (Göger, 2014). İç-dış avlu tatbiki özellikle İstanbul kara surlarında belirgindir. Kara surlarında hendeğin hemen üstünde bulunan küçük taraça ve birinci alçak dış sur duvarı ile asıl yüksek sur duvarı arasındaki ikinci taraça dış avlu formuna uygundur. Bu şekilde tahkim edilen form ile düşman taarruzu sırasında düşman kuvvetleri bölünerek savunma güçlendirilmiş ve saldırı zorlaştırılmıştır.

2.3.6. Tabyalar

Tabya kelimesi Arapça *tabiye* kelimesinden türemiştir. Hazırlık, yığmak, asker yığmak anlamında kullanılır. Savaşta düşmana karşı savunma yapabilmek için askeri birleştirecek metris, istihkâm, top siperi anlamına gelir. Terim olarak ise münferit olan ya da istihkâm mevkilerinden dışarıya taşan top mahalli yerler için kullanılır (Pakalın, Sur, 1993).

Rampalı tahkimat biçimi her yerde gerekli değildir. Sur dışında yüksek bir arazi olduğunda ve bu arazi ile dış duvar arasında bulunan bir düzlükten saldırı yapılabileceği durumlarda gereklidir. Bu gibi arazilerde öncelikle çok geniş ve derin hendekler kazılmalı ve hendeğin yatağında bir duvar yapılmalıdır. Bu duvar iki taraftan toprak tabyaları kolaylıkla destekleyecek kalınlıkta inşa edilmelidir (Vitruvius, 1990).

Zaman içinde savunma yapılarının inşasında saldırı taktik ve anlayışının gelişmesine bağlı olarak değişiklikler olmuştur. Bu değişimde o dönemin bilimsel gelişmelerinden faydalanılmıştır. Orta Çağ'ın sonuna kadar şehirler hendeklerle çevrili yüksek kaleler ve sur duvarları ile tahkim edilirken, askerî teknolojinin getirdiği yenilikler neticesinde klasik olarak kabul edilen kaleler hantal olarak görülmüş, bunun yerine yarım tabya olarak isimlendirilen açılı savunma yapıları inşa edilmeye başlanmıştır. 15. yüzyılda İtalya ile başlatılan ve bütün Avrupa'da geliştirilen bu uygulama 17. yüzyıla gelindiğinde tabyalı tahkimat ile gelişmesini tamamlamıştır. Askerî stratejilerdeki gelişmeler dikkate alınarak çokgen planlı, toprak yığınları şeklinde inşa edilen yeni savunma sistemi Avrupa'da 16. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti de bu yeni savunma anlayışını aynı dönemde askerî gerekçeler ile uygulamaya başlamıştır (Özen, 2017).

Silah teknolojisindeki yenilikler, topların manevra gücünün artması gibi sebepler neticesinde farklı ve eskisine nazaran daha dayanıklı tahkimatlar inşa edilmeye başlanmıştır. Saldırılarda en büyük zararı yüksek duvarlar gördüğünden tabyalar daha alçak duvarlarla tahkim edilmiştir. Bunun olumsuz neticesi ise düşman, duvarları daha kolay aşabilmiştir. Bu sebeplerden dolayı top atışlarından daha az zarar görecekt ve düşmanın tabyaya yaklaşmasını engelleyecek duvar ve istihkâmlar inşa edilmiştir. Bunların önlerine hendek yapılmıştır. Bu planlamada öncelik top ve tüfikle savunma hattı güçlendirilerek düşmanın balistik gücünü azaltmak ve kolay yıkılmayacak derinlik sağlayan açılı tabyalar inşa etmektir (Ülkü, 2007). Önceleri topların ateşi sonucu yıkılan büyük duvarlar ölü sayısını arttırarak savunma hattına büyük zarar veriyordu. Yeni geliştirilen tabya sistemi ile savunma hattının insan kaybı azaltılması amaçlanmıştır. Bu yeni anlayışın bir örneği Osmanlı Devleti'nde Navarin Kalesi'dir. 1500'lü yılların sonlarında Osmanlı- Avrupa arasındaki deniz mücadelesinde stratejik öneminden dolayı Navarin Limanı'nın önemi artmıştı. Bu sebeple limanın çağın gelişmiş ileri teknikleri ile tahkim edilmesi düşünülmüştür. Bununla ilgili Kaptan- ı Derya Kılıç Ali Paşa'ya bir hüküm verilmiştir. Bu hükümde Navarin Kalesi'ni Batı üslubunca projelendiren yabancı bir mimardan bahsedilir. Bu hüküm Osmanlı Devleti'nin kale mimarisi anlayışında çağın tekniklerini takip

ettiğini ve benimsediğini gösterir. Navarin Kalesi İtalyan tarzında inşa edilmiştir. Uygulamada ilk olarak çokgen yapılı iç kale ve kıyıya yakın dörtgen planlı tabya inşa edilmiştir. Bu yeni kale gelenekselden kesin bir kopuşun örneğidir. Bu yeni örnek burçlar ile güçlendirilmiş klasik beden duvarlarından oluşmuş tahkimat uygulamalarından farklıdır. Altıgen yapıdaki iç kale benzeri yapının köşelerine beşgen tabyalar inşa edilmiştir. Geleneksel dendan yerine top ve tüfek atışı için az sayıda mazgal bırakılmıştır. Duvarın en üst kesimine verilen şevli kesit top atışlarını sektirecek yapıdadır (Özen, 2017).

Askerî teknoloji ve taktik gelişmelerinin neticesinde inşa edilen tabyalı tahkimatlar kalelerden farklı olarak tasarlanmıştır. Klasik anlamda kaleler, eskiden beri sivil halkın yaşadığı, bir dış saldırıda sığınılan bir merkez olarak düşünülmüştür. Tabya sistemi ise yalın olarak şehirlerden uzak stratejik önemli bölgelere, hâkim yükseltilere inşa edilen yalnızca askerî personelin yerleştiği, saldırı sırasında savunma amaçlı pusu kurmayı sağlayan ve topçu odalarını barındıran yapılar olarak düşünülmelidir. Bu durumda kaleler yüksek duvarları, burçları ve kuleleri ile düşman saldırılarına açıkken; yeni tabyalı tahkimatların uzaktan görünmesi zordur ve bir bölümünün gömülü olması ile kale yapılarından ayrılır (Özen, 2017).

Bir kalenin savaş gücünü tabyalar belirler. Top atışı yapabilmek için topun konulacağı düz bir alan gereklidir ve bu alan tabyadır. En yaygın anlamıyla tabya, kalenin dış duvarları arasında yükselen ve içinde topların bulunduğu yüksek geniş kuledir. Kule tabya, ay tabya, çim tabya, toprak tabya ve taş tabya gibi işlevi, inşa biçimi ve yapıldığı malzeme ile bağlantılı olarak çeşitli şekillerde isimlendirilir. Her kalede tabya bulunur. Kale önünde bulunan sepetler arasından ve siperler arkasından top atışına olanak sağlayan mevkiler de tabya olarak isimlendirilir. Bunların yapımında ağaç kullanılır ve üstü kiremitle örtülüdür. Tabya denilince aslında akla bu gelir ve yaygın olan kullanım da budur. Tuna boyu kalelerinin tabyaları genelde toprak tabyadır. İsimleri ve sayıları içinde bulunduğu bölgenin ve dönemin özelliklerine göre biçimlenir. Örneğin Vidin'deki tabya adları, Ali Paşa, Balık Pazarı, İstanbul Kapısı'dır. Bu tabyaların dış çevre uzunluğu 157,5'ten 345 metreye kadar çıkar. Tabyalara merdivenle çıkılır ve tabyanın önündeki hendeğe merdivenle inilir.

Her tabyada yana ve öne açılan, sayısı tabyasına göre farklılık gösteren mazgallar bulunur. Toplar bu mazgallara yerleştirilir. Rus tehdidi karşısında İstanbul'u bir inci gibi saklaması beklenen İstanbul Boğazı tabyaları, 1815 tarihinde şunlardı: Anadolu Kavağı, Karaburun, Kılburun, Kısırkaya, Kireçburnu, Papazburnu, Rumeli Kavağı, Tarabya, Telli Dalyan'dır (Aydın, 2013).

2.3.7. Hapishane

Habs kelimesi alıkoymak, engellemek anlamına gelir. Kelimenin terim anlamı ise bir şahsı bir süre alıkoymak, sanık veya suçluyu belli bir mekânda cebren alıkoymak, şahıs hürriyetini kısıtlamaktır. Cezanın infaz edildiği yere *habs*, *mahbes*, hapsedilen kişiye de *mahbus* denir (Bardakoğlu, 1997). Eski devirlerden bu yana da devletler otoritesini pekiştirmek ve geleceğe taşımak için bu cezayı kullanmıştır (Bilirli, 2018).

Esirler eski dönemlerden bu yana devletler için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Bir esirin yolculuğu esir edilmesiyle başlardı. Yolculukları sırasında yol boyunca farklı mekânlarda konaklamaları gerekirdi. Bu konaklama mekânlarından biri de kaleler olmuştur. Esirlerin statüsü veya mevkii tutuldukları mekânları farklılaştıran bir unsurdur. İstihdam edilecek esirler meskûn alanlara yakın zindanlarda tutulurken, yüksek statüye sahip olup çalıştırılmaları mümkün olmayan esirler ise meskûn bölgelerin biraz dışında, güvenlik düzeyleri yüksek kalelerde hapsedilmiştir. Kara yoluyla gelen esirler gece olduğunda sayıları ve diğer özelliklerine göre han, kervansaray ve kale olmak üzere hangi mekân uygunsa geceyi orada geçirmiştir (Çetin, 2015).

Esaret istenmeyen bir durum olduğundan her esir içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için firar etmek isteyecek ya da bunu deneyecektir. Bu teşebbüsleri engellemek için ise devlet gerekli tedbirleri almalıdır. Burada en önemli husus esirlerin tutulacağı mekânların muhkem ve güvenli olmasıdır. Bunun sonucu olarak esirler güvenlik düzeyi yüksek yerler olan kule, zindan vb. yerlerde

tutulmuştur. Bu yönüyle kaleler devletlerin en güvenli birimleridir. Osmanlı Devleti'nin birçok şehrinde tutsakların ve suçluların tutulacağı zindan ve hapishaneler bulunmaktaydı. İstanbul'da çok sayıda zindan bulunmaktadır. Bunun en büyük sebebi özellikle sınır boylarında ele geçirilen esirlerin büyük çoğunluğunun İstanbul'a gönderilmesidir. Bunların başta gelenleri Tersane Zindanı, Galata Kulesi, Yedikule, Rumeli Hisarı, Tophane Zindanlarıdır. Rumeli Hisarı ve Yedikule, savaş halindeki devletlerin üst düzey yönetici ve komutanların tutulduğu yerlerdi. Burada tutulanlar herhangi bir işte çalıştırılmazdı. Sözü edilen zindanlar şehir merkezinden ve istihdam sahalarından uzaktı. Yedikule Zindanı bu yönüyle çok meşhurdur (Çetin, 2015). Arşiv kayıtlarına göre, Rumeli Hisarı geç döneme kadar hapishane olarak kullanılmıştır (BOA, C..AS., 642 - 27015, H-21-12-1228).

2.3.8. Kalenin Diğer Bölümleri

Kalelerin askerî-sosyal çok işlevli yapısı dolayısıyla birçok bölümü mevcuttur. Bu yönüyle kalelerde yukarıda sayılanların dışında kale komutanı için bir ikametgâh, sığınak, sarnıç, banyo ve tuvaletler de bulunmaktadır. Kalenin en önemli mekânı komutanın öneminden dolayı komutan ikametgâhıdır. Osmanlı Devleti'nde önceleri kale komutanı dizdar olduğu için bu bölüm *ağa konağı* olarak isimlendirilmiştir. Zamanla büyük kale komutanları *muhafız paşa* olarak isimlendirilmiş ve bunların ikametleri muhafız sarayı olmuştur. Bazı kalelerde kalenin önemi ve büyüklüğü ile orantılı olmak üzere çorbacı, azap ağası, yerli topçu ağası gibi görevlilerin de konutları bulunmaktaydı (Aydın, 2013). Bazı durumlarda yeni fethedilen bölgelerde yeni bir saray ve idari birim yapmak yerine mevcut yapılardan faydalanılmıştır. Kıbrıs Adası'nın fethi sonrası beylerbeyi ve kadı için kalede uygun konaklar tesis edilmiştir (Yıldız, 2006).

Sığınak inşasının öncelikli amacı insan kaybının azaltılması, kuşatma sırasında kadın ve çocukların güvenliğini sağlamaktır. 1828-1829'da Köstence'de olduğu gibi, savunmadan ümit kesildiğinde, bütün eşyasını almak şartıyla, kale terkedilirdi. İçme suyu ihtiyacı kalelerde özellikle kuşatma sırasında hayati öneme sahiptir. Bu sebep

ile bir su deposunun mevcudiyeti çok önemliydi. Bu yönüyle kalelerin su ihtiyacını karşılamak için sarnıç inşasına özen gösterilmiştir. Uzun süre devam eden kuşatmalarda zaman zaman kaledeki su yetersiz kalabildiği ve sarnıcı besleyen su kaynağının düşman tarafından kesilmesi sebebiyle sıkıntılar yaşanmıştır. Özi ve Musul kalelerinde olduğu gibi. Ayrıca su ihtiyacı ile birlikte temizlik için hamamların bulunması, kalelerde toplu hastalıkların önlenmesinde önemlidir. Faş Kalesi'nde ırmak suyunu ısıttıktan sonra mutfak ve hamama veren bir ocak bulunmaktaydı (Aydın, 2013).

2.4. Bizans Kalesi

Byzantion ve Kalkhedon kolonileri Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafından kurulmuştur. Birçok araştırmacı ve tarihçi, Herodotos'tan bu iki koloninin kuruluşu ile ilgili şu anekdotu aktarır: Herodotos'un aktardığına göre Pers komutanı Megabysoz, Kalkhedon halkının karşı kıyıda daha güzel bir konumda bulunan Byzantion'da şehirlerini kurmamalarına şaşırır ve bu halkı kör olarak isimlendirir (Herodotos, 2004). Byzantion gibi surlarla çevrili şehirlerin kuruluşunda bazı genel ilkeler önemlidir. Burada en önemli etken uygun bir arazinin seçimidir. Bu arazi yüksek olmalı, sis yapmamalı, ne fazla sıcak ne de fazla soğuk olmalıdır. İklimi ılıman olmalıdır ve çevresinde bataklık bulunmamalıdır (Vitruvius, 1990). Tarihçiler çok iyi tahkim edildiği için Atinalıların hazinelerini Byzantion'da sakladıklarını söyler. Bugün İstanbul çift sur sisteminin Theodosius'un yaptırdığı surlar mı yoksa başka surlar mı olduğu araştırılması gereken bir konudur (Gyllius, 1997).

Bir yönü ile geçmişi Orta Çağ'a uzanan şehirlerin hemen hemen tamamında şehrin en korunaklı yerinde inşa edilmiş bir kale veya kalıntılarını görmek mümkündür. Kaleleri ile yaşayan bu tarihi şehirlerin yanı sıra bugün yaşamın olmadığı birçok eski yerleşimde kale ya da kale benzeri savunma sistemi kalıntılarına rastlanır (Karul, 2010). Burada en önemli etken farklı milletlerin istilasına açık olan cazibe merkezi şehirlerde olduğu gibi Byzantion'da dönemler içinde savunma yapıları öne çıkmış ve bunlar devrin gereklerine göre geliştirilmiştir.

Bizans kurulduğu dönemde Anadolu doğudan ve batıdan çeşitli saldırılara maruz kalıyordu. Batıdan Cermen ve Slav saldırıları, doğudan ise Pers saldırıları bütün hızıyla devam etmekteydi. Bizans, Roma'dan aldığı *Limes* sistemi gereğince bölgesel savunma sistemlerine ve yol ağının yapımına ağırlık veriyordu (Özgüven H. B., 1997). Başşehir Bizans'tan imparatorluğun çeşitli bölgelere uzanan üç merkezi yol vardı. Bu merkezi yolların birincisi Karadeniz kıyılarını takip ederek Don Nehri'nin geçtiği ülkelere ulaşırken, ikincisi ünlü *Via Militaria* yolu ise Edirne Meriç Havzası üzerinden Sofya, Niş ve Syrmium'a (Sava Nehri kıyısı) ulaşıyordu. Üçüncü yol İstanbul'un Anadolu tarafından başlayarak İznik ve Konya'dan geçerek ikiye ayrılıyordu. Bu yollardan biri başşehri Hindistan ile diğeri Doğu Anadolu'yla birleştiriyordu. Gelişmiş yol sistemi sayesinde Bizans askerî birlikleri etkin bir şekilde yardımlaşırken böylelikle bölgesel savunma güçleniyordu (İrecek, 1990). Yollardan başka, Bizans askerî birliklerinin aralarındaki haberleşme işaretleşmeyle sağlanıyordu. Bu yöntemin geliştirilmesinin amacı baskın şeklindeki düşman saldırılarına karşı askerî birlikler arasında süratli haberleşmeyi sağlamaktı. Bunun için yüksek haberleşme kuleleri, şifreli mesajlar vb. vasıtalar kullanılırdı (Özgüven H. B., 1997).

Avrupa'da 8. yüzyılda başlayıp, 10. yüzyıla kadar süren İslam ilerleyişi, Viking ve Macar saldırıları, Bizans'ın Doğu sınırında Sasanilerle mücadelesi ve sonrasında İslam devletlerine karşı devam ettirdiği sınır çatışmaları, savaşlar ve devletler arasındaki siyasi çekişmeler Bizans'ı ciddi şekilde etkilemişti. Bu saldırılar neticesinde 300 yıl savunma savaşı yapmak zorunda kalan Avrupa'da, saldırıdan çok savunma stratejisi ön plana çıkmaya başlamıştı. Bu yoğun saldırılar sonucu Avrupalı büyük devletler savunmada kalelerin inşasına büyük önem verdiler. Bir başka açıdan kaleler, dış saldırılardan korunmanın yanı sıra siyasi kargaşadan faydalanmak isteyen küçük siyasi topluluklar için de önem kazanmaya başlamıştı. Çünkü bu gruplar için kale zenginlik, güç, otorite göstergesi olduğu gibi bölgede hâkimiyeti pekiştirici, kendisini ve destekleyici unsurları koruyacak bir merkez işlevi görmekteydi. Artık önceki dönemlerde sık görülen klasik meydan savaşları azalmış ve kalenin merkezde olduğu kuşatmalar ön plan çıkmıştı. Bu yeni dönemle birlikte Orta Çağ denilince

akla ilk gelen kale olgusu artık yeni kuşatma savaşlarının sembolü haline gelmişti. Bunun siyasi sonucu olarak Avrupa da feodal düzene geçecekti. Doğu'da bu süreç Avrupa ile kıyaslandığında hemen hemen benzer özelliktedir. Sınır bölgelerinde yoğunlaşan mücadelelerde tahkimatlı şehirler ön plana çıkmıştır. Fakat Doğu'daki anlayış Batı'daki anlayıştan biraz daha farklı gelişmiştir. Bu farkta dikkat çeken olgu sivil ve askerî unsurların bir arada yaşadığı tahkimatlı şehirlerin ön planda oluşudur. Bundan dolayı saldırılar karşısında savunma anlayışı ve düzeni buna göre tertip edilmiştir (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015).

Doğu coğrafyasında yüzyıllardır devam eden sivil ve askerî unsurların aynı yaşam alanlarını paylaşmaları, siyasetteki denge durumuyla açıklanabilir. Siyaset sahnesindeki devletler çok fazla değişmemiştir. Bir tarafta Roma ve halefi Bizans varken diğer tarafta önce Sasaniler ve sonra İslam devletleri olmuştur. Batı ile Doğu arasındaki tabi farklılıklar kale kelimesine yüklenen anlamlar üzerinde bir karmaşaya sebep olmuştur (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015).

Bizans kaleleri değerlendirilirken, Roma'nın *limes sistemini* öncelikle değerlendirmek kale olgusunu bütünüyle anlamak için yararlı olacaktır. Doğu Trakya'da Anastasius tarafından Bizans'ı batıdan gelecek Cermen ve Slav saldırılarına karşı korumak için inşa edilen "limes" daha sonra Justinianus (527-565) tarafından daha etkin olacak şekilde tekrar ele alınmıştı. Bunun için Balkan coğrafyasında 700 kasaba ve istihkâm ya yeniden inşa edilmiş ya da mevcutlar onarılmıştır. İmparator, Anadolu'dan bazı köylerin yeni yapılan bu istihkâm ve kasabalara yerleşmesini emrederken, *limes* sınır kasabalarıyla iskân edildi. (Özgüven H. B., 1997). Fakat İmparator barbar saldırılarından korunmak amacıyla inşa edilen Balkan limesini tamamlayamadan öldü. İreçek'in yaptığı araştırmaya göre 1870'li yıllarda Balkanlarda Justinianus'tan kalan 80 adet iyi durumda istihkâm yapısı vardı (İreçek, 1990). Bu iskân ve istihkâmla birlikte geliştirilen savunma anlayışı Osmanlı iskân anlayışı ile benzerdir.

Justinianus döneminde sınır güvenliğine büyük önem verilmiştir. Tuna boyunda, Belgrad'dan Karadeniz kıyısına kadar, güney tarafta 80'den fazla kale yapıldı. Önceden inşa edilmiş gözetleme kuleleri güçlü kalelere dönüştürüldü. Eski kaleler, surlar tamir edilerek güçlendirildi. Bunlara askerî birlikler yerleştirildi. Ayrıca Tuna'nın kuzey kıyısında ileri karakol birlikleri görev yapmaya başladı. Bütün bu önlemlere rağmen imparatorluk kuzeyden gelen saldırıların topraklarına sızmasına engel olamadı. Bunun sonucu olarak imparatorluğun iç şehirleri için inşa çalışmaları yapılmış; kaleler tamir edilip güçlendirilmiş, birçok yerde yeni kaleler ve surlar inşa edilmiştir. Bu dönemde yeni yapılan veya tamir edilen kalelerin toplam sayısı 600 kadardır (Umar, 1998).

8. yüzyıla gelindiğinde Anadolu, Müslüman Arap akınları altındaydı. Bu akınlara karşı alınan önlemler, ordunun zamana uygun taktiklerle yeniden örgütlenmesi, bölgesel yeni kale ağları ve halkın kendi kendini koruması şeklinde olmuştur. Bu önlemlerden sonuncusu Roma'dan miras kalan Bizans merkezi savunma sisteminin zamanla çöküşüne ve merkezi otoritenin zayıflamasına sebep olacaktır. Yerel halkın yaşadığı bölgede kendini savunması kendi içinde yerel bir güç olan sınırdaki idarecilerin zaman zaman merkeze kafa tutmasına bazen de düşmanla işbirliği içinde merkezi otoriteyle savaşmasına neden olmuştur. Artık Bizans, geleneksel Roma düzenini terk ediyor ve kaleler, yerel birliklerin gücüne ve iç disiplinine göre inşa ediliyordu. Stratejik olarak savunması kolay yerlerde, yüksek noktalarda inşa edilen bu kaleler savunma avantajlarına rağmen su ve gıda tedariği noktasında zayıf kalıyordu. Düz arazide kurulmuş, planlı, etkili yol ağları ile birbirine bağlanmış örgütlenme terk edilmiştir (Özgüven H. B., 1997).

V. Constantinus döneminde (741-775) Patrik Nicephorus'a göre eski Balkan savunma hattını güçlendirmek için Anadolu'nun birçok bölgesinden bazı topluluklar getirilmiştir. Buna karşın Balkan coğrafyasındaki yerel Slav kökenli halkın bir kısmı Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmiştir. İmparatoriçe İrene de seleflerini takip etmiş, Balkan sınırını güçlendiren istihkâmların inşasına önem vermiştir. İmparator Nicephorus (802-811) döneminde Ankara gibi stratejik merkezlerdeki kaleler tamir görmüş ve Balkan ülkelerinde yeni kaleler inşa edilmiştir. Makedonya

hanedanı dönemi Bizans'ın görkemli yıllarıydı. İmparator II. Basileos (967-1025) yerel güçlerin otoritesini kırmış ve sınırları güçlü bir koruma altına almıştı (Özgüven H. B., 1997).

6. yüzyıldan başlayarak 11. yüzyıla değin gelen süreçte Bizans İmparatorluğu merkezi otoritesiyle yerel güçler arasındaki çekişme ortadan kalkmıştır. Bir tarafta Batı Roma geleneklerine dayanan ve ülke sınırlarının simgesi haline gelen *limesler*, bir tarafta buralarda yaşayan ana savunmayı yapan sınıra bitişik yerleşimler... Bütün bu gelişim ve değişimlerin sonucu olarak kale yapımı da etkilenmiştir. Bir tarafta geleneksel ve aynı şekilde inşa edilen castrumlar ve diğer tarafta devamlı olarak düşmanla tek başına savaşmış çoğu zaman merkezi askerî birliklerden yardım alamamış ve içinde bulunduğu coğrafya ve koşulları kendisi için değerlendirmek isteyen yerel güçlerce plansız, yükseklerde inşa edilmiş, standart özellik göstermeyen yerel yapım tekniklerinin etkisi ile inşa edilmiş sınır tahkimatları... (Özgüven H. B., 1997).

Ancak Bizans kale örnekleri, Roma'daki sadece askerî savunma yapılarından fazlasıydı. Şehir surları da Bizans'ın izlerini taşıyan özelliklere sahipti. Bunun en iyi bilinen örneği başşehir Bizans'ın surlarıdır. Bizans döneminde yapılan bazı tamirler dışında bu surlar Osmanlı devrine hemen hemen kusursuz bir şekilde ulaşmıştır.

Bizans surları, bütün Orta Çağ boyunca çeşitli kalelere örnek olmuştur. Bunun en büyük sebebi Bizans'ın hızlı inşa tekniklerinin yanı sıra getirdiği yeniliklerdir. Roma kalesi tek kuleli kale duvarı ve önünde hendekten ibaret olup, sonraki dönemlere kıyasla ilkel sayılır. Bizans ise birinci sur duvarının hemen ilerisine ikinci bir sur ve ikinci surun hemen önünde hendeğin gerisinde alçak bir duvar ile savunmayı güçlendirmiştir. Bizans'ın bu uygulaması o dönemde ilk kez uygulanmıştı. Surlarda harçla birleştirilen taş-tuğla karışımı duvar tekniği Bizans mimarisinin özelliklerindendir (Özgüven H. B., 1997).

Bizans'ın Orta Çağ kale mimarisini etkileyen bir diğer uygulaması sur duvarlarına sık inşa edilen kulelerdir. Sık kuleler tekniği savunmayı etkili bir hale getirmiştir. Roma'da kullanılan geleneksel taş işçiliği Bizans'ta yatay düzlemde yatay 12 sıra taş ve 5-7 sıralı tuğla örgüsüne dönüşmüştü (Dirimtekin, Fetihden Önce Marmara Surları, 1953) . Sık kulelerin yapımını gerektiren sebep, farklı malzemelerin bir araya gelmesi sonucu dayanıklılığın azalmış olmasıdır. Bu istenmeyen durum dikey unsurlar daha sık kullanılarak azaltılmak istenmiştir. Fakat sur duvarlarında sık kule kullanma tekniğine daha önce de başvurulmuştu. Kerpiç ve pişmiş topraktan inşa edilen Pers ve Asur kalelerinin zayıf yapısını güçlendirmek için sık kule tekniği uygulanmıştır. Bizans'ın bu noktada getirdiği yenilik kademeli sur sitemini, kare çokgen planlı gözcü kuleleriyle geliştirmiştir (Özgüven H. B., 1997). Ayrıca Ege kıyılarında, Mezopotamya ve Kuzey Afrika'da sık kullanılan labirent avlulu giriş, Bizans sur ve kalelerinde bulunmaz (Akarca, 1972).

Bizans surlarında kapıların bir kısmı halk ve tüccarlar tarafından kullanılırken bir kısmı askerî işleve sahipti. İslam mimarisinde örneklerine sık rastlanan avlulu girişlerin Bizans tarafından bilinip bilinmediği alanın uzmanlarınca tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar sadece tek bir Bizans yapısında “Ankara Kalesi'nde” böyle bir giriş olduğunu söyler. Bu istisnanın sebebi 9. yüzyıldaki Arap akınları döneminde Ankara Kalesi'nin bir süre Arap ordusunun eline geçmesi neticesinde kaleye Araplarca yapılan bir ekleme olmalıdır (Özgüven H. B., 1997).

Bizans, başşehrin savunması için öncelikle yarımadaı bütünüyle surlarla çevirmişti. Ancak bunun yeterli olmayacağını bilincinde olarak savunmayı Karadeniz ve Akdeniz'e kadar genişleterek bölgesel bir savunma ağı kurmuştu. Savunma ileriden ve uzaktan başlayacaktı. Bu savunmanın en önemli birinci aşaması Boğaz'ın, ikinci aşaması Çanakkale Boğazı'nın savunmasıydı. Bu sebeple Boğaz'da ve Çanakkale'de istihkâmlar inşa ederek boğazların denetimi sağlanırken başşehir de güvende oluyordu (Özgüven H. B., 1997).

7. yüzyıl Pers-Arap mücadelelerinin en önemli sonucu şehirlerin çoğunun yerleşmiş ekonomik sistemlerinin üzerinde ağır tahribatlara yol açmasıdır. Bunun sonucu şehir algısında bir değişim meydana gelmiştir. Şehirlerin büyük çoğunluğunda artık ancak küçük bir nüfusu besleyen, yerel halk, küçük bir kilise ve mevcut askerî garnizonu barındıran surlarla tahkim edilmiş savunmayı ön plana alan bir anlayış gelişti. Bu süreçle birlikte kültürel ve sosyal sermaye başkente akmaya başladı. Çünkü orta dönem Bizans toplumu için Konstantinopolis faktörü büyük önem taşıyordu. Bu dönüşüm sürecinin neticesinde de kent kavramı etkisini yitirmiş *castrum* diye tabir edilecek kala-kentler teşekkül etmiştir (Haldon, 2017). Bizans kurulduğundan bu yana zaman zaman büyük saldırılara ve iç kalkışmalara maruz kalsa da 11. yüzyıla gelindiğinde bile Akdeniz coğrafyasının en büyük şehri olmakla birlikte nüfusu bir milyona yakındı. Ticaret ve sanayide öncü bir şehirdi. Bu öncü durumunun sebebi başşehir olması ve büyük limanlara sahip olmasıdır fakat aynı zamanda büyük bir devletin devamı olmasının da etkisi yadsınamaz. Başşehirde ticari faaliyetler çeşitliydi ve günümüzde de büyük şehirlerde sıradan kabul edilen toplum ve insan armonisine sahipti. Bu armonin sebebi menfaatlerin birbirini beslemesi olmalıdır. Üstün deniz gücü ve jeopolitiğinin verdiği avantaj ile yakın ve uzak komşuları ile ilişkileri güçlüydü (Pirenne, 2019). Tahkim edilmiş şehir veya Konstantinopolis surları imgesinin, geç Antik Dönem ressamı veya Bizanslı sanatçı gözünde savunma, güç, koruma, onur ve itibar terimleriyle neredeyse eş anlamlı kullanıldığını göstermeye yeter. İstanbul surları 1453'ten sonra savunma işlevini kaybetmiş, buna rağmen, yukarıda sayılan diğer özelliklerini hiçbir zaman yitirmemiştir (Effenberger A. , 2023).

2.5. Osmanlı Kalesi

Anadolu'da Türkler tarafından alınan bölgelerde 12. yüzyıl öncesine ait fazla bir yapıyla karşılaşılması, bu döneme kadar Türklerin daha çok savaşla uğraştıklarını göstermektedir. 13. yüzyıldan itibaren uluslararası ticaretin büyük gelişme göstermesi, açık kent yerleşmelerini teşvik etmeye başlamıştır. Çünkü kervanlarla yapılan ticaret, büyük kabilelerin kent merkezine giriş ve çıkışlarını gerektirmektedir. Kapalı kentlere giriş çıkışlar belirli zamanlarda olduğu için ticaret açısından büyük

kayıplara neden olmuştur. 13. yüzyıldan sonra dış kalenin fazla yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra yapılan kaleler, genellikle iç kaleden ibarettir (Boran, 1999).

Anadolu'daki büyük Bizans askerî mimarisinin varisi öncelikle Selçuklular olmuştur. Selçuklular Anadolu Bizans şehirlerini fethettiklerinde hemen hemen bütün fethedilen şehirlerin kaleleri ve kale surları (burçları, kapıları ve perde duvarları) hala ayakta idi. Bu tahkimatların birçoğu Araplar ile yüzyıllar boyunca devam eden mücadeleler döneminde 8. ve 10. yüzyıllarda inşa edilmiştir ve bunların içerisinde yeni tahkimatlar veya daha önce inşa edilmiş ve yenilenmiş tahkimatlar yer almaktaydı. Bu mimari avantaj sayesinde Selçuklular 13. yüzyılın ilk yarısında birçok Anadolu şehrini yeniden ve büyük bir hızla inşa etmiştir. Tahkimat duvarlarının inşasındaki temel faktör bir şehri, özellikle de yeni fethedilmiş şehri korumaktır. Fakat Selçuklular Osmanlılardan farklı olarak sur duvarlarının estetiğine de büyük önem vermiş ve yazıtlar, heykeller, rölyefler ile süslemiştir (Redford, 2010). Bu miras daha sonra Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.

Türklerin savaş anlayışı daima saldırı üzerine kurgulanmıştır. Bu anlayışın temelinde hücum vardır ve savunma bunun bir ön hazırlığıdır. Bunun bir sonucu olarak da Osmanlı anlayışı kaleyi bir savunma birimi olmaktan çok saldırının üssü olarak kabul etmiştir. Türkler kalede kapanıp düşman kuşatmasını beklememiş aksine kaleyi baskına uğramamak için bir hareket noktası olarak kabul etmiş ve kaleyi bu anlayış ekseninde inşa etmiştir (Sevgen, 1959).

Osmanlı Devleti'nin şehir dokusunda diğer sosyal yapılarla birlikte sur-kale anlayışı ön plandadır. Osmanlıların "*şehir*" anlayışının kökenleri Selçuklu ve Bizans şehir hayatı ve şehir kültürüne dayanır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin yeni fetihlerle batıda Hristiyan Avrupa ve doğuda Müslüman Arap dünyası ile temasları şehir hayatı ve şehir kültürüne zenginlik katmıştır. Özellikle Müslüman coğrafya Osmanlı şehir hayatına ciddi bir biçimde tesir etmiştir. Şehrin temel işlevi, sakinlerini korumak olduğundan şehrin kalesi Türk şehir iskânının başlangıcındaki

temel faktördür. Kale ve şehir arasındaki sıkı ilişki sebebiyle, asker sınıfından bir kısım Türklerin, daha 11. yüzyıl sonlarında alınan eski Bizans şehirlerine, daha doğrusu kale-şehirlere birer kale eri olarak ailesiyle birlikte yerleştirilmesi sonucu eski Rum diyarında Türk şehir hayatı da başlamış olmalıdır (Baykara, 2000).

Birçok araştırmacıya göre; İslam şehrinin tipik özelliklerinden biri şehrin fiziki durumuna göre bir kale yapısının mevcudiyetidir. Kale, içindeki yapılarla ufak bir şehir görünümündedir (Elisseff, 1992). Böylelikle İslam şehircilik tarzı, asker-sivil savunma birlikteliğinin en güzel örneği olmuştur. Orta Çağ'da İslam şehirleri üç ana bölümden oluşmaktaydı: Bunlar *rabaz*, *şehristan*, *iç kale* (*kuhendiz*) idi. Yerleşimin merkezinde sivil nüfusun yaşadığı, ticari, sosyal ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı *şehristan* vardı. Burası surlarla çevrili olup, gerektiğinde askerî unsurların dışında şehre ait milis kuvvetlerle birlikte savunulurdu. Şehrin büyümesiyle meydana gelen dış mahalleler, varoşlar *rabaz* olarak isimlendirilmiştir. Bazen rabazların da sur ile çevrildiği olmuştur. Bütün bu yapıların merkezinde *iç kale* bulunur. İç kale genelde şehrin merkezinde yüksek bir bölgede inşa edilmiş olup, askerî ve idari sınıfın ikamet ettiği yerdir. Burası şehir düşmüş olsa bile savunmaya devam edebilecek özellikteydi (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015).

Anadolu kentinde mekânsal gelişmenin merkezinde sur dışına çıkmak vardır ve bu olgunun başlangıcı 13. ve 14. yüzyıllarda olmuştur. Ticaret ve zanaatla ilgili eylemlerin surların düzlükten geçen kervan yoluna en kolay bağlantı sağlayan kapısının hemen dışında ve kaleyi kervan yoluna bağlayan yol üzerinde pazar yeri işlevi gören bir meydan çevresinde yoğunlaşması biçiminde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu meydan çevresinde inşa edilen Ulu Cami (Cuma Camisi), çeşme, ticaretin gelişmesinin kanıtı olarak ortaya çıkan arasta türü yapılar ve şehirlerin çevresinde yeni gelenlerin oluşturduğu mahalleler surların dışındaki yeni yerleşim alanlarını oluşturmuştur (Aktüre, 1987). Yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirerek günümüze ulaşan bu yapıların önemli özelliklerinden biri de anıtsal değerleri ve süreç içinde işlevselliklerini devam ettirmeleridir. Savaş teknolojisi değişiminin uzun yüzyıllar devam etmesi özellikle kale gibi savunma yapılarının işlevselliğini devam ettirmiş ve böylelikle uzun yıllar ayakta kalmaları sonucunu doğurmuştur.

Buna karşın 19. yüzyıl ile birlikte savaş teknolojisindeki değişikliklerle kalelerin önemi azalmıştır (Dağgölü, 2007).

Osmanlılar, şehir hayatı ile yakından ilgilidirler. Eğer bir Osmanlı kültüründen, medeniyetinden söz etmek gerekirse, buna asıl damgasını vuran unsur, İstanbul şehridir. İstanbul, 15. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı şehrinin en önemli belirleyicisi olmuştur. Bir diğer ifade ile Osmanlılar, hem çok eskilerden beri devam edegelen yerleşik geleneklerini, hem de Türkiye Selçukluları ve beyliklerin derin birikimini, en iyi ve mükemmel bir şekilde İstanbul'da değerlendirmiştir. İstanbul, sadece Bizans Devleti'nin kalıntılarıyla değil, bir cihan devleti olan Osmanlı Devleti'nin yaratıcılığının ve özelliklerinin en iyi görüldüğü bir yerdir. Burasının etkin ve hâkim özelliği ise bir *şehir* olmasıdır (Baykara, 2000).

Köy ve şehir arasındaki sınır esnektir. Bunlar birbirinden yalnız büyüklükleri yönünden değil, aynı zamanda burada oturanların hukuki durumları ve uğraşları yönünden de ayrılırlar. Her şeye rağmen bir hisar, kentleşmiş bir yerleşmenin salt belirtisi olarak da kabul edilebilir (Aktüre, 1987). Harvey, şehri “*İçinde toplumsal süreçle mekânsal biçimin sürekli etkileşim halinde olduğu karmaşık, dinamik bir sistem*” olarak tanımlar. Bu tanımlamaya göre şehir, birçoğu insan yapısı olan kaynaklar bütünüdür. Şehir toprağı ve üzerindeki yapılar, iktisadi bir mal ve kaynaktır. Bu yapıların yerleri değiştirilemez, sık el değıştirmezler, uzun ömürlüdür ve bu sebeple sahiplerine servet biriktirme imkânı sunarlar. Şehir içindeki güç odakları dönüşüme tepki verecek şekilde tasarlanmıştır. Şehrin karar alıcıları küçük gruplar ve büyük gruplar olarak ayrılır. Bireyler genelde kişisel çıkarları yönünde hareket edeceklerinden, iyi örgütlemiş küçük gruplar zayıf büyük gruplar üzerinde daha rahat hâkimiyet kurar. Doğal olarak küçük gruplar şehir kaynaklarının yeniden dağıtımında daha çok pay alacaklardır (Harvey, 2019).

Şehrin yapısını bulunduğu sosyal sistem etkiler. Bu sebeple şehrin sadece kendisini değil içinde bulunduğu bölgenin diğer şehirlerini de anlamak gerekir. Max Weber; şehri yerleşiklerin iş bölümüne tabi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiğı ve bunları

yakın çevresi ya da daha geniş bir alan için pazarladığı yerleşme birimi olarak tanımlarken, şehrin diğer belirleyici özellikleri olarak bölgede yaşayanların güvenliklerini sağlayabilme olanağına sahip olması ve şehri tanıtıcı mekânlardan olan sur, pazar yeri ve yönetim binaları gibi yapıların da önemini vurgular (Ergenç, Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler, 1988). Düşününürün betimlediği bu şehir olgusunda belirleyici unsur, güvenlik vurgusunun neticesi olarak kale ve sur sistemidir.

Osmanlı şehri bir İslam şehridir ve kendine özgü kültürel bir armonin parçasıdır. Bununla birlikte diğer Müslüman şehirlerinden farklı kendine has bir anlam taşıyan öğelerin sayısı oldukça fazladır. Osmanlı kalelerini Bizans ve Selçuklu kalelerinden ayıran en önemli fark bunların birliklerinin içinde barınmalarına imkân verecek şekilde bir kışla şeklinde olmalarıdır. (Cerasi, 2001). Osmanlı Devleti'nin uygulaması genel bir ifadeyle eskiyi yıkmak yerine ona kendi kimliğini katmak şeklinde olmuştur. Bu sebeple de ele geçirdikleri kaleleri kullanmışlar fakat inançları ve gelenekleri gereği İslam'ın tesiri ve ilhamı ile geniş kuleleri, burçları uyarlamışlardır. Top için mazgal açmak, top ateşini karşılamak için duvarları kalınlaştırmak, duvarları kalın örmek suretiyle temel burç tasarımını geliştirmişlerdir. Haliç'e hâkim Galata Kulesi tarzı Ceneviz kıyı tahkimatından da etkilenmişlerdir. Bu tür büyük kuleler II. Mehmet'e Rumeli Hisarı için ilham kaynağı olmuştur. Tursun Beğ de bu görüştedir. Ona göre; Rumeli Hisarı'nın iki kulesi dairesel olarak frengidir ve sadece çokgen kulenin böyle olmadığını söyler. Rumeli Hisarı'nın şeklini belirleyen topografyaydı ve Mimar Muslihiddin tarafından yapılmıştı. Osmanlı Devleti kale inşa tekniğine hâkimdi. Kala-i Sultaniye'nin inşa edildiği alanın taban yapısı gevşek ve alüvyon olduğundan bodur tasarımlı yapılmış olması Osmanlı Devleti'nin kale yapımında bilgili ve mahir olduğunu gösterir (Nicolle, 2019). Kale, hisar gibi yapılar sanılanın aksine büyük güçlü top bataryaları barındırmak için değil kıyıda hisarpeçe içerisinde denize paralel konumlanmış ağır top bataryalarını muhafaza etmek için yapılır. Buradan geçmenin en önemli yolu bu ağır bataryaları kara hücumu ile ele geçirmek olup, hisar kale muhafızlarının görevi de buna mani olmaktır (Dağgölü, 2007). Şüphesiz ateşli silahlar ve topçuluk daha erken dönemde Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde biliniyordu. 1422'de İstanbul'a karşı, 1424'te

Antalya’da, daha sonra Korint Boğazı’nda Osmanlı Devleti top kullanmıştı (Parry, 1974-1975). Fakat Yeni Çağ’da ateşli silah ve topçuluk teknolojisinin gelişmesine paralel olarak keskin değişimler olmuş; yüksek surlar, kalın duvarlı görkemli yapılar yerini alçak surlara bırakmıştır. III. Mustafa (1757-1774) tarafından Fransa’dan getirilen Macar asıllı mühendis Baron de Tott İstanbul’daki kalelerin tahkimatını bu usulle yapmıştır. Bu değişimin sebebi topların ateş menzillerinin artması ve tahrip gücünün yüksekliğidir. Bunun sonucu olarak klasik kale anlayışı değişmiş ve tabya anlayışı ortaya çıkmıştır. Çünkü topların tahribat gücü savunma askerlerine daha ağır kayıplar verdiriyordu (Boran, 1999).

Kale inşası kale organizasyonunun tabi ve devamlılık gösteren safhalarından biridir. Çünkü düşman saldırıları başta olmak üzere iklim, hava koşulları ve tabi afetlerin yanında teknolojik ilerlemeler, nüfus hareketliliği gibi etkenler inşa işlerini kale organizasyonun merkezine yerleştirmiştir (Altuğ, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Niğbolu Kalesi, 2023). Osmanlı savaş stratejisi geniş bir bölgenin savunmasını sağlamaya yönelik örgütlenmiştir. Yeni Çağ’ın bölgesel bütünlüğü gözetken savunma metodu Osmanlı Devleti tarafından henüz 15. yüzyıl gibi oldukça erken bir devirde benimsenmiştir (Özgüven B. , Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Askeri Yapıları ve Kalelerine Dair Genel Bir Değerlendirme , 2000).

Osmanlı kale mimarisinde kullanılan mimari yöntem, kaleleri top atışına karşı dayanıklı hale getiriyordu. Bu teknik, kullanılan toprak ile ilişkilendirilen *Horasani* diye isimlendirilen harç uygulaması ile kale surlarının dayanıklılığın güçlendirilmesidir. Bu harç uygulamasında kabaca kum yerine tuğla tozu ve kireç kullanılıyordu. Bu yöntem ile surların çok daha güçlü ve top atışına karşı daha dayanıklı olması sağlanıyordu (Stein, 2007).

Osmanlı kalesi’nin en önemli ekonomik işlevi limanda kendine sığınan gemileri korumaktı. Osmanlı kalesi vergi tahsildarları ve yardımcıları için güvenli bir barınaktı. Limandaki kalede asker bulunuyorsa kale dizdarı ve kethüda limanın

günlük işlerine bakardı fakat merkezin özel muhatabı bölgenin kadısıydı (Faroqhi, 1994).

Osmanlı Devleti, kale muhafazasında yerli olarak topçu, lağımçı, cebeci, martolos gibi kuvvetler yanında atlı sınıftan görevliler de istihdam etmiştir. Bundan başka yerli kulu olan azap askerleri de sınırdaki kalelerde görev yapmıştır. Kale, şehirde çok önemli işlevlere sahiptir. Askerî, idari, adli birçok görev üstlenir. Tahrir defterleri, maliye kayıtları, resmi belgeler, devlete ait para, hazine, tüccarların değerli malları en güvenilir yer olması dolayısıyla kalede muhafaza edilirdi. Görevli yeniçerilerin mevacibleri ve sair yerlerden gelen paralar kalelerde muhafaza edilirdi. Kale, suçlular için bir zindan görevi de görürdü. Zindandaki suçluların bakımından ve korunmasından kale görevlileri sorumluydu. Bunun için ayrı bir teşkilat vardı (Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, 2012).

İmparatorluğun hemen hemen bütün kalelerinde ufak ölçekli barut atölyeleri bulunmaktaydı. Theodosius surlarının altındaki odalar İstanbul'da imal edilen veya başka yerlerden getirilerek şehre teslim edilen barut için bir saklama alanıydı. 1687-1698 yılları arasında Boğazkesen Kalesi'nden Cebahane'ye 1010 kantar barut teslimi yapılmıştı (Agoston, 2006). Osmanlı Dönemi'nde İstanbul surlarının en önemli işlevi şehre izinsiz girişleri önlemek ve içeriye sirayet edebilecek yangınlara karşı korumaktır. Belli bölümlerinin kiraya verilmesi ile de gelir kaynağı olmuştur (Han, Osmanlı Kaynaklarında Surlar, 2023).

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kale kuşatma teknikleri güçlü değildi. Devlet stratejisi olarak Bursa ve İznik gibi devrine göre çok sağlam olan kalelerin de ele geçirilmesi uzun süreli kuşatma ile mümkün olduğundan, bu kalelerin çevresinde istihkâmlar kazıp içlerine asker yerleştirilerek kuşatma uzun yıllara yayılmış ve sonunda bu kaleler teslim olmak zorunda kalmıştır (Mustafa Nuri Paşa, 1979). Osmanlı Devleti'nin fetih politikasında kalelerle ilgili temel uygulaması stratejik önemi olanların dışındaki kaleleri yıkmak şeklinde olmuştur. Fethedilen şehirlere yöneticiler tayin edilirken bir muhafız birliği de bırakılmıştır. Bu birlik şehrin kalesi

devre dışı bırakılmadı ise kalenin diğer işlerini görmekle de vazifelidir (Altuğ, On Beşinci Yüzyılda Tekirdağ'da Osmanlı Düzeni, 2016).

Orta Çağ'a özgü bir savunma sistemi olan iç kale, Osmanlı şehirlerinde önemini devam ettirmiştir. Nitekim Osmanlıların erken dönemlerinden, hatta Selçuklulardan bugüne kalan bazı Anadolu iç kaleleri Osmanlı Devleti'nin korumayı tercih ettikleri gelenekler sayesinde ayakta kalabilmiştir. Anadolu iç kaleleri Selçuklu ve beylikler döneminden beri şehrin, hatta başkentte hanedanın belleği sayılmaktaydı. Tıpkı biyolojik bir hücrenin çekirdeği gibi, kökü Bizans, Selçuklu veya beylikler dönemine uzanan Anadolu iç kalesi, kentlerde savunma işlevi dışında tüm yerleşmenin varlığının simgesi durumundaydı. Devletin önemli belgeleri, hanedanın hükümlanlık alametleri, eski hükümdarlardan kalan eşyalar, hatta sultan türbeleri başkent'in iç kalesinde bulunurdu. Bu sebepten Osmanlı Devleti'nde iç kale ya da Konya, Alaiye gibi bazı şehirlerde kullanılan "ahmedek" işlevi savunmanın ötesinde bir anlama sahipti. Ancak bu durum, Osmanlılarda askerî istihkâm anlayışının var olmadığını göstermez, zira kaleler sadece şehrin savunması için değil, erken dönemlerden itibaren çoğunlukla askerî nedenlerle inşa edilmiş yapılardır. Burada Orta Çağ'ın tek bir yerleşimi savunmayı hedefleyen anlayışı yerine, Yeni Çağ'ın bölgesel ölçekli planı söz konusudur. Geniş bir bölgeyi korumaya dönük özelliğiyle: Türk kaleleri Roma'nın "limes" anlayışına yaklaşır. Savunma kadar bu iç kalelerin simgesel anlamı da vardır. Kale ağ sistemi bölgesel güvenlik noktasında neden değil sonuçtur (Özgüven B. , Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Askeri Yapıları ve Kalelerine Dair Genel Bir Değerlendirme , 2000).

Osmanlı Devleti, klasik çağı diyeceğimiz dönemde birçok devletle savaşmıştır. Bunun neticesi olarak kale inşası ve tamirâtı çok önem kazanırken, kalelerin muhafazası için hisar erleri ve kale muhafızı adlarıyla askerî teşkilat kurulmuştur. Bu teşkilatın muhasebesini tutmak için de defterdara bağılı Büyük Kale ve Küçük Kale Kalemi kurulmuştur. İnşa ve tamir işlerine bakan yüksek memuriyet Kale Nezaretidir. Uçlardaki kalelerin inşa ve tamirinde çalıştırılmak üzere bölge halkından *meremmetçiler* ayrılmış, bu görevliler lüzumu halinde her türlü vergiden muaf

tutulmuş ve eyalet mimarlarına bağlı çalışmışlardır. Bunula birlikte yeni ve önemli hisarların inşa ve tamiratından sorumlu kişi hassa mimarlarıdır (Turan, 1963).

Kale yapımında mimar sınıfı ön plandayken asıl önemli işleve sahip sınıf askerî erkândı. Kritovuluos'a göre; II. Mehmet fetihten yaklaşık 10 yıl sonra Gelibolu Valisi Kaptan-ı Derya bütün kıyıların komutanı Yakup Paşa'ya Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir kalelerinin yapım görevini vermiştir. 16. yüzyılda Osmanlı askerî mimarisi Avrupa'dan geride kalmıştır. Dikdörtgen planlı garnizon kaleleriyle klasik Osmanlı askerî mimari bu yönüyle istikrarlıyken Avrupa'da modern top kaleleri daha kısa ve toprakla destekli duvarlarıyla öne çıkıyordu. Diğer yandan palanka denilen toprak ve kalastan yapılmış istihkâmlar ve eski tarz kâgir üslubu bir arada barındıran kale yapıları daha modern ve tesirliydi (Nicolle, 2019).

Kaledeki teçhizat ağırlıklı olarak silahlar ve destek gereçleridir. Silahlar bölümünde top, barut, el silahları, zırh vb. ve bunların üretiminde kullanılan hammadde bulunmaktadır. Destek gereçleri ise kale personelinin günlük ihtiyaçları için kullandığı araç, gereç gibi malzemelerdir. Kaledeki aletlerden bazıları marangozluk gereçleridir. Marangozluk özellikle Osmanlı sınır kalelerinde palankaların bakımı veya genişletilmesi için önemliydi (Stein, 2007).

Kale dizdarı ve garnizondaki askerlere tevcih edilen tımar, askerî tımar kapsamındadır. Bu tımarlar atlı olmayan askerî tımarlar olmakla birlikte istisnaları da mevcuttur. Tımarlı dizdarlar üçe ayrılır: Bunlardan ilki, süvari olmayan, sefere çadır ve süvari yollamak zorunda olmayan dizdarlardır. İkincisi, bütün süvari tımarlıların yükümlü oldukları görevlere tabi olan ve bizzat atlı olarak sefere katılan dizdarlardır. Üçüncüsü ise bizzat atlı olarak sefere katılmak ödevi olmayan fakat tımar gelirinden süvari göndermek zorunda olan dizdarlardır (Beldiceanu, 1985). Dizdar şehrin güvenliğinden sorumlu bir yönetici; tımar sahibi olması ve sefere katılması sebebi ile de bir askerdir. İdari olarak beylerbeyi ve sancakbeyine karşı sorumlu iken, adli olarak kadiya karşı sorumluydu (Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, 2012). Balkanlardaki hisar erlerinin çoğu Anadolu'dan, Anadolu'daki hisar erlerinin çoğu Balkanlardan gelirdi. Heat Lowry ve Gabor'un tahrir ve kale defterleri üzerindeki yaptığı çalışmalar gösterir ki başta topçular olmak üzere kale muhafızlarının büyük

kısmı 16. yüzyıl ortalarına kadar yöresel insan havuzundan sağlanırdı. Topçu ve topçu arabacıları ocaklarının ana üssü İstanbul'du.

Kalelerdeki bir başka asker türü gönüllülerdir. Kale mevacib defterlerinde birçok asker bu şekilde kayıtlıdır. Zabitlerin silah kuşanan hizmetçileri gönüllü olarak kaydedilirdi ki çoğunun amacı gelir ve sosyal statü edinmek ve kadro almaktı. Kale görevlilerinin insan kaynağı yeniçeriler ve azapları. Azaplar ilk defa 14. yüzyıl başlarında deniz askeri ve okçu olarak istihdam edilirken; yüzyılın sonunda tahkim edilmiş bölgelerde gözcü, gece nöbetçisi ve yerel tahsildara nezaret görevleri vardı. Kale ağaları İstanbul'dan atanmakla birlikte kethüdaları yerel halktan seçilirdi. Bu yardımcılar bir sene görev yaparlardı (Nicolle, 2019). İstanbul'da çok sayıda devlet görevlisi olduğundan bölgedeki tımarlar yetersiz kalıyordu. Bu durumda bazı devlet görevlilerinin tımarları yakın bölgelerden verilirdi. Örneğin; Şile nahiyesi Kocaeli sancağına bağlı olup, Boğazkesen mustahfızlarının tımarı buradan veriliyordu (Tabakoğlu, 1997).

Kuralların hayata geçirilmesi kent içi - kent dışı, başka bir deyişle sur içi-sur dışı alanların farklı kurumların gözetiminde olması, çoğu zaman da kurumlar arası iş birliğine gidilmesiyle mümkün olmuştur. Dönem dönem çıkarılan fermanlarda, nizam-ı kadimden olan usuller gereği, yasak olmasına rağmen sur dibinde hâlâ bina yapıldığından söz edilir. Önlemlere ait belgelerde ise -özellikle konutların yoğun olduğu bölgelerde- iş birliği açıkça vurgulanır. Duvarların dışında bulunan konutlardan bostancıbaşı, iç tarafındakilerden yeniçeri ağası sorumludur. Ancak surlar ve komşu arazilerin yönetimi ana hatlarıyla Şehremaneti ve İstâbl-ı Âmire arasında paylaşılmıştır. Şehremini ve mimar başı, kale duvarını sürekli kontrol altında tutmakla yükümlüdür. Gerekteğinde tamirat yapılması, gediklerin örülmesi, duvar bitişğine ev yapımının engellenmesi ve bazı istimlaklar onların sorumluluğundadır. Görevleri arasında kuleler ve yakın çevresindeki arsa veya bodrum gibi taşınmazların kiralanması, kiraların toplanması gibi faaliyetler de bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere surların bazı bölümleri şehre maddi kaynak sağlar. Özellikle kuleler, içleri temizlenerek dükkân, mahzen veya ambar olarak kiraya verilmiş, getiriye yasal statü kazandırmak için de *Kule-i Zemin*

Mukataası adı altında bir gelir kalemi oluşturulmuştur (Han, Osmanlı Kaynaklarında Surlar, 2023). Vergiler, kale halkından olup olmayanlar arasında farklı oranlarda tahsil edilmiştir. Akkırman II. Bayezid döneminde fethedilmişti. Buraya ait 1484 tarihli ilk kanunnameye göre; kale halkı yaptığı ticarete ithalat ve ihracat için yüzde 2 gümrük vergisi öderken dışarıdan gelenler yüzde 5.5, transit geçenler yüzde 3.3 gümrük vergisi ödeyecektir (Bulunur, Kanunnamalara Göre Erken Dönem Osmanlı Gümrük Sistemi, 2019).

Bazı araştırmacılara göre; askerî yapılar şehirleşmenin önünde engeldir fakat Osmanlı Devleti gibi asker bir toplumda şehrin fiziksel dokusunun askerî yapılardan fazlaca etkilenmemesi ilginçtir. Koruma surları ile şehir yapısı arasında bağ kurmak bundan dolayı güçtür. Daha önceki dönemlerden kalmış sur vb. yapılar zamanla bir iç kaleye dönüşürken iskân bu dönüşen yapılar çevresine yayılmıştır. İznik, Ankara gibi şehirler ise surlarla çevrelenmiş ve kendi sınırlarının dışına çıkmamıştır. Bu durum bu gibi şehirlerin gelişimi için bir engel olmuştur.

Erken dönem askerî mimari ile ilgili fazla bilgi bulmak zordur. Osmanlı askerî uzmanları, kaleler hakkında plan proje bırakmamışlardır. Bazı araştırmacılar, Osmanlı kalesini değersiz bulur ve bu kalelerin Avrupa kaleleri kadar iyi tasarlanmış ve inşa edilmiş olmadıklarını belirtir. Osmanlı kalesinde gerçek manada yan cepheler bulunmadığını çağdaş tarzda inşa edilmemiş, dar, ortası açık ve ahşap olduklarını söylerler. Ayrıca dış mahallerin açıkta kaldığını, birçok evin kale surlarının uzağında yapıldığını belirterek kale-şehir düzenini eleştirirler (Stein, 2007).

Osmanlıların Balkanlardaki kaleleri ele geçirmesi İstanbul'un fethini kolaylaştırmıştır. İstanbul surları da çok dayanıklı değildi. Osmanlıların kale hücum planları genel olarak yoğun bir saldırı ile lağımlar açarak kale duvarlarını ve burçları kaleyi çevreleyen hendeklere doldurmaktı ki böylelikle taş yığını üzerinden geçilerek kale imha ediliyordu (Goodwin, 2004).

2.5.1. Kalelerde İaşe Temini

Orduların silah gücü ve savaş kabiliyetleri ne kadar üstün olursa olsun devam ettirilebilir bir lojistik değere sahip değilse savaş kazanması zordur. Lojistiğin en önemli unsuru iaşe temini ve kabiliyetidir. Bu yüzden tarih boyunca savaş sahalarında orduların başarı kazanmasında önemli bir etken iaşe kabiliyeti olmuştur. Askerin yeterli ve iyi gıda alması savaşma gücünü arttıracak en önemli etkidir. Hatta denilebilir ki Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar boyunca savaş meydanlarındaki başarısının en önemli sebebi ordusunun iaşesinde gösterdiği başarıdır. Bu hizmet Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yeniçeri Ocağının kaldırılışına kadar Orducu, Orducu Esnafı, Ehl-i Hiref grupları tarafından yerine getirilmiştir. (Ateş O. , 2020). Orducu olarak isimlendirilen esnaf grupları, esnaf teşkilatının farklı kollarından seçilerek savaşa nakdi ya da ayni olarak hizmet ederdi. Bu grup kadı idaresinde loncalar tarafından belirlenirdi. Sefer sırasında ordunun ihtiyacını karşılayacak iaşenin temininden sorumluydu. Osmanlı Devleti'nin esnaftan istediği bu hizmet avarız türü bir vergilendirmedir. Bu yükümlülük ayni ve nakdi olarak iki şekilde uygulanmıştır (Çelik Ş. , 2008). Osmanlı ordusu sefere çıkacağı zaman gerekli hazırlıklar belli usul ve kaideler çerçevesinde yapılırdı. Bu hazırlıklarda en önemli unsurlar askerin sefer güzergâhı, askerin iaşesi, silah ve mühimmat temini, orduya katılacak eyalet askerî vb. hususlardı (Kılıç, 1585 Yılında Tebriz Seferi'ne Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi, 1999). Gerek savunma savaşında gerek ise uzun süreli taarruz seferlerinde askerî mühimmat kadar askerin iaşesi de çok önemlidir. Bunun temini ve korunması için kaleler önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu doğrultuda çıkarılan birçok ferman örneği bulunur. Gerek barış zamanında gerekse sefer sırasında ordunun lojistik gücünün devamını sağlayan unsur kaleler olmuştur. Bu sırada orduyla beraber kalelerin iaşe temini öne çıkan önemli bir husus olmuştur. Koyun eti, sadeyağ, buğday ekmeği, mercimek, nohut, pirinç, bulgur, soğan, zeytinyağı ve tuz Osmanlı kalelerinde yaşayanların temel gıda maddeleridir. Ramazan ayında istihkakın iki katı olarak verilmesi kanun gereği idi. Savaş zamanlarında kaşık-tabak ile uğraşılması için yalnızca koyun eti ve ekme verilirdi. Yolculuklar dâhil kişi başı kumanya 641 gram ağırlığında bir çift ekme ve 320 gr koyun etidir. Temizlik ve aydınlanmak için sabun ve mum yağı, ısınmak için

odun ve atlar için saman ya da arpa verilirdi. Temel gıda maddesi ekmek olup, mamul ekmek temini her zaman kolay olmazdı. Bu yüzden her kalede muhakkak birer buğday ya da arpa ambarı, değirmen, fırın ve mutfak bulunurdu. Bazen buna tuz ve un ambarı da eklenirdi. Burada bir diğer önemli husus da bunların bozulmadan uzun süreli saklanmasıdır. Buğdayın uzun süre bozulmadan saklanması ve alınırken bilye gibi dağılmaması için titizlik gerekliydi. Tahılları muhafaza için *mîrî ambar* denilen altları ayaklı ambarlar bulunurdu. Bu ambarlar tahta döşemeli ve kapaklıydı. Böylelikle malzemenin havalandırılarak daha uzun ömürlü olması sağlanıyordu. Buğday temel besin olduğundan yüksek miktarda depolanırdı. Özellikle kuşatma sırasında açlık tehlikesi yüzünden silah kadar değerliydi. Mesela 1821 yılında Osmanlı- Rus mücadelesinde Rusçuk'ta 1.600.000 kg buğday ve 281.875.000 kg arpa depolanmıştır. Büyük boyutlara ulaşan yıllık buğday ve arpa stoğunun satın alma işlemini kalelerde daimi personel içinde bulunan *mübayaacı* gerçekleştiriyordu (Aydın, 2013).

2.5.2. Kalelerde Personel

“kal'a taşla toprakla kal'a olmaz, illâ adam ile olur ve adam her ne kadar çoksa fâide etmez, illâ nafaka ile olur. İşte imdî bizim bildiğimiz budur, bâkisin siz her nice bilürseniz öyle eyleyin...” (İnalcık & Oğuz, Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân: İzladî ve Varna Savaşları, 1989). Kaleler askerî alanlardır ve kalelerde önemi gereği uzman personel istihdam edilmelidir. Bu uzman personelin başında kale muhafızı gelir. 17. yüzyılın sonuna kadar bugün anladığımız gibi sınır kavramı olmadığından kale muhafızlığı sonradan kurumsallaşacaktır. Kale ve palankaların yöneticisi dizdardı. Sınır boylarında savunma önem kazandıkça vezir-paşalar muhafızlar görev almıştır fakat dizdarlık muhafıza göre daha alt yetkili olan ağalık seviyesinde varlığını devam ettirecektir. Daha sonra palankalara bile muhafız atanacaktır. Sivil halk varoшта yaşar ve kalenin asli unsuru değildir. Kadı ve naib, muhafızda vücut bulan askerî hukukun hem alternatifi ve sağlaması hem de şer'î hukukun temsilcisidir. Kalelerin öneminin artması ile kadı, muhafızın gerisinde kalacaktır. Kale denilince akla ilk gelen asker ve savaş ise de mülki idare ve barış daha kalıcı ve temel kavramlardır. Bu sebeple kale muhafızlığı vazifesinin yanına bir

bölgenin yönetimi de verilir ve böylelikle bu gelir getiren kısım asıl vazifenin ağırlığını azaltırdı. Savaş sırasında bir kale muhafızının sorumluluk alanı, seraskerin şemsiyesi altına girdiğinde daha da genişleyebilirdi. Kalenin asıl temel kadrosunu dizdar ve kethüdası dışında başta topçu olmak üzere cebeci ve humbaracılar oluşturur. Yardımcı sınıf olarak yaya, atlı ve top arabacıları sayılabilir. Atlı ve top arabacıları kale savunmaları sabit noktalardan yapıldığı için daha çok açık alanda yapılan savaşlarda gereklidir. Kale kuşatmalarında kaledeki asker sayısı birkaç bine ulaşır. Kuşatılan bir kaleye yakındaki kalelerden asker sevki yapılırdı. Bu da kaledeki toplam mevcudun 1/10' u kadardır (Aydın, 2013).

2.6. Kale ve Fonksiyonları

Kale yapıları öncelikli olarak savunma sistemi olarak düşünülmüştür. Bu, insanın doğası gereği kendini koruma ve güvende hissetme gereksiniminden doğmuştur. Fakat içinde birçok insan barındıran ve çevresi ile savaş ve barış dönemlerinde devamlı bir surette etkileşim içinde olan bu yapıların zaman içinde işlevleri artmış ve değişmiştir. Osmanlı kalesi de bu durumla paralel olarak sadece askerî işleve sahip olmayıp, farklı görevler de üstlenmiştir. Belki de önemli unsurlarından biri de şehirleşmeye ve iktisadi gelişmelere katkısıdır. Bu yönde birçok kayıt mevcuttur. Bir hükümde, Sultan Ahmet Camisi Vakfına ait haslardan elde edilen buğdayın Halep Kalesi'nde depolanması ve vakti geldiğinde Voyvoda Mehmet Çavuş marifetiyle değirmencilere satılmasının emredilmesi bu yapıların iktisadi işlevine işaret eder (82-1 Numaralı Mühimme Defteri , H.1027-1028/M.1618-1619). Ayrıca İstanbul içinde yangın afeti çok yaşandığından kalelerden atılan toplar ile yangın şehre haber verilir ve yangının diğer bölgelere yayılması önlenirdi (BOA, C..BLD., 79 - 3903, H-03-11-1215).

3. OSMANLI KALE TEŞKİLATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

3.1. Osmanlı Kalelerinde Bulunan Kale Görevlileri

Karmaşık sistemleri ne kadar büyük ve sağlam olursa olsun buralardaki görevli personel ve muhârip güç de en az bunlar kadar önemlidir. Bu görevliler iyi yetişmiş olmalıdır (Stein, 2007). Kale inşası bütün coğrafyalarda şartlara göre farklılık gösterebilir. Kalelerin işlevi askerî ve idari olarak benzerdir. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi'nde kale teşkilatı ana hatları ile tarif edilmiştir. Tımar gelirlerinin bazısı bütün Osmanlı memleketlerinde kalelerin muhafız ve hizmetlilerine ayrılmıştır. Her kalenin bir cephanesi, yani silah ve mühimmat (barut, mermi, ok, yay, humbara vb.) deposu, top ve tüfeği, kesici silahları vardır. Kalenin süvari gücü, dizdar denilen komutanı, kethüda isimli dizdar yardımcısı ve eratı bulunur. Bu görevliler kale burçlarını ve surlarını gece gündüz dolaşır. Asli görevleri kalenin muhafazasıdır. Bu erata *hisari* veya *hisar eri* denir. Dizdar, kethüda ve diğer

görevlilerin icmal, yani kadrolu tımarları vardır. Bu tımarlar gedik şeklindedir yani belli ve değişmez sayıda olup arpalık cinsindendir. Bu, tımarların şahsa ait değil göreve ait olduğu ve bu görevde kim bulunursa onun tarafından tasarruf edileceği anlamına gelir. Kale muhafızları görevlerinde olduğu müddetçe sebepsiz yere dirlikleri elinden alınıp başkasına verilemez. Ancak herhangi bir şekilde bir gedik boşalırsa, sahibinin bunu hak edecek oğlu varsa önce ona, yoksa *kale mülazımı* denilen gedik sahibi olmayan hizmetlilerden bu işte bir ustaya veya hizmeti gereği gibi yerine getirilebilecek birine verilir. Kale muhafızlarının disiplin altında bulunması, ayrıca azil ve tayinleri dizdarlara ait olup, bu hususlar dizdarların arzları ile gerçekleştirilir (Sofyalı Ali Çavuş, 1992). Görevlilerin aldıkları tımar hissesi bir köyün tamamı olabileceği gibi belli bir bölümü de olabilir. Aldıkları tımar büyüklüğü hiyerarşi ile doğru orantılıdır (Nicolle, 2019).

15. yüzyılda kalede vazifeli dizdar ve mustahfızlara genellikle tımar tevcih edilirdi. II. Mehmet ile birlikte başlayan merkeziyetçi imparatorluk politikası neticesinde tımarlı kale erleri ile birlikte kul kökenliler de kalelerde istihdam edilmiştir (Altuğ, Fatih Sultan Mehmed Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler, 2016). Kale görevlilerinin tımarları İstanbul özelinde, görev yaptığı bölgelerin uzaklarından tevcih edilirdi. Bunun en önemli sebebi İstanbul’da çok sayıda devlet görevlisi vazife yaptığından buradaki tımarların yeterli olmamasıydı. Bu durumla ilgili birçok belge vardır⁴ (BOA, AE.SMST.III, 42 - 3047, H-16-10-1171). Sipahi ve Boğazkesen hisar erlerinin tımarları Gebze nahiyesinden verilmiştir (İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521)).

Sınır boylarında bulunan kalelerde vazifeli kapıkullarının maaşları genellikle kendi bölgelerinden tahsil olunan gelirlerden verilirdi. Fakat bazen sefer dolayısıyla bu gelirler sefer ihtiyaçları için harcandığında bu mümkün olmamıştır. 1683’te, Budin, Kaniye, Yonova, Eğri ve Uyvar kalelerinde vazifeli olan kapıkullarının maaşları savaşlar dolayısıyla ödenemediği zamanlar olmuştur. Bunun neticesinde bu kalelere

⁴ bkz. BOA, C..ML., 758-30850, H-15-12-1187, C..TZ., 116-5779, H-26-07-1186.

gönderilmek üzere Enderun hazinesinden 600 kese akçe tahsis edilmiştir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1977).

3.1.1. Kale Dizdarları

Dizdar kale anlamına gelen Farsça *diz* kelimesinden türetilmiştir. Kale dizdarı Osmanlı Devleti'nde merkezde ve hudut boylarında teşkilatlanmış kalelerde görev yapan askerî zümre sınıfından yöneticidir. Öncelikli görevi askerî olup bölgenin asayişinin sağlanmasından, kaledeki değerli evrak ve kıymetli eşyanın muhafazasından ve hapisaneden de sorumludur. Bu yönü mülki görevleri olduğunu gösterir. Bazı belgelerde kale ağası olarak da isimlendirilir. Belgelerde dizdar ağa ve kale ağası olarak geçmektedir (Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626)).

Dizdarlar ve idaresi altındaki görevliler tımarlı ve gedikliydiler. Görevleri gereği kusuru görülmediği sürece görevden alınmaları kanuna aykırı olup, herhangi bir sebeple mahlûl olmaları durumunda tımar ve gedikleri varsa oğluna yoksa bu iş için uygun olan bir kişiye verilirdi. Dizdar olacak kişi verilen berat ile görevlendirilirdi. Şeriiye sicil kayıtlarına göre dizdarlar kapıkulu ocaklarından yeniçeri, cebeci, sipahi gibi bölükler arasından seçilirdi (Engin, 2022). Bu uygulama neticesinde görevlendirilen kapıkulu askerinin ulufesi hazineye kalır ve kendisine bazen bulunduğu bölgeden ya da yakın bölgelerden tımar verilirdi (Batmaz, 1989). Kale dizdarı güvenilir kişilerden seçilirdi. Aksi durumda devlet için güvenlik sorunu doğabilirdi. Bu durumla ilgili sancak beyi ve kadısına verilen bir hükümde Şehzade Bayezid'in geçişi sırasında kaleden inip elini öptüğü ve ihtiyaçlarını karşıladığı işitilen dizdar hakkında tahkikat yapılması emredilir (3 Numaralı Mühimme Defteri, H. 966–968 / M.1558–1560). Dizdarlar uzun süre görevde kalırlar ve sancakbeyi ile kadıya karşı sorumludurlar. Dizdarların mutlak şekilde kale içinde ikamet etme mecburiyetleri, onların gece gündüz görevlerinin başında olmalarını gerekli kılmaktaydı. Aksi takdirde, bulunduğu bölgenin kadısı tarafından teftişe tabi tutulur ve gerekirse görevinden azledilirdi. Ancak mücbir bir sebep söz konusu olmazsa, dizdarlar görevlerini kayd-ı

hayat şartıyla sürdürülebilirdi (Engin, 2022). Hükümler incelendiğinde idari hiyerarşi sırasıyla bey, kadı, dizdar şeklindedir (3 Numaralı Mühimme Defteri, H. 966–968 / M.1558–1560). Dizdarların bir kısmı ulufeli olmakla birlikte erken dönemlerden itibaren dizdarların birçoğunun tevcih edilen tımarlar sayesinde geçimlerini sağladıkları bilinmektedir. Erken dönem Anadolu ve Rumeli’deki dizdarlardan bahsedilen bazı kaynaklarda bu görevlilerin tımarlarının serbest tımar olduğu belirtilir. Bu yönüyle dizdarların askerî görevliler arasında biraz daha ayrıcalıklı olduğundan söz edilebilir. Devlet idaresi devlet hafızası ve geleneğe önem verdiğinden kalelerde görev yapmış tecrübeli kişiler veya emektarlar da bu göreve tayin edilmiştir. Özellikle taşrada bazı yörük gruplarının dizdarların emri altında olmaları nedeniyle bunların kale muhafazasında görevlendirildiği bilinmektedir (3 Numaralı Mühimme Defteri, H. 966–968 / M.1558–1560). Hisar erliği yapan bu yörüklerin yanı sıra dizdarların arasında yörük olması muhtemel kişilerin kayıtları da mevcuttur (Uysal, 2022). Kale dizdarları, beylerbeyinin arzı ile atanırken bazı kayıtlara göre yeni beylerbeyi görevine başlayana kadar yetkilerini dizdarlar kullanabilirdi. Bu durum dizdarların askerî hiyerarşideki öneminin ve iyi yetişmiş kişiler arasından seçildiğinin kanıtıdır (Kaya, 2013).

Kalelerin, şehrin savunması ve asayişin sağlanmasının yanında içinde zindanın da bulunduğu hapishane işlevi vardır. Yine bazı kaleler tüccarların paralarının ve değerli eşyalarının saklandığı yerlerdir. Ayrıca Ankara, Konya, Bursa gibi şehirlerin kalelerinde darphane ve ilgili araç gerecin olması kalelerin önemine, dizdarın görev ve sorumluluklarının çeşitliliğine örnektir (Oğuzoğlu, 1994). Bulunduğu bölgeden geçecek olan merkeze ait hazineye kılavuzluk yapmak da dizdarın görevleri arasındadır. Dizdarın askerî ve asayiş görevlerinin yanında mülki görevleri de vardır. Bunlardan biri dizdarların zaman zaman vergi tahsildarı olarak görev yapmalarıdır. Örneğin 16. yüzyıl sonlarında maddi güçlükler içinde bulunan düşük tımarlı sipahiler bir defaya mahsus olmak üzere bir bedel karşılığında seferden muaf tutulmuşlardır. Bir yıllık tımar geliri karşılığı olan bu bedel Çorum kalesi dizdarı tarafından toplanmış ve bu bedel, görev için Çorum’a gönderilen bir çavuş vasıtasıyla İstanbul’a gönderilmiştir. Öncelikle askerî bir görevli olan dizdarın bu iş için vazifelendirilmesi o günün şartlarında kalenin para saklamak için en güvenilir yer olmasından kaynaklanmış olmalıdır (Batmaz E. , 1989). Kale dizdarı ve ona bağlı erler kadının yardımcısı olup, önemli evrakın ve hazinenin olduğu iç kalenin

güvenliğinden sorumluydular (Kömürcüoğlu, 2014). Dizdarların askerî ve idari görevleri dışında, dinen yasaklı gıda maddelerinin tüketilmesini engellemek gibi asayiş görevleri de vardır. Dizdar bu görevini aldığı bir haber üzerine veya şüphelendiği yerlere baskınlar yaparak yerine getirirdi. Örneğin 1665 yılında kale sakinlerinden birinin evinde içki sofrası kurularak şarap içildiği ihbar edilince kale dizdarı Hüseyin Ağa bu eve baskın yaparak şarap içenleri yakalamıştır (Uzun & Çakar, 2016).

Dizdarların aldığı ücretler kalenin bulunduğu bölgenin stratejik önemi, büyüklüğü, görevli asker sayısına göre değişiklik göstermektedir. Bir arşiv kaydına göre; Yoros kalesi dizdarının 4094 akçelik tımar geliri varken Boğazkesen dizdarının 12533 akçelik tımar geliri vardır. Ayrıca Şile kalesi dizdarı Şehsuvar'ın 1598 akçe tımar geliri vardır (BOA, TT.d..., 425, H-29-12-973). Bir başka arşiv kaydına göre; Zağanos Paşa Kulesi Boğazkesen Kalesi'ne tabi bir kale olarak kayıtlıdır ve buranın hisar beyinin 3250 akçelik tımar geliri vardır (BOA, TT.d..., 732, H-29-12-1025). Bunlar dışında tımar erbabının kızlarının resm-i gerdeği sancak beylerinin ve merdan-ı kala kızlarının resm-i gerdeği dizdarlarındır. Müslüman kızlarının resm-i gerdeği altmış ve seyyibenin otuz altındır (Barkan, 1980). Bu ayrıcalık tımarlarının serbest tımar olması ile ilintilidir. Özellikle İstanbul'da bulunan kale görevlileri için tımar tevcihleri aynı bölgeden yapılmaz, dışarıdan yakın bölgelerden yapıldı. Bu uygulamanın öncelikli sebebi büyük merkezlerde görevli çok olduğundan verilecek tımarın yetersiz kalması ve yakın çevrelerden verilerek buraların kontrolünün daha iyi yapılmasını sağlamak olmalıdır. Ayrıca sipahiler de dizdarlık görevine talip olabiliyordu. 31. bölükte günlük 25 akçe ulufeli olan sipahi, arzında 9200 akçe tımar ile Amasya'nın Aşağı Kalesi'nin dizdarı olan Memi öldüğünde dizdarlığın "mahlûl" kaldığını belirtmiş ve vazifeye tayinini istemiştir. Bunun üzerine 12 Rebiyülevvel 1044 (5 Eylül 1634) tarihinde Aşağı Kale'ye dizdar tayin edilmişti (Açık, 2015). Bazı kale mustahfızanları için ocaklık tahsis edildiği de olurdu. Bu uygulama kale muhafızlarının mevaciblerini zamanında ve tam olarak almaları için yapılmıştır. Örnek olarak, 1632-1633 yıllarında Özi eyaletindeki kalelerin mustahfızları Tuna üzerindeki Niğbolu, Zıştovi, Rahova iskelelerinin mukataaları ile Musul Kalesi

kullarının mevacibleri ise Diyarbakır Beylerbeyliğindeki bazı hasların ve avarız gelirlerinin bir kısmının tahsisi ile karşılanmıştır (Göyünç, 1991).

3.1.2. Kale Kethüdaları

Kethüda kelimesinin kökeni Farsça'dır. Türkçe'de hem bu şekliyle hem de *kâhya* anlamında kullanılmıştır. Kethüdanın terim anlamı, Osmanlı devlet teşkilatında 15. yüzyılla birlikte bazı devlet görevlilerin işlerinde yardımcı olan görevlidir. Devletin en üst kademesinde bulunan sadrazamdan en altta bulunan askerî ve mülki devlet görevlilerine kadar birçoğunun kethüda unvanı taşıyan yardımcısı bulunurdu (Canatar, Kethüda, 2022).

Kale Kethüdaları, “*Mal-i miriye ve kal'aya hizmet etmekte*” dizdarın yardımcısıdır. Kethüda, dizdar ile birlikte, kale erlerinin dirlik ve düzeninin sağlanmasından ve diğer hizmetlerin görülmesinden sorumludur. Tayinindeki usul ve sorumlu olduğu yöneticiler dizdar ile aynıdır. Örneğin 17 Aralık 1599 tarihli sancakbeyinin arzı ile görev alan Ankara Kalesi Kethüdası Musa Bey'in, kendisi ile ilgili bir sicil kaydına göre sefere katılmadığı için azledilmesi neticesinde söylediği sözler ilginçtir. Kethüda Musa Bey itirazında, kale dizdarının kalede kalıp mal-i miriye ve kaleye hizmet etmesini istediğinden sefere katılmadığını söylemiştir. Bunun üzerine yapılan soruşturma sonrasında kadı durumu padişaha arz etmiş ve kethüda görevinde kalmıştır (Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, 2012).

Bir arşiv kaydına göre, Boğazkesen Kalesi kethüdasının yaşlılığı sebebiyle kethüdalık Kayyumzade Abdurrahman bölükbaşıya tevcih olunmuştur. Yaşlı kethüdanın vefatı üzerine bölük halkından iki kişi daha göreve talip olmuş ve bu üç kişi arasında vazife ulufesi fazla olana tevcih edilmiştir (BOA, AE.SAMD.I., 4 - 370, H-21-08-1014).

3.1.3. Azebler

Arapça’da, bekâr anlamına gelen *azeb* kelimesi, 14. ve 16. yüzyılda bazı Batılı kaynaklarda korsan, deniz eşkıyası anlamında kullanılmıştır. Mısır’da şehir muhafazasında görevli olan askerî bir grup da bu isimle ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde bu sınıf, yeniçeri sınıfından önce kurulmuş ve hafif okçu olarak orduya katılmıştır. Sonraki devirlerde bu sınıf öncü kuvvet olarak savaşlara katılmış ve Türkler arasından, vilayetlerden, mahalle imamları ve kethüdaları tarafından toplanmıştır. Bu askerlerin güçlü ve savaşma kabiliyetine sahip olmasına önem verilmiştir (Bostan İ. , 1991). Azebler, kale muhafazasının yaya askerî birliğidir (Akgündüz, 1992). Azeb askerleri mustahfızan sınıfı içinde kalabalık bir grubu oluşturmuştur. Azeb askerleri daha çok nehir ve deniz kenarında bulunan kalelerin denizci kuvvetidir. İhtiyaç durumunda kale içindeki askerlerle beraber görev yapmışlardır. Bu sınıf üç grup şeklinde sınıflandırılmıştır. Kale içinde yaya olarak görev yapan ve azeb grupları içinde en kalabalık sınıf *azeban-ı piyade* olarak isimlendirilmiştir. 1491’de Semendire Kalesi’nde bulunan 850 azeb neferinin 733’ünü piyade azebleri oluşturmuştur. İkinci grup, *Ulûfeciyân-i süvârî* ya da *fârisân* adlarıyla bilinen gruptur. Azeban sınıfın içindeki son grup kale iskelelerinde görevli, kayıkları işleten *azebân-ı kâyıkâ* birlikleridir (Baş, 2018).

Kale muhafazasında kale azebleri yeniçerilere benzer şekilde örgütlenmişlerdir. Bu sınıf da cemaat olarak isimlendirilir ve cemaatler daha küçük birimler olan bölük ve odalardan meydana gelmektedir. Cemaatlerin başında bir ağa ile kethüda ve kâtibi bulunurdu. Azeblerin sayısı kalenin önemine göre değişirdi. Azeb askeri çoğu zaman bir kaledeki en büyük tek birlik olurdu. Küçük kale ve palankalarda bütün kale erleri genellikle azeblerdir (Stein, 2007). Seferlerde yeni nefere ihtiyaç olduğunda yakın sancaklardan işe yarar kişiler azeb olarak yazılırdı. Bu sınıf maaşlı asker olup, ulufelerinin bazen peşin olarak ödendiği de olmuştur. Özi Kalesi için Niğbolu ve Silistre sancaklarından savaşmaya güç ve kudreti bulunan işe yarar yiğitlerden azeb yazılması ve bu azeblere ulufelerinin bir miktarının peşin verilmesi emredilmiştir (82-1 Numaralı Mühimme Defteri , H.1027-1028/M.1618-1619).

3.1.4. Cebeciler

Cebe kelime olarak *zırh* manasına gelmektedir. Cevşen kelimesi de Farsça kökenlidir ve *zırh*, *pusad* olarak tarif edilir. Halka şeklinde puldan yapılmış zırh anlamına gelir (Şemseddin Sami). Cebe kelimesi çoğu zaman cebe ve cevşen olarak kullanılmıştır (Pakalın, Cebe, 1993). Kelimenin terim anlamı ise yeniçeri ocağı neferlerine ok, yay, kılıç, tüfek, barut, kazma, kurşun, kürek gibi savaş malzemesi temini, bunların yapımı, tamiri ve korunması ile uğraşan ocaktır. Bunlar teçhizattan sorumlu görevlilerdir (Kılıçarslan, 1986).

Ordular her ne kadar öncelikle savaş gücü olarak kabul edilse de bu kabiliyetin gerisinde önemli unsur lojistik güç ve askerin savaşa doğru hazırlanmasıdır. Bu sebep ile ordular muharip ve muharip olmayan sınıf diye iki kısma ayrılabilir. Ordunun görünürde öndeki sınıfı muharip sınıftır ve bunlar genelde piyade ve atlı askerlerdir. Ordunun ikinci kısmı olan muharip olmayan sınıf ise seferlerde görev alır fakat savaşa katılmazdı. Hazine, silah, at, koyun, sığır, et vb. ağırlıklardan sorumlu silahlı görevliler muharip olmayan sınıfı oluşturmuştur (Köymen, 1967).

Osmanlı askerî sınıfında savaş aletlerinin levazımından sorumlu olan ve bunları sefer sırasında mevzi ve tabyalara kadar sevk eden ordu sınıfı için cebeci ifadesi kullanılır. Cebeci sınıfı ok, yay, kılıç, kalkan, cebe, tüfek, barut, kurşun gibi askerî teçhizatı yapmakla görevlidir. Savaş sonunda bu teçhizatın geri tesliminden ve tamire ihtiyaç duyulanları tamir etmekten sorumludur. Sefer sırasında yeteri kadar cephaneyi savaş saflarına, kale ve palankalara kadar nakletmek de bu sınıfın görevidir (Pakalın, Cebe, 1993).

Kale cephaneleri merkez cephanenin küçük bir modeliydi. İhtiyaç duyulduğunda merkez cephanede bulunan mühimmat kalelere sevk edilirdi. Bu vazife kalede görevli cebecibaşı vekilinin isteği doğrultusunda yerine getirilirdi. Merkez cephanede bu işle görevli kişi mübaşirdi ve bu vazife ile ilgili harcırah alırdı. Kale cephanelerinde hangi mühimmata ihtiyaç duyulursa bir liste hazırlanarak merkez

cephaneden istenirdi. Eğer istenilen mühimmat cephanede bulunursa buradan gönderilirdi. İstenilen mühimmatın bulunmaması durumunda satın alınarak gönderilirdi. Bu nakliye işi seferlerdeki gibi gemi veya öküz arabalarıyla yapılırdı (Kılıçarslan, 1986).

3.1.5. Yeniçeriler

Yeniçeri şüphesiz Osmanlı Devleti'ndeki askerî birlikler içerisinde en tanınmış sınıftır. Piyade sınıfına ait bu askerler düzenli ordunun çekirdeğini teşkil etmiş ve siyasal yaşamdaki nüfuzları ile devlet yönetiminde çok etkin olmuşlardır. Savaşın lehte sonuçlanması bu birliklerin savaşta başarılı olması ile doğru orantılıydı (Stein, 2007).

Kapıkullarının Anadolu'da görevlendirilmeleri siyasi çekişmeler neticesinde olmuştur. 1559 tarihinde Şehzade Selim ve Bayezid arasındaki çekişmede tımarlı sipahiler Bayezid'i desteklemiştir. Bu hadiseden sonra merkez, aleyhine bozulan dengeyi yeniden kurmak amacıyla kapıkullarını olası bir isyana karşı Anadolu'ya yerleştirmiş ve bunlar “yasakçı” olarak isimlendirilmiştir (Akdağ, 1947). Yeniçerilerin taşrada görevlendirmeleri I. Süleyman (1520-1566) döneminde taşrada artan düzensizlik ve huzursuzluk neticesinde başlamıştır. Halkı fesat ve bozgunculuktan korumak için Anadolu'nun birçok yerine yasakçı ya da korucu adıyla yerleştirildiler. Böylelikle 16. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte yeniçerilerin taşrada görevleri şehir ve kale hizmetleri olarak iki kısma ayrıldı. Şehirdeki yasakçıların görevi asayişin temin etmek iken; kale muhafızı olanlar ise nöbetleşe ve üç yıl olmak üzere kalelerde görev yapmışlardır. İhtiyar yeniçeriler, sakat kalanlar ve bazı cürüm işleyenler hisar eri adıyla bazı şehir kalelerinde hafif muhafaza görevinde bulunurlardı. Kalelerde görevli yeniçeriler sefer zamanı serdarları ile birlikte orduya katılırdı (Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, 1988).

Yeniçeri birlikleri önemli şehirlere yerleştirilirdi. Bu usulle bölge yetkililerinin gelişigüzel güç kullanmasının önüne geçilirdi. Bu askerî birlikler şehrin büyüklüğüne göre 300-500 arasında değişir ve sultanın emriyle hareket ederlerdi. İçerde ve dışarıda düşmanlara karşı sultanın gücünü temsil eden bu birlikler üzerinde beylerbeyinin yetkisi yoktur. Bunların başlıca görevleri, şehirdeki kargaşayı ve çatışmayı engellemek, elçilere yolculuklarında refakat etmek ve hazineye taşınan paraları korumaktır (İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), 2003). Yeniçeriler, yeniçeri ağası ile birlikte İstanbul'da güvenliğini sağlar ve kale kapılarının açılıp kapanmasından da sorumlu olurlardı. Bir bölgede düzeni korumakla vazifeli olanlara *kullukçu*, kale kapılarında görevli olanlara *yasakçı* denirdi (And, 1971). İstanbul dışındaki önemli görevlerinden biri kale muhafızlığıdır. Yeniçeriler nöbetle üç sene süre ile kalelerde görev yapardı. Hizmeti bitmiş olanın yerine İstanbul'dan yeni bir orta gönderilirdi. Bu görevlerin en mühimi kara hudutları ve sahillerdeki kalelerin muhafazasıydı (Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, 1988). Bu hizmet için üç yıl görevlendirilen yeniçeriler ek ücret ve yiyecek yardımı alırdı. Bu görevdeki yeniçeriler önceleri nöbetçi daha sonra ise yamak olarak isimlendirilmiştir (And, 1971). Bu yeniçerilere görev verilirken ulufelerine 3-5 akçe eklenir ve bunlar terakkilü olarak kabul edilirdi. I. Süleyman döneminden başlayan usul ile sınır kalelerinde görevli yeniçerilere maaşlarından ayrı olarak nafaka akçesi ismiyle birer akçe, ayda bir kez kalburdan geçirilmiş buğday ve günlük iki muhafız için bir okka et verilirdi (Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, 1988). Ayrıca mum, bal, pirinç verilmiş ve bunların saklanması için bir mahzen inşası emredilmiştir (Pul, 2020). Bu mahzenlerin bir diğer işlevi de savaş malzemelerini depolamaktır (3 Numaralı Mühimme Defteri, H. 966–968 / M.1558–1560).

16. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte yeniçeriler, ağırlıklı olarak sınır boylarındaki kalelerde görevlendirilmiştir. Güvenliğin daha iyi olduğu kalelerde yeniçerilerin uzun süre görevlendirilmiş olmaması gerekir. Osmanlı Devleti'nde sınır kalelerinde merkezden görevlendirilen yeniçeri sınıfı dışında yerli kulu yeniçeriler de (gönüllü) görev yapmıştır. Yerli yeniçeriler merkezden gönderilen yeniçerilerden farklı olarak görev yaptıkları yerin ismi ile sınıflandırılmıştır. Mesela Van'daki yerli yeniçeriler

Van kulları olarak isimlendirilmiştir. 21 Şubat 1554 tarihli bir buyruldu da Dergâh-ı Alî çavuşlarından Hasan'ın, gönüllülerin ağası olması ile ilgili kayıt bu askerî sınıfın varlığına işaret eder. Yerli kulu yeniçeriler genellikle *gönüllü* olarak isimlendirilmiştir. Bu gönüllülük iki türdür. Birincisi bir ücret almayan şehir ve kasaba halkıdır. Buradaki amaç yeniçeri sınıfının şerefinden ve imtiyazlarından faydalanmaktır. Bunlar deftere kayıtlı olurlar ve savaşlara katılırlardı. Gönüllü olarak isimlendirilen diğer sınıf gönüllü yeniçerilerdi. Savaşlarda faydası görülen gönüllü yeniçeriler ulufe defterine maaşlı olarak kaydedilirdi (Kılıç, Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri, 2012). Yeniçerilik, Osmanlı toplumunda statüsü ve ekonomik getirisi yüksek bir sınıftır. Bu sebep ile bu statüden yararlanmak isteyen kalelerin bulunduğu bölgeden bu statüyü kazanan yerli yeniçeriler vardı. Bu statüdeki yeniçeriler şehir ve kasaba halkındandı ve isimleri mevacip defterlerine görevli bulundukları kalenin yeniçeri komutanı tarafından kaydedilmekteydi (Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, 1988).

Arşiv kayıtlarına göre merkezden gönderilen yeniçeriler dergâh- âli veya dergâh-ı muallâ yeniçerileri olarak kayıtlıdır. Önemli şehirlerde ve kalelerde görev yapan yeniçeri zabitlerine kalelerin anahtarlarının teslim edilmesi, yeniçerilere duyulan güvenin göstergesidir. Bunda taşradaki nüfuzlarının da etkisi vardır (Demlikoğlu, 2019). Garnizondaki yeniçerilerin komutanı yeniçeri ağasıdır. Yardımcıları ise kethüda ve kâtiplerdi. Yeniçeriler hazır bir kuvvet olarak istihdam edilmiştir. Bu görevlilerin eskiden beri kale dışına çıkmaları yasak olup usulün aksine davrananlar ihtar edilmiştir (5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565–1566)).

3.1.6. Topçu ve Top Arabacıları

Osmanlı askerî sınıfında topçular, sınırlarda ve sahil kalelerinde görev yapmaktaydı. Bu sınıfın başında olan görevliye *topçubaşı*, *topçular ağası* veya *sertopî* denilmekteydi. Kalede görevli topçuların amiri kale dizdarıdır. Kapıkulları kalelerde

topçu olarak istihdam edilirken bazı kalelerde tımarlı yerli topçular da vardı (Doğan, 2022).

İstihkâmların savunulmasında ve hücumda topların önemi düşünüldüğünde, topçu sınıfı Osmanlı kale erlerinin önemli bir unsurudur. Etkisi büyük çaplı toplar kuşatmalarda kullanılırken daha küçük toplar kale mazgallarında savunma topları ve düşman askerlerine ateş açacak karşı bataryalar olarak kullanılıyordu. Bu şekilde bir ayırım kale kuşatmalarında savunma birliklerine manevra kabiliyeti sağlıyordu. Kalelere belli oranlarda barut tahsis edilirdi. Bu barutun büyük çoğunluğu topçulukta kullanılırdı. Kaledeki top sayısı kalenin büyüklüğüne, stratejik önemine ve bir top dökümhanesinin olup olmadığına göre değişirdi (Stein, 2007).

Osmanlı Devleti kuşatmalarda akıllıca bir taktikle savaş sahalarına çok ağır ve taşınması zahmet gerektiren toplar yerine genellikle top yapımında kullanılacak maden ve levazım taşırdı. Kuşatma öncesi kale önünde maden toplara dökülür ve kuşatma bittiğinde taşımada kolaylık sağlamak ve tekrar kullanmak için yine parçalara ayrılırdı (Parry, 1974-1975). Sefer sırasında ya da asayiş ile ilgili vazifelerde topların nakli gerekliydi. Bu görev için askerî bir sınıf oluşturulmuştur.

Top arabacıları, kapıkulu ocaklarının yaya askerî sınıfındandır. Bu sınıf büyük topların taşınmasında görevli askerlerdir. İlk dönemler imal edilen toplar küçük çaplı olduğundan daha çok binek hayvanlarıyla taşınır, arabalara ihtiyaç duyulmazdı. Fakat top teknolojisinin gelişmesiyle daha büyük çapta topların dökülmesi ve bunların taşınması gerekliliği, top arabacıları sınıfının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu sınıfın başlıca görevi topları çeken hayvanlar ile topları taşıyacak arabaların bakımındır. Bununla birlikte diğer görevi topçu sınıfı ile birlikte sefere gitmek ve topların nakledilmesidir. Bunların kışlaları Ahırkapı ve Şehremini civarındadır. Bu sınıf İstanbul dışında da önemli vazifelerde bulunmuş, merkezin dışında görev alan kapıkulu topçusu ile birlikte kalelerde görev yapmışlardır (Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları II, 1988).

3.1.7. Lağımıcılar

Lağımın sözlük anlamı “yeraltında bulunan üstü örtülü hendektir” (Şemseddin Sami). Lağımıcılık ise Osmanlı Devleti’nde tabya ve kaleleri ele geçirmek için, yeraltında açılan tünellere barut yerleştirerek kale surlarında gedikler açmak, düşman ordugâhına zarar vermek anlamında kullanılır. Bu işi yapan görevlilere *lağımıcı* denir (Pakalın, Lağımıcılık, 1993). 12. ve 13. yüzyıllarda mayınlama denilen bu taktik, kuşatmalarda en ileri seviyede kullanılıyordu (Parry, 1974-1975). Patlaması hedeflenen bölgeye doğru kazı yaparak tünel açma işine lağım bağlama, barutun ateşlenmesi işlemine de lağım atma denir. Eski dönemlerden bu yana kale kuşatmalarında sıkça kullanılan bu usul Osmanlı Devleti dışında diğer Türk-İslam devletleri tarafından da kullanılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti tarafından bu usul çok etkin bir şekilde kullanılmış ve lağımıcılık, askerî teşkilatın önemli bir parçası olmuştur. (Özcan A. , Lağımıcı Ocağı, 2003). Lağımıcılar, kale kuşatmasında ve savunmasında düşman hattının en uygun bölgesini tespit ederek, buraya doğu yeraltından tüneller kazarak hedef bölgenin patlamasını sağlardı (Mahmut Şevket Paşa, 2010). Bu sınıftaki görevliler lağımıcı ve lağımıcı başıdır. Lağımıcı başı bu ocağın baş görevlisi için kullanılan bir tabirdir.

Kale kuşatma savaşlarında surların aşılması için en etkili silah top atışıydı. Surların yıkılmasını sağlayan ikinci yöntem ise lağım döşemektir. Bu çok eski bir tekniktir. Barutlu silah teknolojisinin gelişimine paralel olarak inşa edilen büyük kalelerin öncesinde lağımıcılık teknikleriyle surlarının altı kazılır ve surları yıkmak için kırımlar ateşe verilirdi. Lağımıcılar iki tür taktikle çalışırdı. Bunlardan birincisi siperler kazılarak kale duvarına yaklaşıldığında lağımıcılar sur temelini kazmaya başlardı. Bu noktadan sağa ve sola bir ağ şeklinde büyük odalarda son bulan uzun dallar halinde koridorlar açılırdı. Ardından odalar barutla doldurulurdu. Barutu emniyetle patlatabilmek için fitil döşenir ve barut patlatılırdı. Patlama ile birlikte surlar topçu atışındaki gibi kale hendeğini dolduracak şekilde yıkılırdı. Daha karmaşık ve etkisi büyük olan teknik derin kazma yöntemi idi. Kale hendeğinin altında sur temellerinin diğer ucuna kadar uzanan tüneller kazılırdı. Bu teknikle yüzlerce kilo barut kullanılırdı. Derin lağımlar surun büyük bir kesimi ile birlikte çevresindeki

istihkâmların büyük bir bölümüne de zarar verirdi. Patlamanın şiddeti ile şok tepki diğer tünellere de çarpar ve diğer kısımlardaki surlar da hasar alırdı (Stein, 2007). Lağım tekniğini öğrenmeden lağımçı olunamazdı. Çünkü lağımçıları bir çeşit askerî mühendis olup, kale kuşatmalarında savaşın seyrini değiştirecek kadar önemli bir sınıftı (Mahmut Şevket Paşa, 2010). Osmanlı Devleti'nin kuşatma savaşındaki üstünlükleri hiç şüphe yok ki askerî gücünün zengin kaynaklarına borçluydu fakat bununla birlikte devlet içindeki uzman lağımçı sınıfına sahip oluşu kuşatma savaşlarındaki üstünlüğünü perçinleyen bir etkendi (Parry, 1974-1975).

Barut teknolojisinin lağımçılık üzerinde iki yönlü etkisi olmuştur. Bir yönü ile lağımçıları daha etkin bir yıkım gücü elde etmiş fakat diğer yönüyle istihkâm anlayışının değişmesiyle daha büyük zorluklarla karşılaşmışlardır (Stein, 2007). Saldırı birliklerinin kazdığı tünellerin aksi yönünde savunma lağımçıları da tüneller kazmıştır.

Lağımçılık teknik bir iş olduğundan alet sayısı çok çeşitlidir. Başlıca aletler: Kazık, sepet, çekme bıçak, balta, çatal, kanca, ağaçtan yapılmış tımarlı kürek, çapa, kazma, el arabası, tekerlekli siperlik, barut kepçesi, çift tımarlı külünk, taş kırma külüngü, tımarlı kürek vb. (Vauban, 1794). Rumeli ve Anadolu Hisarlarında lağımçı sınıfı geç dönemlere kadar kalelerde vazife yapmışlardır (BOA, C..AS., 424 - 17604, H-16-10-1241).

3.1.8. Kale Erleri

Kale erleri, devamlı bir şekilde kalelerde kalan görevlilerdir. Bu hizmette bulunanlar beratla tayin edilir ve görevleri karşılığı tımar tevcih edilirdi. Bazı tımar erlerine bu tımarlar iştirak yoluyla verilirdi. Kale erlerinin tımarları serbest tımar değildi. Kale erleri, dizdar ve yardımcısı kethüdanın emrinde görev yapar ve onların arzı ile tayin olur ya da azledilirlerdi. Kale erleri topçu, cebeci, tüfekçi gibi askerî sınıflardan oluşurdu. Görevlere tayinleri berat ile olup gece ve gündüz kaleyi beklerler ve

kılavuzluk yaparlardı (Batmaz E. Ş., 1996). Bir kayda göre; azapların ulufeleri için her haneden toplanan paradan arta kalan tutar, hisar erlerince hazineye ulaştırılmıştır. Kale erlerinin asıl vazifesi kaleyi muhafaza etmektir. Kale erleri sefer zamanında savaşa çağrıldıklarında, bir kısmı bölgenin güvenliğini sağlamak için yerlerinde bırakılmıştır. 3 Haziran 1601 tarihli bir kayda göre; Avusturya savaşlarında Ankara, Çankırı ve Kastamonu kalelerinden neferlerin sadece 1/5'i sefere çağrılmıştır (Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, 2012).

Kalelerde vazifeli askerlerin kalede ikamet etmeleri zorunluydu. Bu yönde verilen bir hükümde askerlerin gece ve gündüz kalede kalmaları, askerlerinin kale dışında oturmalarına izin verilmemesi ve kaleye dönmekte ısrar edenlerin gedikleri kalede oturmak kaydıyla yerli adamlara verilmesi emredilmiştir. Askerlerin bazı hizmetler için beylerbeyi ve sancak beyleri tarafından kale dışına çıkarılıp kalenin boş bırakılmasına izin verilmemesi tembihlenirken; bu hususta beylerbeyi ve sancakbeyinin verdiği aykırı emri, kadı ve kul ağasının yerine getirmemesi emredilmiştir (82-1 Numaralı Mühimme Defteri , H.1027-1028/M.1618-1619).

Hisar erlerinin gedikleri hariçten kimseye verilmezdi. Hisar eri Emrullah, gediklerin hariçten kişilere verilmesinden dolayı şikâyetle bulunur. Bu gediklerin kendi oğullarına verilmesini talep eder. Kale dizdarına verilen emirde kaledeki mahlûl gediklerin hariçten kimselere verilmeyip, hisar erleri oğlanlarından hizmette yararlılık gösterenlere verilmesi buyrulmuştur. Emrullah'ın oğulları yararlı ise bunlara verilmesi yoksa hariçten kimseye verilmemesi emredilir. Yine aynı mühimme defterinde Biga Beyi'ne verilen emirde Sultaniye Kalesi'nde ölen hisar erlerinin görevleri yabancılara verilmeyip evlatlarına verilmesi buyrulur⁵ (Yılmaz E. , 2019). Dizdar tımarları serbest tımar iken bu tımar dizdardan alınıp hisar erine verildiği takdirde artık serbest tımar olmaktan çıkar. Bununla ilgili verilen bir hükümde hisar erlerinin aksi yönde talepte bulunmama ve itiraz etmemeleri

⁵ BOA, A.(DVNSMHM.d..., 2-1130, H-06-09-963. Bu hüküm, kale mustahfızanlarından Mehmet oğlu Mustafa'nın fevti dolayısıyla kale dizdarının ricası üzerine gediğin Mustafa'nın beş oğlundan iki büyüğüne verilmesi üzerinedir.

emredilir (İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, H.919-927 / M. 1513-1521).

Kale teşkilatının bütünüyle askerî işlevi bölgesel olmayıp, bazı dönemler kıyı kaleleri, komutan ve kethüdalarına verilen emirlerde asker azlığı dolayısıyla yakın bölgelerden donanma için hisar eri ve cenkçi gönderilmesi emredilmiştir (Sönmez F. , 2019).

3.1.9. Diğer Görevliler

Kaleler, yapısı itibarıyla uzun bir dönem boyunca devlet organizasyonlarının önemli parçası olmuştur. Şehirlerde ve stratejik noktalarda örgütlenen kalelerde farklı sosyal sınıflardan görevliler bulunurdu. Bunlar askerî görevliler dışında geri hizmetlerde bulunan gruptur. Bu görevliler *merdan-ı kale* olarak isimlendirilir. Diğer milletler gibi Osmanlı Devleti'nde de kalelerde görev yapan din görevlileri ve dini yapılar bulunur. Bu görevlilerin başlıca vazifeleri kale teşkilatının ve halkın dini görevlerine yardımcı olmaktır. Aynı zamanda diğer bir görevi savaş sırasında askeri ve kale halkını cesaretlendirmektir. Bir tımar defter kaydına göre; Yoros Kalesi'nde 800 akçeli görevli bir imam ve bundan başka 500'er akçeli iki imam daha bulunur. Bu diğer iki imamın tımarı başka bölgeden iştirak olarak paylaştırılmıştır. Bu iki kişi her ne kadar kayıtlarda imam olarak geçse de müezzin olmalıdır (BOA, TT.d..., 425, H-29-12-973). Başşehirden uzakta hudut boylarında stratejik noktalarda her zaman saldırıya açık kalelerde dini yapılar genelde kale içlerinde örgütlenmiştir. Fakat Yoros Kalesi örneğinde kastedilen muhtemelen yerleşim bölgesi imamıdır.

Kalelerde tulumbacı da istihdam edilmiştir. Bir arşiv kaydına göre; Mehmet Said Anadolu Hisarı'nda Yenice Kalesi'nde günlük 10 akçeli tulumbacı iken vefat etmiştir. Bu vazife Mehmet Emin'e tevcih edilmiştir (BOA, AE.SABH.I., 149 - 10112, H-10-02-1195).

4. İSTANBUL KALELERİNİN YERLEŞİMİ ve KONUMU⁶

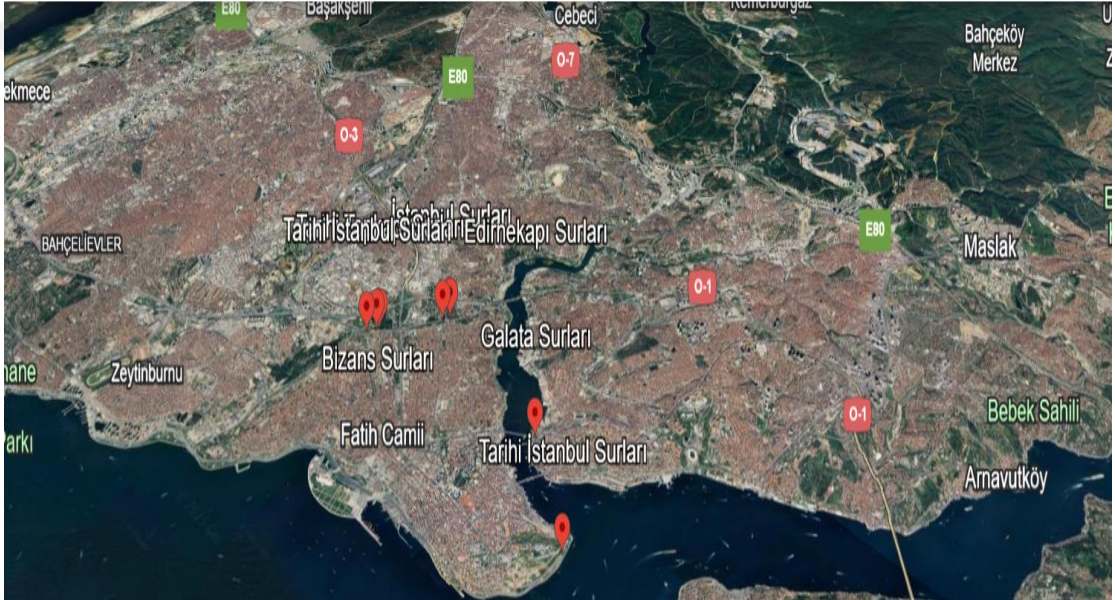
4.1. İstanbul Surları

İstanbul, Karadeniz ve Marmara Denizi'ni birbirini bağlayan Boğaziçi'nin güneydoğu ucunda, Avrupa yakasında çıkıntı oluşturan bir yarımada üzerinde yer

⁶ Bu bölümdeki görseller *Google Earth* sitesinden alınmıştır.

almaktadır. İstanbul surları şehir ilk kurulduğu dönemden bu yana büyük oranda muhafaza edilmiştir. Bu surlar ana hatlarıyla bugün Eyüpsultan ilçesinin Ayvansaray semtinde Haliç kıyısından başlayarak güneye doğru devam eder ve Yedikule mevkiinde Marmara Denizi ile buluşur. Bu surlar Kara surları olarak ifade edilir. Yedikule mevkiinden doğu istikametinde bütün Marmara ve Haliç kıyısı boyunca devam eden sur sistemi Eyüpsultan ilçesinin Ayvansaray semtinde son bulurken bu surlar Marmara ve Haliç surları olarak ifade edilir.

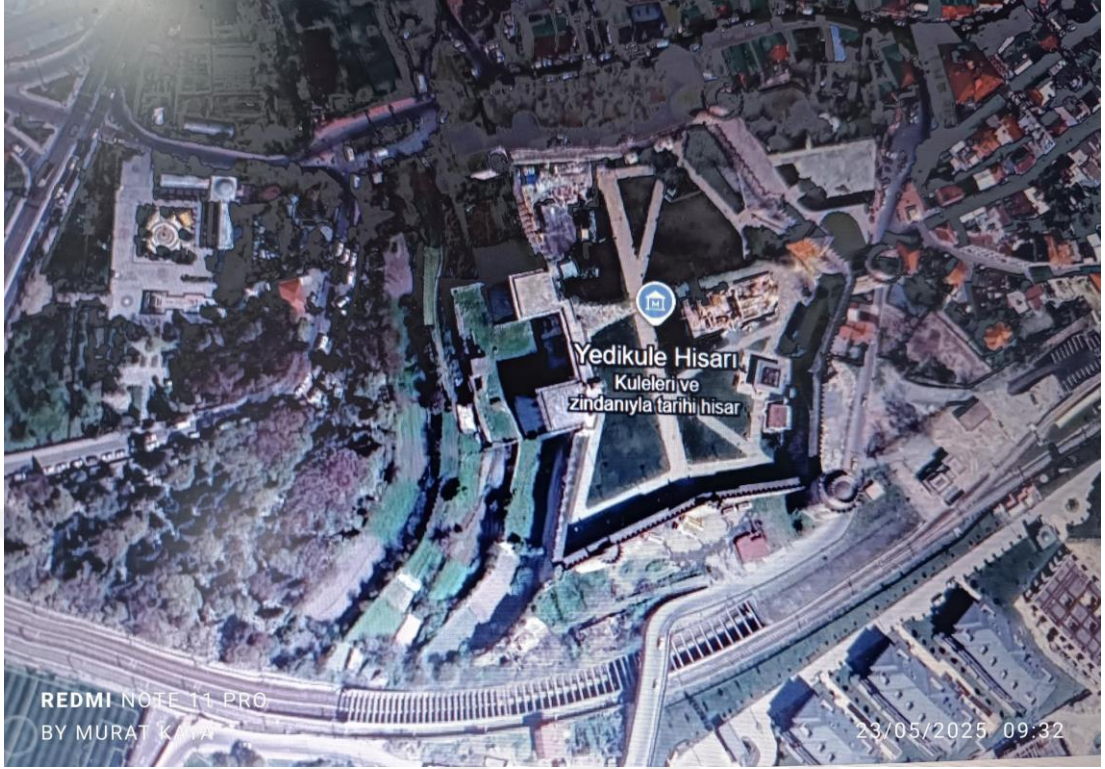
Görsel 1 İstanbul Surları

4.2. Yedikule

Yedikule, İstanbul sur içinde bir semttir. Semt, adını İstanbul Kara surları iç bölümünde bulunan ve II. Mehmet tarafından inşa ettirilen Yedikule iç kalesinden almaktadır. Kara surlarının Marmara Denizi bitiminde bulunan kale Mermer Kule'nin hemen kuzey istikametinde inşa edilmiştir.

Görsel 2 Yedikule

4.3. Mermer Kule

Yedikule'nin güney istikametinde hemen Marmara Deniz'i kenarında bulunan kule bugün harap durumdadır. 19. yüzyıl fotoğraf görsellerinde kule deniz ile bitişiktir⁷. Bugün denizin doldurulması neticesinde güney tarafından yol geçmektedir.

⁷ bkz. görsel 46.

Görsel 3 Mermer Kule

4.4. Galata Surları

Galata semtinde bölgenin en yüksek noktası Galata Kulesi'dir. Galata surları Haliç ve Marmara kıyılarını takip ederek doğu istikametinde Tophane sırtlarına kadar devam eder. Bugün surların çok az bir kısmı kalmıştır. Tophane sırtlarında büyük bir sur kapısı sağlam durumdadır.

Görsel 4 Galata

4.5. Kızkulesi

Üsküdar ilçesindeki Kızkulesi ilçenin simgesi olup, Boğaz'ın ağzında kıyıdan 200 metre içeride bulunmaktadır.

Görsel 5 Kızkulesi

4.6. Yoros Kalesi

Yoros Kalesi, Boğaz'ın Karadeniz girişinin Anadolu tarafındadır. Anadolu Kavağı Kalesi'nin hemen üstünde tepe noktasında inşa edilmiştir. Kale tepeden bütün Boğaz trafiğine hâkim konumdadır.

Görsel 6 Yoros Kalesi

4.7. Anadolu Hisarı

Beykoz ilçesinde Göksu Deresi'nin Boğaz'a döküldüğü mevkide Anadolu yakasında Rumeli Hisarı'nın tam karşısında inşa edilmiştir.

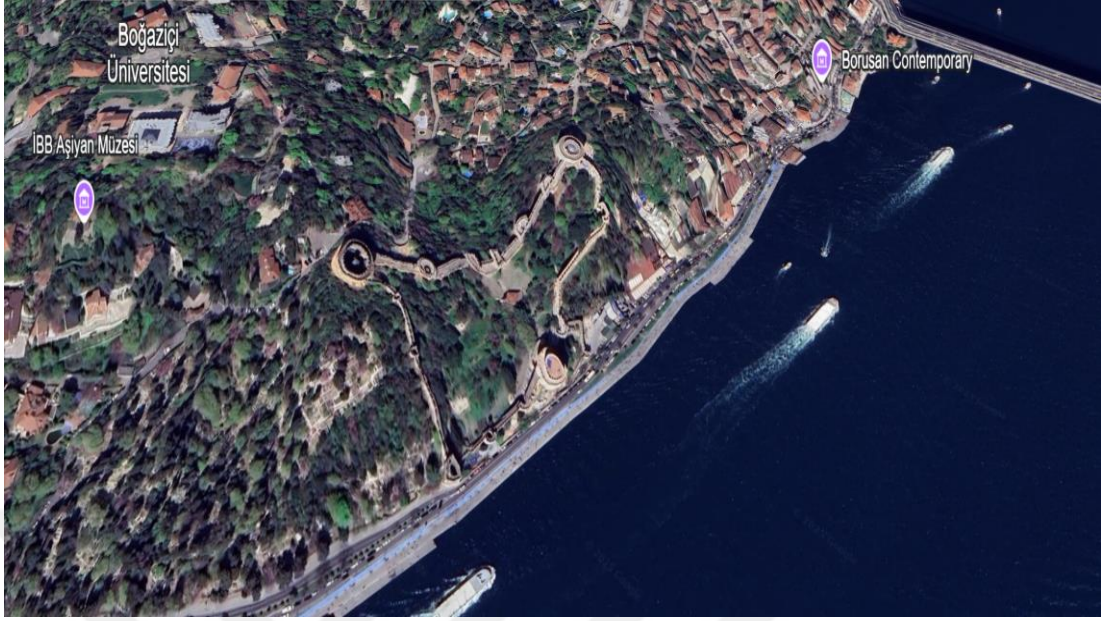
Görsel 7 Anadolu Hisarı

4.8. Rumeli Hisarı

Sarıyer ilçesinde Boğaz'ın en dar yerinde Anadolu Hisarı'nın tam karşısında inşa edilmiştir.

Görsel 8 Rumeli Hisarı

4.9. Aydos Kalesi

Aydos Kalesi Sultanbeyli ilçesinde Aydos Dağı'nın kuzey tarafında 325 rakımlı bir tepe üzerinde inşa edilmiştir.

Görsel 9 Aydos Kalesi

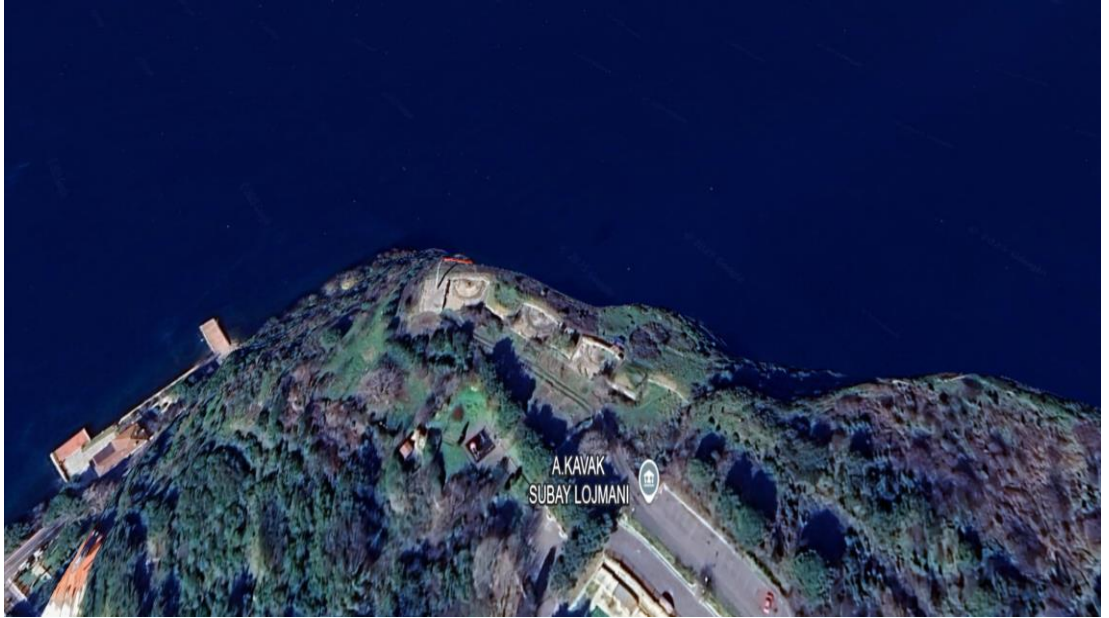
4.10. Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı Kaleleri

Rumeli Kavağı Kalesi Sarıyer ilçesinde bulunmaktadır. Bugün birkaç yıkık kale duvarı kalan Serapion Kalesi'nin dibinde deniz kenarında inşa edilmiştir. Tam karşısında Anadolu yakasında bulunan Anadolu Kavağı Kalesi Beykoz ilçesinde bulunur. Yoros Kalesi'nin dibinde deniz kenarında inşa edilmiştir.

Görsel 10 Rumeli Kavağı Kalesi

Görsel 11 Anadolu Kavağı Kalesi

4.11. Garipçe Kalesi

Sarıyer ilçesinde bulunmaktadır. Tam karşısında Anadolu yakasında Poyraz Kalesi bulunmaktadır.

Görsel 12 Garipçe Kalesi

4.12. Poyraz Kalesi

Beykoz ilçesinde bulunmaktadır. İlçe merkezine 13 km uzaklıkta deniz kenarında inşa edilmiştir. Tam karşısında Rumeli yakasındaki Garipçe Kalesi bulunmaktadır.

Görsel 13 Poyraz Kalesi

4.13. Rumeli Feneri Topçu Kalesi ve Rumeli Feneri

Sarıyer ilçesinde bulunmaktadır. Boğaz'ın bitiminde Karadeniz'in ağzında kayalık bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Kale bugün iyi durumdadır. Rumeli Feneri ise Rumeli Feneri Topçu Kalesi ile aynı hizada kayalık bir zeminde inşa edilmiştir.

Görsel 14 Rumeli Feneri Topçu Kalesi

Görsel 15 Rumeli Feneri

4.14. Anadolu Feneri ve Kalesi

Beykoz ilçesinde bulunmaktadır. Deniz kenarında inşa edilmiştir. Kalenin hemen üstünde Anadolu Feneri bulunmaktadır.

Görsel 16 Anadolu Feneri ve Kalesi

4.15. Büyük Liman Kalesi

Sarıyer ilçesinde bulunmaktadır. Sadece birkaç yıkık duvarı ve birkaç odası kalmıştır.

Görsel 17 Büyük Liman Kalesi

4.16. Hasan Paşa Kuleleri

Bu iki kule Sarıyer ve Beykoz ilçelerinde bulunmaktadır. Sarıyer’de bulunan kule Garipçe Kalesi’nin hemen üstünde orman içinde tepelik alanda inşa edilmiştir.

Bugün diğerkuleye göre daha iyi durumdadır. Beykoz’da bulunan diğerkule Poyraz Kalesi’nin hemen üstünde yine orman içinde tepelik bir alanda inşa edilmiştir.

Görsel 18 Hasan Paşa Kulesi (Sarıyer)

Görsel 19 Hasan Paşa Kulesi (Beykoz)

4.17. Macar Kalesi

Anadolu Kavağı'nda Beykoz ilçesinde Yuşa Tepesi'nin eteklerinde deniz kıyısında bulunmaktadır. Bugün birkaç duvarı kalmıştır.

Görsel 20 Macar Kalesi

4.18. Kilyos Kalesi

Sarıyer ilçesinde bulunmaktadır. Hemen deniz kıyısında bulunan kale Karadeniz’e hâkim konumda olup, bugün iyi durumdadır.

Görsel 21 Kilyos Kalesi

4.19. Riva Kalesi

Beykoz ilçesinde bulunmaktadır. Çayağz Deresi'nin hemen yanında inşa edilmiştir. Anadolu yakasında deniz kıyısında bulunan kale Karadeniz'e hâkim konumda olup, bugün iyi durumdadır.

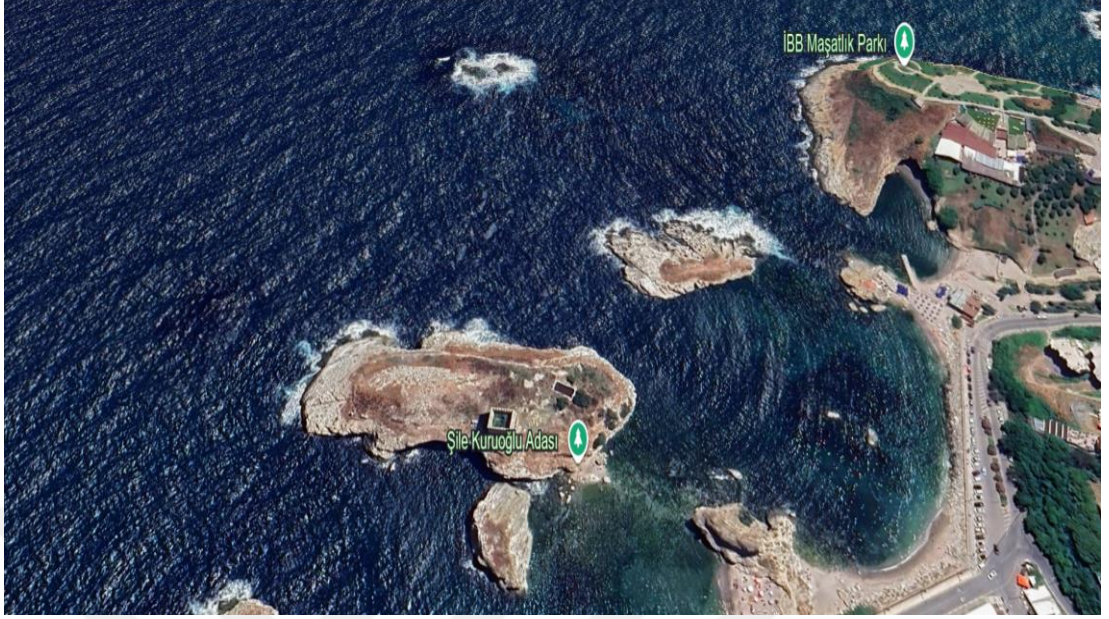
Görsel 22 Riva Kalesi

4.20. Şile Kalesi

Şile ilçesinde, Riva Kalesi'nin yaklaşık 35 km doğusunda bulunmaktadır. Deniz kıyısında bulunan kale Karadeniz'e hâkim konumda olup, bugün iyi durumdadır.

Görsel 23 Şile Kalesi

5. İSTANBUL KALELERİNİN İNŞA, BAKIM, ONARIMI

Bu bölümde İstanbul kalelerinin inşa, bakım ve onarımları genel tarihler, kronikler ve arşiv vesikaları değerlendirilerek anlatılacaktır. Ayrıca yapılış amaçları, önemi gibi hususlara da değinilecektir.

İstanbul surları, bugün bilinen adıyla hipodrom bölgesinin batı tarafında olmalıdır (Tezcan, 1989). Bugünkü Ayasofya çevresinin bir çeşit savunma duvarı ile çevrili olduğu düşünülebilir. Bu savunma duvarının nereden geçtiğini tahmin etmek zordur ancak belki de Topkapı Sarayı'nın iç surları eski akropolis surlarını takip etmiştir. Bununla birlikte Müller-Winner da Topkapı Sarayı surlarının Byzantion surlarını ana hatlarıyla takip ettiği fikrindedir. MS 300'lü yılların sonlarından sonra kesin olmayan bir tarihte, Ksenophon'un ziyaretinden sonra Byzantion surları daha ileri taşınarak şehir genişletilmiştir. Bu ileri taşınmış duvarlardan bahseden en erken kaynak Plinus, MS 79 yılında öldüğünden Byzantion'un Severus öncesi surları MS 79 yılından önce inşa edildiği kabul edilebilir. Şehir, Roma Dönem'inde siyasi çekişmelere sahne olurken, 194 yılında Septimius Severus (143-211) tarafından kuşatılmış ve şehir alındığında bu surlar yıktırılmıştır (Freely & Çakmak, 2004). İhtişamıyla ünlü bu surlar 65 km uzunluğundaydı. MS 3. yüzyılda inşa edilen Severus surları ise önceki surların hatlarını takip ederek inşa edilmiştir (Yavuz, 2014). Konstantin'in (272-337) kurduğu şehir hakkında tam ve doğru bilgi elde etmek zordur. En akla yatkın görüş Konstantin'in şehri Roma'yı örnek alarak kurduğudur. Bu sebeple şehri büyük bir alan üzerinde inşa etmiştir. Kendine ait senatosuyla 381 yılından itibaren Yeni Roma ismiyle hızlı bir gelişme gösterip ikinci bir imparatorluk başşehrine dönüşmüştür (Magdalino, Bizans İstanbul'u: Topoğrafya ve Yerleşim, 2015). Büyük Konstantin tarafından surlar daha sonra batı yönüne kaydırılarak şehir genişletilmiştir (Carbognano, 1993). Bunda birinci öncelik şehri kuzeydoğudan gelebilecek dış saldırılardan korumaktır (Ebersolt, 1996). Bu surlar bugünkü Unkapanı Köprüsü'nün yukarı tarafında Cibali isimli semtten başlayıp Marmara kıyısına ulaşıyordu. Bu surlardan bugün eser yoktur (Freely & Çakmak, 2004). Büyük Konstantin'in şehri, Severus'un şehriden yaklaşık 5 kat daha büyüktür. Şehri canlandırmak için Konstantin, yirmi dört kapı yaptırmış olup, bunların on sekizi deniz surlarında, altısı kara surlarındadır (Hazerfen Hüseyin Efendi, 1998). Bir süre sonra II. Theodosius zamanında (408- 450) şehrin surları batıya taşınmıştır (Tezcan, 1989). Bunun en önemli gerekçesi şehir nüfusunun artması olmalıdır (Arseven, Eski İstanbul, 1989). İmparator II. Theodosius, kara surlarını şimdiki yerine kadar ileri taşıdığına eski Konstantin surları ile yeni surlar arasındaki Marmara sahil surları henüz inşa edilmemişti. Fakat dış saldırılar şehri zor durumda bıraktığından eski Konstantin

surları ile Yedikule arasına sur tahkimatı (sahil surları) yapılması gerekmiştir. Bu inşaat 439'da tamamlanmıştır (Dirimtekin, Fetihden Önce Marmara Surları, 1953). İmparator Herakleios (610-641) 7. yüzyılda Avar saldırılarından sonra kara surlarının kuzey ucunda, Haliç ile birleştiği noktada bir ön sur yaptırmıştır. Bu surun altıgen üç savunma kulesi vardır. 9. yüzyılda ise İmparator V. Leon (813-820) Bulgarlara karşı kazanılan zafer sonrası Herakleios suruna pareler uzanıp Haliç tarafına doğru dönerek deniz surları ile birleşen sur inşa ettirmiştir. Bu tahkimin ikisi batı yönüne ikisi Haliç'e doğru bakan dört kulesi vardır. Sonraki dönemlerde sur sistemine yeni eklemeler yapılmıştır. Manuel Komnenos (1118-1180) surları, Tekfur Sarayı'nın kuzey ucundan batı tarafına dönüp tekrar kuzeye doğru Haliç istikametinde devam eder. Bu sur hattı tepe konumunda ve sarp bir mevkide inşa edildiğinden önünde hendek yoktur fakat hem sur duvarları daha kalın hem de duvarları daha sağlam kulelerle korunuyordu. Bugün Eğrikapı, bu surların 6. ve 7. kuleleri arasındadır (Freely, Saltanat Şehri İstanbul, 1999). Kuşatmacıların ellerindeki bilgi ve teknoloji, savunmanın sonucunu belirleyen önemli bir etkidir. Barutun keşfi ve yoğun olarak ateşli silahlarda kullanılması kuşatma saldırılarının neticesini ve taktiklerini de değiştirmiştir. Osmanlı Devleti bu gelişmeler neticesinde 1453 yılında II. Mehmet'in (1451-1481) aşılmaz zannedilen surları aşmak için planladığı büyük toplar ve uyguladığı savaş taktikleri ile yüzyıllardır ayakta kalmayı başarmış ve sur engelini aşabilmiştir (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015). Osmanlı Devleti fetihle birlikte surları korumak için girişimlerde bulunmuştur. 1509 İstanbul depreminden sonra İstanbul surlarının büyük bir bölümü Eğrikapı'dan Yedikule'ye kadar tamamen yıkılırken diğer bölümleri de büyük hasar almıştır. Surların tamiri için Mimar Bali ve Mimar Mahmut vazifelendirilmiştir (Meriç, II. Sultan Bâyezîd Devri Mimarları ile Bazı Binaları, 1957). 1539 yılında çıkarılan bir emirle İstanbul surlarının 5 ziralık alan yakınına ev ve dükkân yapımı yasaklanmış, yasağa rağmen yapılan ev ve dükkânlar yıktırılmıştır. Bununla görevli kişi hassa mimarıdır. Alınan tedbirlere rağmen kaçak inşaatların devam etmesi üzerine bu iş için 1559'da İstanbul Kadısı ve Mimar Sinan görevlendirilmiştir (Turan, 1963). Osmanlı Devleti, eski sur hattını korumaya çalışmış fakat askerî öneminin azalmasına paralel olarak bundan vazgeçmiştir. İstanbul surlarına bitişik ev yapılmaması ve surların korunması ile ilgili birçok kayıt mevcuttur (Altınay, 1935). Bu kayıtların birinde kale duvarlarına hangi mesafede bina yapılabileceği izah edilirken, emre muhalefet edenlere siyaset cezası

uygulanması emredilmiştir (3 Numaralı Mühimme Defteri, H. 966–968 / M.1558–1560). Kale duvarlarını koruma anlayışı sadece İstanbul surları ile ilgili olmayıp, arşiv belgelerinde bu husus ile ilgili başka emirler de mevcuttur (82-1 Numaralı Mühimme Defteri , H.1027-1028/M.1618-1619). 14 Mayıs 1766 tarihindeki büyük depremde yıkılan büyük binalar arasında İstanbul surları, Yedikule ve saray duvarları da vardır. III. Mustafa'nın (1757-1774) başlattığı yenileme ve tamir çalışmaları için bina eminleri görevlendirilmiştir. Bu, Osmanlı Devleti tarafından surları korumaya yönelik son girişimdir. Şehrin ve iç kalelerin korunması ve denetiminden sorumlu askerî sınıf yeniçerilerdi. İstanbul'da kale ve türevi yapılara karşı olumsuz yaklaşım da 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra başlar. Ardından surların da bir önemi kalmamış, surlar bir süre sonra birer taş ocağına dönüşmüş, taşra valileri şehir duvarlarını yıktırarak bu taşları hükümet binalarının ve sosyal yapıların inşasında kullanmışlardır. Bu yıkım süreci sonra da devam etmiş, Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde demiryolu inşası için Marmara surlarının bir kısmı yıktırılmış, 1864 tarihli iki emir ile artık bir işe yaramayan surların yıkılmak üzere satılması, yol açılması için gerektiği yerlerde bölüm bölüm ortadan kaldırılması ve sur arsalarından elde edilecek paranın Pertevniyal Valide Sultan Vakfı'na bağışlanması emredilmiştir. 1884 tarihinde II. Abdülhamit'in (1876-1909) emrine göre, surlar zabıta ve gümrük için gerekli olup, askerî önemini kaybetmiştir fakat eski hallerinde yerinde bırakılması ve muhafazası emredilmiştir (Sakaoğlu, 2007).

Yedikule, en önemli sembolü Altın Kapı'dır. Araştırmacılara göre; Altın Kapı Theodosius (379-395) tarafından 390 yılında yaptırılmıştır. Kastel-Hirise (Altın Kapı), Bizans döneminde ordunun şehre giriş kapısı ve tören alanı olarak kullanılmıştır (İnalçık, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u, 2023). Bu kapının altın ile parıldadığı söylene de bu durum tunç kaplamalardan kaynaklanıyordu. Daha sonra torunu II. Theodosius (408-450) bu kapıyı, yaptırdığı surlarla birleştirmiştir. Günümüzde kabul edilen görüş; bu kapı II. Theodosius surları ile birlikte yapılmıştır. Kapının iki tarafında iki kule bulunmaktaydı. II. Mehmet (1451-1481), bu kulelere üç kule daha eklemiş ve bunları duvarlarla birleştirerek beş tarafı kapalı bir alan meydana getirmiştir. Bu kapı fetihten sonra Yedikule olarak isimlendirilmiştir

(Freely & akmak, 2004). Yedikule'nin olduğu alanda İstanbul'un fethinden önce bir iç kalenin olup olmadığı hususu tarihçiler arasında ihtilaflı bir konudur. Geç dönem Bizans kaynaklarında burada bir iç kalenin varlığından söz edilmesi, Yedikule'nin Bizans ile ilişkili olduğu tezini destekler (Özgüven B. , Osmanlı'da İç Kale Geleneği: Yedikule ve Konya Ahmedek'i, 1998). Bugün dahi ayakta kalan ve Bizans imparatorlarının hipodromda ta giymeye giderken altından geçtiği Altın Kapı'yı da içine alan Yedikule'yi II. Mehmet (1451-1481) yaptırmıştır. Bu bölge tabakhaneleriyle kötü bir şöhrele sahipti çünkü tabaklamada kullanılan ve iyi para getiren çürük yumurta ve köpek pisliğinin toplayıcıları burada bulunuyordu. Burası dış saldırılardan daha çok bir iç kalkışma saldırısında destek noktası olarak düşünölmüştü. Burası ayrıca zindan ve camilerden toplanan iratların muhafaza edildiği bir yerdi. Burada görevli askerler kale içindeki ahşap evlerde ve barakalarda yaşarken, tutuklular soğuk taş kulede tutuluyordu. (Goodwin, 2004). II. Mehmet'in fetihten sonra şehre yaptığı ilk gerçek istihkâm Altın Kapı'nın iç tarafına yerleştirdiği Yedikule'ydi şüphesiz. Fakat daha önce de orada istihkâm mevcuttu. Bizans imparatoru İonnis kapının kulelerini ve kapıdan kıyıya kadar olan alanı kuvvetlendirmiş fakat Osmanlı Devleti'nin ısrarı ile bu ilaveler yıktırılmıştır. II. Mehmet komşu surlara üç yeni kule ekleyip perde duvar eklemeleri ile Yedikule'yi yaptı. Bu istihkâm dış saldırılar için değil daha çok Hristiyan nüfusun bir iç ayaklanmaya kalkışması durumunda iç kale vazifesi görmesi içindir. Surların üzerindeki yaya yolunun tasarımı duvarların tepesinde rahat hareket imkânı sağlarken aynı seviyedeki kulelere erişimi de kolaylaştırıyordu (Nicolle, 2019). II. Mehmet zamanındaki tamirde bir mescit ve çeşme eklenmiştir. İç kale halini alan Yedikule Hisarı'na II. Mehmet döneminde devlet hazinesi konmuştur. III. Murat'ın (1574-1595) hazineyi Topkapı Sarayı'na taşımasına kadar "Hazine" adıyla da tanınan Yedikule, aynı zamanda üst düzey kişilerin hapsedildiği yer olarak da kullanılmıştır (Boran, 1999). İç kalelerin birinci özelliği askerî amaçlardan farklı olarak idari fonksiyonlarının önceliğidir. Ama bunun kesin çizgileri yoktur. II. Mehmet döneminin tanığı Tursun Bey⁸, Yedikule'nin ahmedek⁹ (içkale) özelliğine dikkat

⁸ bkz (Tursun Bey 75)

⁹ Her ne kadar bu isimlendirme içkale anlamında kullanılsa da *ahmedek* iskân alanına çeviren içkale değildir. İçkale yeni surun inşa edilmesinden sonra şehrin ortasında kalan ve iskân sahasının bir bölümünü içine alan eski kaledir.

çeker. Sonraki dönemin tarihçisi İbn Kemal¹⁰ de II. Mehmet'in ahmedekinden bahseder (Özgüven B. , Osmanlı'da İç Kale Geleneği: Yedikule ve Konya Ahmedek'i, 1998). Yedikule Hisarı beşgen şeklindedir ve önünde hendek yoktur. Eskiden çatıları kurşunla kaplı yedi kuleden oluşurdu ancak 1766 depreminde üç kulesi yıkıldığından bugün dört kulesi kalmıştır. Bugün dahi ayakta duran dört kulesinden Altın Kapı hizasında kuzey tarafındaki kule ve tam doğu istikametindeki kule çokgen yapıyken diğer iki kule daireseldir. Ağır suçlular ve devletin savaş ilan ettiği Hristiyan ülkelerin görevlileri buraya hapsedilirdi (Carbognano, 1993). Osmanlı arşiv belgelerinde Yedikule *kule-i heft*, *kale-i heft* olarak geçer. Bir arşiv kaydına göre; kale- i heft dizdarı Mustafa arzuhalinde, Yedikule'nin kurşunla kaplı kulelerinden bazılarının külahlarının şiddetli rüzgâr sebebi ile açıldığını, bazılarının ise koptuğunu bildirir. Bunun üzerine mimar ağa görevlendirilerek keşif yapılması emredilir (BOA, C..AS., 351 - 14528, H-03-02-1204). Başka bir kayıta, Yedikule muhafazasında 138 neferin olduğu (BOA, C..AS., 1035 - 45419, H-29-05-1159) yazılıdır.

Mermerkule, bugün Theodosius surlarının güney ucunda Marmara surlarının kesiştiği noktada bulunan Mermer Kule, bazı bölümleri ile ayaktadır. Kaynaklarda buranın ismi geçse de fazla bir bilgi mevcut değildir. Bu bilgilere göre V. İonnis Palaiologos (1341-1391) ikamet ve savunma için bir kompleks yaptırmış fakat yapının önemli bir bölümü I. Bayezid'in baskısı ile yıktırılmıştır. Bu karmaşık yapı Altın Kapı'ya yakındır ve yapının bir limanı mevcuttur. Kaynakların doğru tahlil edilmemesi sebebi ile yapı Altın Kapı'da aranmıştır. Bu kompleksin kuzey sınırı Altın Kapı'ya yakın olmalıdır (Asutay Effenberger, 2023). Peter Schreiner göre; İmparator V. İonnis Palaiologos (1341-1391) 1389 yılında yaşanan bir ayaklanmada Altın Kapı Kalesi adlı bir kaleye sığınmıştır. 1391 yılında kale Bayezid tarafından yıktırılır ki Dukas, yıkımla ilgili bilgileri doğrular ve kaleyi *şehircik* olarak isimlendirir. 1389 yılında İstanbul'u ziyaret eden Rus hacı İgnatios, kaleye ait bir limandan bahsederek Dukas'ın verilerini doğrular. Bu veriler gösteriyor ki *Poliknion* denilen bölgenin Mermer Kule civarı olması muhtemeldir. Harap durumundaki bölge

¹⁰ bkz. (İbn Kemal 101)

muhtemelen fetihten sonra ihya edilerek bahçe olarak kullanılmıştır¹¹ (Asutay Effenberger, Kitâb-ı Bahriye Berlin ve Londra Yazmalarındaki İstanbul Haritalarının Kaynağı ve Bazı Bizans Anıtları Üzerine, 2010). Evliya Çelebi de bölgede bahçeler bulunduğundan bahseder. Bugün hala mevcut olan kalıntılar ve Bizans yazılı kaynakları, Bizans döneminde buranın kendine ait duvarlarla korunan bir bölge olduğunu gösterir. 19. yüzyıl fotoğraflarında görüldüğü üzere bölge dolgu ile doldurulmadan önce Mermer Kule deniz kıyısındadır. Bu da gösteriyor ki; Mermer Kule'nin müstakil bir limanı vardır ve Yedikule'den ayrı bir yapıdır.

Galata surları, MÖ 750-550 yılları arasında Yunan kolonileşme hareketleri sonucunda göçler yaşanmış ve bugün Beyoğlu olarak isimlendirilen bölgede bir yerleşim yeri, köy meydana gelmiştir. Bölgenin bilinen en eski adı *sike* (incirlik) dir Roma şehrinin bütün ayrıcalıkları 4. yüzyılda II. Roma olarak isimlendirilen Byzantion'a da tanınmıştı. Şehir idari yönden de Roma'daki gibi 14 idari bölgeye¹² ayrılırken bunların ikisi sur dışındaydı ve Galata 13. bölge olup, Regio Sycena olarak isimlendiriliyordu. II. Theodosius şehrin surlarını batıya doğru genişletirken Galata bölgesi de surlarla çevrilmiştir. Bu sebeple bazı tarihçiler bölgenin bundan sonra 13. bölge olarak kabul edildiğini söylerken, bazı tarihçiler bunun daha sonraki dönemlerde olduğunu savunur (Arkan, 1994). Stephanos, Yeni Roma'nın karşısında yer alan Sykai'nin kendi döneminde Justinianus olarak isimlendirildiğini söyler fakat sebebini söylemez. Bunun sebebi Justinianus'un buradaki imar faaliyetleri ya da yıkılmış yapıları yenilemiş olması olabilir. Prokopios, Keras Körfezi'nin (Haliç) Justinianus tarafından yaptırılmış ya da yeniden inşa edilmiş yapılarının hepsini betimlerken Galata'daki yapılardan bahsetmez. Galata'nın Cenovalılar tarafından

¹¹ Mermer Kule ve Yedikule için araştırmacıların tespitleri kesin değildir. Bu ikisi ile ilgili kayıtlar çok kez karıştırılmaktadır. Bu kayıtlarda bahsedilenin Mermer Kule olması akla daha yatkındır. bkz. (Küçükdağ 2001: 85); Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Yedikule'yi detaylı olarak anlatırken Mermer Kule'den hiç bahsetmez. Bu durum kulenin ya müstakil bir yapıdır ya da Marmara surlarına dâhil bir kule olduğunu akla getirir. bkz. (Evliya Çelebi 2003: 30-35)

¹² II. Theodosius'un sarayında bir devlet görevlisi, *Notitia Urbis Constantinopolitanae*'yi kaleme almıştır. 14. bölge mantıken Konstantinos surları ile hükümrân İmparator II. Theodosios tarafından yeni inşa ettirilmiş sur arasında kalan mekân olmalıydı fakat metinde verilen tasvir bu bölgeye uymamaktadır. Hatta eserde II. Theodosius'un bugün dahi kendi adıyla anılan surları inşa ettirdiği ile ilgili bilgi yoktur. Bu durumda 14. bölgeyi tespit etmek zorlaşır. Bununla beraber bölgenin şehirden uzak bir yerde olduğu ileri sürülmüştür. bkz (Magdalino 2015)

kurulduğu söylemi doğru değildir. Burası, bölgeyi Cenovalıların almasından ya da bir deniz savaşında imparatora yardımlarından dolayı kendilerine hediye edilmesinden çok önce kurulmuştur. Justinianus, bölgeyi şehir surları içine dâhil eder fakat bir düşman saldırısında bölgenin daha iyi savunulması için burayı surlarla çevirmiştir. Bu surlar zaman içinde yıkılmıştır (Gyllius, 1997). 1261 senesinde Bizans ve Ceneviz arasında yapılan bir antlaşmayla Galata'da bir Ceneviz Mahallesi oluşmaya başlamıştır. Fakat Bizans Devleti özel oturma izni, ticaret yerleri ve mahalleler verdiği Cenevizlilere bölgeyi surla güçlendirme hakkı tanımamıştı. Bu sebeple Cenevizlilerin yerleştiği Galata bölgesi bu döneme kadar sur ile çevrili değildi. II. Andronikos (1282-1328) döneminde Venedik'in İstanbul'a saldırması ile imparatorun Cenevizlilerden yardım isteği İmparator ile Ceneviz arasında 1304 tarihi antlaşmanın yapılmasına sebep olmuştur (Parlaz, 2011). Galata'nın 1260 yılında Ceneviz kolonisi olmasından önce surlarla çevrili olduğu iddia edilirse de surlar Ceneviz döneminde son şeklini almıştır. 1267'de imparator Cenevizlilere bölgede oturma izni verirken mevcut olan az sayıda suru yıktırmıştır. Venedikliler bölgeyi ablukayla yaktıktan sonra 1304 yılında Cenevizliler imparatorundan imtiyaz bölgelerinin hudutlarını belirleyen yeni bir izin almayı başarmışlar ama sur yapımı izni alamamışlardır. Sonraki dönemlerde Bizans'ın da içinde bulunduğu güç şartlardan istifade ederek ve bölge etrafındaki toprakları satın almak yoluyla bölge genişledi ve 15. yüzyıl başlarına kadar surlarla çevrildi. Surlar ana hatları ile Azapkapı'dan başlıyor Galata Kulesi'ni çevreleyerek bugünkü Tophane ve sahile inerek sahil boyu devam edip başladığı yerde bitiyordu (Bulunur, Osmanlı Galatası (1453-1600), 2014). Böylelikle Cenevizliler Galata bölgesini sur hattı ile güçlendirirken 1349 tarihinde Galata Kulesi diye bilinen kuleyi de inşa etmişlerdir. Galata'da kara tarafında susuz bir hendek vardır. Galata surlarının muhtelif yerlerindeki Latince kitabelerden anlaşılmaktadır ki bu surlar Cenovalılar tarafından yapılmıştır. Mumhane Kapısı üzerindeki kitabeye göre sur 1446 senesinde Cenovalı kumandan Baldasar tarafından yaptırılmıştır (İnciciyan, 1956). Mühimme kayıtlarına göre; Galata'dan Tophane'ye çıkan kapının dışında hendek ve üstünde köprü bulunurdu (Ülker, 1996). Cenevizliler Bizans'tan aldıkları imtiyazla Galata'nın etrafını sur ve hendeklerle güçlendirmiş ve bunların bir kısmı II. Mehmet tarafından kendi hâkimiyetine gölge düşürebileceği düşüncesiyle yıktırılmıştır (Arseven, Eski İstanbul, 1989). II. Mehmet dönemi ve fetihle ilgili çalışmalarda surların bu

padişah'tan sonra yıktırıldığına değinilir. Bu görüş II. Mehmet'in verdiği ahitnamedeki surların yıktırılması ibaresine dayandırılır. Fakat ahitnamenin sağlıklı Yunanca tercümesinde ve Türkçe aslında surların yıktırılmayacağı ifade edilmiştir. Bu hatalı tercümeden kaynaklanan bir durum olmalıdır (Bulunur, Osmanlı Galatası (1453-1600), 2014). Galata surları kulelerle desteklenmiştir. Galata'nın en yüksek noktasında buluna kule bunların arasında en mühimi olup, 1348 tarihinde Bizans ile Ceneviz arasında savaş başladığında yapılmıştır. Kale, bölgenin en yüksek noktasında olması ve uzunluğu ile bölgeye hâkimdi (Arseven, Eski Galata ve Binaları, 1989). Galata Kulesi'nin ilk kez ne zaman yapıldığı ile ilgili kesin bilgi yoktur. Kulenin ilk olarak MS 507 senesinde İmparator Justinianus tarafından inşa ettirildiği iddia edilmektedir. Kuleyi Cenevizliler İsa Kulesi, Bizanslılar Büyük Kule olarak isimlendirir. Günümüzdekine yakın şeklini 1348 yılında Cenevizliler vermiştir. 1509'daki büyük depremde Galata Kulesi ve surların bir bölümü yıkılmış fakat kule onarılmıştır. Bu depremde kule büyük zarar görmüş ve Mimar Hayrettin tarafından tamir edilmiştir (Villalon C. D., 2011). Ayrıca buranın 16. yüzyıl savaş esirleri için hapisane işlevi de vardır (Arkan, 1994). III. Selim döneminde kulenin üst katına bir cumba eklenir. 1831 tarihinde kule tekrar yanar. Bu sefer II. Mahmut kulenin üzerine iki kat daha çıkar ve kulenin tepesi bir külah ile kapatılır. O dönem bu tamirle ilgili Pertev Paşa'nın bir yazıtı kuleye yerleştirilir (Villalon C. D., 2011). Galata çevresi yaklaşık 4 mil olup gerilmiş bir yaya benzer. Dışta artık suyu kalmamış bir hendek ve bir kaç kulesi olan eski usulde yapılmış surlarla çevrilidir. Bu surlar Mumhane Kapısı'ndaki yazıta göre Türklerin İstanbul'u alışından birkaç yıl önce oluşturulmuştur (Carbognano, 1993). Bir arşiv kaydında, *bala-i kala-i galata* dizdarından bahseder. *Bala yüksek, yüce, ulu* manalarına gelir (BOA, TT.d..., 425, H-29-12-973).

Kız Kulesi, dönem kaynaklarının Kız Kulesi hakkında verdiği bilgiler benzerdir. Gyllius'a göre; Kız Kulesi vaktiyle 100 adım uzunluğunda bir yeraltı yolu ile sahile bağlıydı. İçinde yağmur suyu dışında, bu yollar kanalı ile karadan akan su ile dolan bir sarnıcı vardı. Ayrıca sahilden kuleye kadar dalga kıran vazifesi gören bir duvar vardı. Bu duvar sonra yıktırılmış, taşları başka inşaatlarda kullanılmıştır (Gyllius, 1997). Kulenin bulunduğu sahilin ismi eskiden *Damalis Burnu*'ydu. Atinalı General

Charis'in karısı Damalis'in mezarı burada olduğundan bu şekilde isimlendirilmiştir. İlk kule Damalis Burnu önünde, denizin içinde, büyük bir kayanın üzerinde İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından yaptırılmış ve Boğaz'ı kapayan zincirin bir ucu ona bağlanmıştı. İstanbul fethinden sonra bu kale yıkılmış ve yerine ahşap bir kule yapılmıştır. Osmanlı döneminden önce muhafaza kulesi olarak kullanıldığından buraya toprak yerleştirilmiştir (Eremya Çelebi, 1952). 17. yüzyılda Kız Kulesi kullanılıyor olmalıdır. Evliya Çelebi'nin tasvirine göre; Kız Kulesi karadan bir ok menzili uzaklığında, dört köşe bir kaledir. Boyu seksen zira, hacmi iki yüz adımdır. Kale yedi kat odalı olup, bir sarnıcı vardır ve demir kapılıdır. Kalenin bir muhafızı, yüz neferi, kırk parça topu, mazgal delikleri ve mükemmel bir cephanesi vardır (Evliya Çelebi, 2006). Kız Kulesi, İstanbul ile Üsküdar arasında gizli bir kayalık üzerine inşa edilmiştir. Kale dörtgen biçimindedir. Denizciler için fener görevi görür ve 17 kişilik bir garnizon görev yapar. Altı büyük topu ve içinde bir su kuyusunun bulunduğu 30 ayak uzunluğunda büyük dörtgen bir kulesi vardır. Görevliler bu kulenin yanındaki ahşap evlerde oturur fakat gündüzleri genellikle yakındaki Üsküdar'a geçerler. Kuleyi İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) düşman gemilerinin geçmesini önlemek için yaptırmıştır. Kule bugün Kız Kulesi adıyla bilinirken, Avrupalılarda yanlış bir ifade ile *Leandros Kulesi* olarak isimlendirirlerdi. Niketas Khoniates göre, eskiden *Arkla* veya *Damalis* olarak adlandırılmıştır (Carbognano, 1993). Osmanlı Devleti zamanında farklı tarihlerde onarım geçiren kule, 1509 senesinde İstanbul'da küçük kıyamet olarak isimlendirilen depremde diğer birçok yapı gibi büyük hasar almıştır. I. Selim döneminde tamir edilen kuleye 17. yüzyıldan sonra bir fener konulmuş ve böylece kule artık kale olarak değil deniz feneri olarak kullanılmaya başlamıştır (<https://kizkulesi.gov.tr/onarimlar>, 2024).

Yoros ve Serapion Kaleleri, MS 1. veya 2. yüzyılda yaşadığı düşünülen Dionysios Byzantios'a göre; Anadolu Kavağı'ndaki Hieron Antik Dönem'lerden bu yana kutsal bir alan olarak kabul edilmektedir. Buradaki mabet *Nephele* ve *Athamas*'ın oğlu *Phriksos* tarafından, deniz yoluyla *Kolkhis*'e giderken gemilerin sığınma yeri olması için inşa edilmiştir. Bu tapınağın hemen yukarısında, daire biçiminde, bir sur hattının içinde, muhkem bir kale vardır (Yılmaz L. , 2017). Bu mabedin olduğu alana yapılan

Yoros Kalesi, Bizans Devleti tarafından Latin işgalinden sonra 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başlarında VIII. Mihail Palaiologos (1259-1282) tarafından yaptırılmıştır. Kale 1348 tarihinden önce Cenevizlilerin daha sonra Osmanlıların eline geçmiştir. VIII. Mihail Palaiologos (1259-1282) kitabesi kalenin inşasının Bizanslılarca yapıldığının önemli bir delilidir (Sağlam, 2019). I. Bayezid (1389-1402) İstanbul kuşatmasından önce Yoros'u ele geçirmiştir. Ardından Anadolu Hisarı'nı inşa ederek Boğaz'ın Anadolu yakasında etkinliğini arttırmıştır (Ateş H. , 2023). 1399'da Türk birliklerinin denetimindeki Yoros Kalesi yanmıştır. Ardından 1403 yılında Yoros tekrar Türk garnizonu olarak düzenlenmiştir (Sayar, 2020). Neşri'ye göre; kalenin bulunduğu bölge İstanbul kuşatmasından ve Anadolu Hisarı'nın inşasından çok önce I. Bayezid'in (1389-1402) kontrolündeydi (Mehmed Neşri, 2013). Cenevizliler 14. yüzyılın ortalarında kaleyi ele geçirdiklerinde iç istihkâm bölümü yapmışlardır. Türkler, Yoros Kalesi'nde devamlı bir birlik bulundurmuş, II. Bayezid (1481-1512) döneminde kalenin içinde bir mescit inşa edilmiştir. Dizdar Mehmet Ağa da bir hamam inşa ettirmiştir (Gabriel). Türk hâkimiyeti ile birlikte uzunca süre bölge güvenliği için kullanılan kale, IV. Murat (1612-1640) döneminde de Karadeniz-Boğaz trafiğinin kontrolü ve eşkıyalık olaylarının önlenmesi vazifesi görmüştür (Naima, 2007). IV. Murat tarafından 17. yüzyılda yaptırılan yeni kalelerden sonra Yoros Kalesi eski önemini kaybetmiş olmalıdır (Gabriel). Evliya Çelebi döneminde 17. yüzyılda Yoros Kalesi'nde dizdar ve nefer bulunmaz. İçinde Müslüman haneler vardır ve bunların görevi Kazak hücumuna karşı ateş yakarak civar köyleri haberdar etmektir (Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 2003). 16. yüzyıla ait bir defter kaydına göre kalenin askerî önemi azalmış görünmektedir. Bu kayıta Yoros kadısına verilen emirde kale dizdarı Sadullah'ın kale içindeki evleri otluk ile doldurduğu, gece bağ ve bahçesine gittiği, kale muhafazasında bulunmadığı hakkında teftiş yapılması istenir (3 Numaralı Mühimme Defteri, H. 966–968 / M.1558–1560). İnciciyan kaleden şöyle bahseder: Anadolu Kavağı- kavak adını taşıyan bu köyün bin kadar Türk ahalisi vardır. Buranın inciri meşhurdur. Köyün dükkânları, erzak alacak denizcilere kolaylık olmak üzere geceleri de açık bulundurulur. Çünkü şark ve şimal rüzgârları estiği vakit, bazen sayısı 300'ü bulan gemi, Karadeniz'e çıkmak için müsait havayı beklemek üzere Kavak İskeleyi'nde toplanır. Bu suretle, gemilerin dört ay kadar bekledikleri vâkidir. Bu kadar uzun bir zamandan sonra batı, kible veya lodos esince, gemiler büyük bir sevinç içinde demir

alır, yelken açar ve kafil halinde Boğaz'dan çıkarak yollarına devam ederler. Kalenin içinde Türklere ait 25 ev ve bir dizdarın kumandasında 20 asker vardır. *Hieron* yani *Dios* mabedinin bulunduğu mevkideki eski kaleye şimdi Yoros Kalesi denir. Bu kale, birbirinden sur ve kapılarla ayrılmış iç-kale, kale ve şehir olmak üzere üç kısımdan müteşekkildir. Şehir kısmının suru sahile kadar uzanır, kale ve iç-kale ise tepe üzerindedir. Kalenin içinde Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki türbede metfun Yahya Efendi'nin Camii vardır (İnciciyan, 1956). Bir arşiv kaydına göre; Yoros Kalesi'nde 1 dizdar, 1 kethüda, 18 merd-i kala, 1 imam ve 1 bevvab var. Dizdar 5000 akçe, kethüda 3000 akçe, imam 1200 akçe, bevvab 600 akçe, neferler 1000 ile 2000 akçe arasında almaktadır (BOA, A.{DFE.d..., 124, H-29-12-1091). Kale Cenevizlilere ait olup karakol vazifesi görmekteydi. Tournefort'a göre; Grekler zamanında Boğaz'da iki tane hisar vardı. Bunlardan bir tanesi Asya diğeri Avrupa yakasındadır ve Bizans'ın son dönemlerinde bunlar bakımsız kalmıştır. Bu kaleler bir müddet hapisane vazifesi görmüştür. Serapion Kalesi'nin ismi Eski Kale'dir. Bu kalenin Osmanlı dönemi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. II. Mehmet (1451-1481) tarafından yıkılarak, parçalarının ve tuğlalarının Rumeli Hisarı'nın yapımında kullanıldığı değerlendirilmektedir. Bazı kaynaklara göre ise; kale İstanbul'un fethinden sonra tıpkı Anadolu tarafındaki Yoros Kalesi gibi kullanılmıştır. Bu kaleleri IV. Murat'ın (1612-1640) Kazak saldırılarına karşı iki tepenin altında yaptırdığı Kavak Kaleleri ile karıştırmamak gerekir (Gabriel).

Anadolu Hisarı, I. Bayezid (1389-1402) Karadeniz sahilindeki yerleşik bir kaleyi ele geçirdikten sonra Avrupa'nın Anadolu bağlantısını kesmek için 1396 senesinde Boğazkesen denilen bölgede yeni bir yerleşim kurmuş ve buraya *Güzelhisar* adını vermiştir (Kantemir, 1998). Aşıkpaşazade'ye göre; I. Bayezid (1389-1402) Anadolu yakasındaki birkaç önemli mevkii zapt ettikten sonra *Güzelce Hisarı* isimli bu hisarı yapmış ve hisar bitince içine er koyup, hisarı muhkem hale getirmiştir (Aşıkpaşazade, 2018). Neşri tarihinde de hisarın inşa süreci benzer şekilde anlatılır fakat hisarın ismi *Gözlüce*, *Güzelücehisar* şeklindedir (Mehmed Neşri, 2013). Tursun Bey tarihinde hisar *Yenice Kalesi* olarak geçer (Tursun Bey, 1977). Bir arşiv kaydında hisarda mevcut toplar için barut verilmesi istenmiştir. Hisarın ismi *Yenice-i Göksu Kalesi* şeklinde geçmektedir (BOA, C..AS., 1176 - 52388, H-15-06-1194),

(BOA, AE.SMHD.I., 236 - 18942, H-15-08-1161). Hisarın inşa amacı Bizans Devleti'nin Karadeniz'de manevra yapmasını engellemek ve manevra üstünlüğünü ele geçirmektir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Anadolu Hisarı, İstanbul fethi için bir ön hazırlıktı. Hisar her ne kadar Boğaz'ın en dar yerinde yapılmış olsa da dönemin topçuluğunun kısıtlı imkânları düşünüldüğünde öncelik Boğaz'ı kapatmak ve fetih değildir. Hisarın inşa amacının gözetleme ve ikmal olduğu açıktır. Ayrıca karşıya asker sevki ve karşıdaki kuvvetlerle bağlantı sağlanabilecektir. Hisar basit yapılı olmakla birlikte giriş tasarımı ilginçtir. Düşman kapıyı aşsa bile iç kaleye girmek için ateş altında kalacaktır. Ardından derhal yana döndüğünde birçok merdivenle karşılaşacaktır. Bu da savunmayı güçlendirirken taarruzu zorlaştıracaktır. Bu tür açılı yamuk kale girişlerine Orta Çağ'da *başura* denirdi (Nicolle, 2019). Bir arşiv belgesine göre; 18. yüzyılın sonlarında karşılıklı iki hisarın askerî fonksiyonu devam etmektedir. Bu kayıt hisarlara gönderilecek barut ve cephe ile ilgili defterdir¹³ (BOA, C..AS., 1111 - 49180, H-03-08-1198). Sonraları hisarın askerî bir önemi kalmamış, zaman içinde çevresi tamamen meskûn hale gelmiştir.

Rumeli Hisarı, Rumeli Hisarı'nın inşası Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerden bu yana uyguladığı taktiksel geleneğin devamıdır. Osman Gazi (1299-1324) dönemindeki Bursa kuşatmasından bu yana Osmanlı Devleti kuşatmanın uzun süreceği ve ele geçirilmesi zor kaleler için yakında bir üs oluşturmuştur. Buradaki amaç bu üsse sığınarak kaleyi uzun süre sıkıştırmaya devam etmektir. I. Bayezid'in (1389-1402) Anadolu Hisarı'nı inşa etmesi bu geleneğin devamıdır ve buradaki amaç İstanbul'u sıkıştırmaktır. *Phrantzes* de hisarın gerektiğinde sığınılacak bir üs olarak inşa edildiği fikrindedir. Hisarın büyüklüğü inşasındaki bu amacı ortaya koyar. *Kritovulos* da, İstanbul'un uzun süre devam edecek bir kuşatma ve baskı ile fethedileceği ihtimalinin düşünüldüğünü belirtir (İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I, 1954). Antik Dönem kaynaklarına göre hisarın yapıldığı alan Boğaz'ın en dar yeridir. Buradan sonra Boğaz genişler (Yavuz, 2014). Oruç Bey Tarihi'nde anlatıldığına göre; İstanbul'un fethinden önce II. Mehmet (1451-1481) komutanlarından Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa, Rumeli Beylerbeyi Karaca Bey, Vezirleri Halil Paşa, Saruca Paşa ve Hadım Şehabettin Paşa'yı toplamış, bu beyleri

¹³ bkz. Tablo 4 BOA, C..AS., 1111-49180, H-03-08-1198.

yeni bir hisar yapmakla vazifelendirmiştir. Dört kulenin yapımı için dört vezir görevlendirilmiştir (Oruç Bey, 2014). Yine II. Mehmet (1451-1481) döneminde hisarda bir mescit ve çeşme (Boran, 1999). II. Bayezid (1481-1512) döneminde ise bir hamam inşa ettirilmiştir (Meriç, İstanbul Bayezid Camii Mimarı, İkinci Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları, 1962). Dönem kaynakları Rumeli Hisarı'nı ayrıntılı betimler. Hisarın yapıldığı alan *Asomata* Köyü olarak bilinirdi. Deniz tarafındaki kule deniz tarafından güvenliği sağlarken kara tarafının güvenliğini sağlayan iki kuleden daha büyüktür. Kuleler kurşunla kaplıdır (Francis, 1993). Kalenin kara tarafı çok muhkemdir fakat deniz tarafı kara tarafına nazaran daha zayıftı. Bu sebeple deniz tarafı çok sayıda top ile tahkim edilmişti (Barbaro, 2001). Tursun Bey de, bu duruma paralel hususlar belirtir¹⁴. Deniz tarafında 20 kapı vardır, bu kapılar toplar ile tahkim edilmiştir ve bölgede kuş uçurtmazlar (Tursun Bey, 1977). Hisar önemli kişileri hapsedmek için zindan olarak kullanılmıştır. Saruca Paşa burcuna *kara kule* denirdi. Hisarın mahzenlerinde İstanbul'un fethiyle birlikte bol miktarda tuz depolanmıştı (Wenceslaw, 1981). 18. yüzyıla ait bir kayda göre; bu dönemde de hisar kalebent cezaları için kullanılmaktadır (BOA, D..M...d., 37077, H-08-05-1247). Hisar 19. yüzyılın başlarına kadar askerî-idari fonksiyonlarını devam ettirmiştir fakat askerî önemi bir hayli azalmış olmalıdır. Bir arşiv kaydına göre; hisarın ciddi bir tamire muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Fakat kuleler, dizdar evi, nefer odaları ve top sundurmalarının yapımının birlikte masraflı olacağı belirtilerek top sundurmalarının dışında diğerlerinin ertelenmesi emredilmiştir (BOA, C..AS., 259 - 10786, H-12-02-1218), (BOA, C..AS., 1193 - 53342, H-24-11-1219). 19. yüzyıla ait fotoğraflarda görülen burçlar ve kulelerdeki badana izleri, yollar ve dendanlardaki çalı çırpı bakımsızlığa ve buranın artık askerî amaçla kullanılmadığına işaret eder (Genim, 2006).

¹⁴ Tursun Bey'e göre, Rumeli Hisarı'nın tepe uç noktalarında inşa edilen Zağanos Paşa ve Saruca Paşa Kuleleri dairesel olup frengidir ve deniz tarafındaki çokgen kuleden farklıdır. bkz. (Tursun Bey 1977: 44).; Tepe uç noktalarında inşa edilen Zağanos Paşa ve Saruca Paşa Kuleleri'nin zemini sık olduğundan ağırlığı dağıtmak gerekmiyordu. Deniz tarafındaki Çandar Paşa Kulesi ise kıyıya bitişik olduğundan zeminin yumuşak yapısından dolayı ağırlığı azaltmak için çokgen yapılı inşa edilmiştir. Bunun bir diğer sebebi, düşman ilk buraya hücum edeceğinden bu hücumun etkisini azaltmaktır. Böylelikle düşmanın balistik gücü yani isabet oranı düşürülmüş olacaktır. Rumeli Hisar'ı ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Gabriel tarih yok: 47-89), (DİA C 35: 237-240)

Aydos Kalesi, Aydos Kalesi bölgenin bilinen en eski tarihi yapısıdır (Vahdettin, Erhan, Cemalettin, & Mehmet, 2003). Aydos Kalesi¹⁵, İstanbul Sultanbeyli sınırları içerisinde yüksek bir tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Bu tepe eski İzmit- İstanbul bağlantı yoluna hâkim konumdadır. Kale, bölgenin tarihi temellerini oluşturmaktadır ve bölgenin bir yerleşim merkezi olarak ortaya çıkmasında önemli bir rolü vardır. Aydos tekfurluğunun yönetim merkezi olan kale aynı zamanda konumunun avantajı ile çevre bölgelerin de kontrolünü sağlıyordu (Vahdettin, Erhan, Cemalettin, & Mehmet, 2003). Bölge Bizans Döneminde bu sahanın idari merkezi durumundaydı. Kale, tarihi Sarıgazi, Samandıra, Sultanbeyli ve İzmit yolunun önemli bir bölümünü gözetim ve denetim altında tutabilecek konumdadır. Kale hem askerî hem de idari bir merkez olmasının yanında çevresinde yerleşik tarım ile uğraşan halkın güvenliği için bir sığınak noktasıdır (Öztürk A. İ., 2017). Aydos, Kandıra'ya yerleşen Akçokoca'nın emrinde bir uç gazisi tarafından fethedilmiştir (İnalcık, Aydos Kalesi Kocaeli'nde Kilit Noktalar, 2011). Bizans Devleti'nin merkezi İstanbul'a Anadolu yakasından gelebilecek saldırılara karşı stratejik konuma sahip iki önemli kalesi Samandıra ve Aydos Kaleleridir (Öztürk N. , 2019). Osmanlı Devleti Kandıra'dan sonra bu bölgede ilk önce Samandıra Kalesi'ni almıştır. Samandıra, Üsküdar yolu üzerindedir ve stratejik öneminden dolayı önce burası daha sonra Aydos zapt edilir. Aydos tepede, ormanda, erişilmesi zor bir konumdadır. Adı *Aetos* (Ayetos), *kartal* (kaya) anlamına gelir. Kalenin stratejik konumunun avantajıyla Bizans tehdit edilerek Boğaz'a kadar akınlar düzenlenmiştir. Ardından Bizans bölgeye kuvvet göndermek zorunda kalmıştır. Zaman içinde Aydos Kalesi Bizans'a yönelik bir akın merkezi olmuştur (İnalcık, Aydos Kalesi Kocaeli'nde Kilit Noktalar, 2011). İbn-i Kemal kendi eserinde kalenin fethini detaylı bir şekilde anlatır. İzmit ve Üsküdar bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile kale asli işlevini kaybetmiştir, fakat etrafındaki yerleşim zaman içinde artmıştır (Vahdettin, Erhan, Cemalettin, & Mehmet, 2003). Bizans Devleti'nin yoğun dış saldırılara maruz kaldığı ve kale inşası faaliyetlerini yoğunlaştırdığı 11. ve 12. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Kalenin mimari özellikleri ve ele geçen materyallere göre kale, 13. ve 14. yüzyıllar

¹⁵ Kale, Orhan Gazi (1324-1362) zamanında fethedilmiştir. Osmanlı Devleti Konstantiniyye'den ciddi direniş beklenebilecek daha batıya doğru yerlere sağlam ayak basamamış ve önemli bir yer alamamıştı. Orhan Gazi'nin öncelikli hedefi çok iyi tahkim edilmiş Aydos Kalesi'ni fethetmektir. Bizans kaynaklarında Aydos'un fethi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Zinkeisen 2011: C. 1 77-79). İnşa edildiği tarihle ilgili geniş bilgi için bkz. (Çelik G. B. 2011: 47-53)

arasında yoğun olarak kullanılmıştır. Kalenin inşasından sonra ihtiyaçlara göre eklemeler yapılmıştır. Kalede Osmanlı dönemine ait hiçbir materyale rastlanmaması kalenin Osmanlı Devleti tarafından fethi (1327-1328) sonrası terk edildiği ve çok kullanılmadığını göstermektedir (Çelik G. B., 2011).

Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı Kaleleri, Ukrayna (Zaporog) Kazakları Karadeniz üzerinden Anadolu'nun kuzey kıyılarına ve İstanbul Boğazı'nın iç taraflarına kadar gelerek, yöreyi yağma ve talan etmeye başlayınca, yeni savunma kalelerinin yapımına ihtiyaç duyulmuştur. Kazak tehlikesini bertaraf etmek isteyen IV. Murat (1612-1640) biri Rumeli Kavağı tarafına diğeri Anadolu Kavağı tarafına olmak üzere iki müstahkem kale yaptırmıştır (Toprak, İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri, 2021). Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde, IV. Murat'ın Karadeniz Boğazı'nda karşı karşıya bulunan iki kaleyi yeniden yaptırıp içine asker ve dizdar koyduğunu, cami ve cephanelik yaptırdığını söyler. Bunlar Kavak Kaleleri olmalıdır (Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 2003). İnciciyan da bu kalelerin 1623 yılında IV. Murat zamanında yapıldığını, I. Abdülhamit (1774-1789) tarafından yeni burçlar eklenmek suretiyle genişletildiğini, sahilde bulunan büyük kavak ağaçlarından dolayı Kavak kaleleri olarak isimlendirildiğini, kalenin içinde 25 ev ve bir dizdarın emrinde 20 asker bulunduğunu söyler (İnciciyan, 1956). İki kale de 1783 tarihinde Fransız inşaatçı Toussaint tarafından tamir edilmiş ya da yeniden yapılmıştır. Monnier tarafından ise 1794 tarihinde büyütülmüştür (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Kavak hisarlarının her biri farklı biçimdedir. Rumeli yakasındaki kalede iki dörtgen kule, Anadolu tarafındakinde tek kule vardır (Carbognano, 1993). Rumeli Kavağı Kalesi de Anadolu Kavağı Kalesi gibi gemilerin geçişini denetlemek için inşa edilmiş ve zaman içinde Kavak köylerinin gümrük işlemlerinin yapıldığı yerler haline gelmiştir. Kalelerin burada bulunan kavak ağaçlarından dolayı kavak ismini aldığı söylenece de kavak kelimesinin bir anlamı da kontrol noktası, gümrük, kapamak, çevirmek olup; bundan dolayı bu şekilde isimlendirilmesi daha anlamlı gibidir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Evliya Çelebi'ye göre; içinde askerler için yapılmış 60 hane, mescit, iki ambar ve cephanelik vardı. Küçük büyük 100 topla takviye edilmiş ve bir kumandan ile 300 asker mevcudu bulunuyordu. Kalenin çevresinde haneler varsa da meskûn

değildir ve üzüm bağları mevcuttur. Kalenin dışında yüksek bir kulenin üzerinde bulunan fener her gece yakılırmış (Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 2003). Osmanlı arşiv belgelerinde bu iki kale ile ilgili birçok belge mevcuttur. Bir belgede, sekiz kıta top için yaptırılan kundak ve tekerlekler mühimmatlarıyla birlikte teslim edildiğinden parasının hak sahiplerine verilmesi emredilmektedir (BOA, AE.SMST.II., 17 - 1683, H-08-10-1108). Yine farklı tarihli belgelerde bu kalelerin tahkimatının güçlendirilmeye çalışıldığı ve bu kalelere ehemmiyet verildiği anlaşıyor (BOA, C..AS., 1021 - 44746, H-15-10-1191).

Garipçe Kalesi, Köy mezarlığında yapılan incelemelerde mezar taşlarında 1700'lü yılların sonları 1800'lü yılların başlarına ait tarihlerin bulunması, kalenin bulunduğu alanın çevresindeki Garipçe Köyü'nün Garipçe Kalesi'nin inşasından sonra oluşmuş olduğunu göstermektedir. Rumeli yakasındaki Garipçe ve Anadolu yakasındaki Poyraz Kaleleri bölgedeki kalelerin en eskileridir. 1770 Çeşme yenilgisinden sonra Boğaz tahkimatı çalışmalarında Macar asıllı topçu Mühendis Baron de Tott tarafından inşa edilmiştir. Bocage'nın harika bir konuma sahip güçlü kaleler olarak nitelendirdiği bu kaleler 1773 yılında III. Mustafa döneminde inşa edilmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Padişah III. Mustafa'nın Çeşme yenilgisinin ardından Fransa kralına başvurusu sonrası, kralın tavsiyesi ile İstanbul'da buluna Baron de Tott, Boğaz'daki savunma yapılarını elden geçirerek dönemin gerektirdiği askerî düzeye çıkartılması için görevlendirilmiştir. Baron de Tott öncelikle, düşman geçişi halinde Rumeli ve Anadolu Feneri kalelerinden yapılacak çapraz top ateşinin, mesafenin uzunluğundan dolayı etkili olamayacağını tespit etmiştir. Bu sebeple top atışının daha etkili olacağı, birbirine yakın, yeni iki kale inşa edilmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine yapılacak iki yeni kale için Garipçe ve Poyraz Burnu mevkileri uygun görülmüştür. Kalelerin inşası ile iki yaka arasındaki mesafe 1600 metreye düşecek ve etkili çapraz topçu atışları yapılabilecekti. Böylelikle bu iki kale Baron de Tott'un projesi doğrultusunda inşa edilmeye başlanmıştır (Anadol & Demirer, 2013). Baron de Tott hatıralarında kalenin inşa sürecini dini bir ayın gibi anlatır. Kale temelini kazmak için 1500 Makedonyalı işçi tutulmuş ve temel kazılırken karşılaşılan sert kayalar Makedonyalı işçiler sayesinde kırılabilmiştir (Tott). Bocage'ye göre kaleler, 1778 ve 1785 yıllarında mühendis Clave tarafından

yeniden düzenlenmiş, 1807’de ise sonradan Fransız elçisi olan Sebastiani’nin tavsiyeleriyle geliştirilmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Sonraki yıllarda kaleler için kışlaklar inşa edilmiş ve bina emini tayin edilmiştir (BOA, C..AS., 915 - 39550, H-03-12-1196). Bir arşiv kaydına göre, Bahr-i Siyah (Karadeniz) Boğazı’nda Garipçe (Garipçe) Kalesi müstahfızanından ulufeli Sinoplu Murad Ömer hizmetini terk etmiştir. Bu sebeple yerine Sinoplu Hasan Ali tayin edilmiştir (BOA, AE.SSLM.III, 33 - 1890, H-27-04-1203).

Poyraz Kalesi, Poyraz Kalesi Boğaz’ın ilk daraldığı noktada Poyraz Burnu üzerinde inşa edilmiştir. Yapı formu olarak karşı yakada bulunan Garipçe Kalesi ile benzerdir. III. Mustafa döneminde Rumeli ve Anadolu Feneri kalelerinin savunma için yetersiz kalacağı öngörülerek Baron de Tott tarafından tasarlanmış ve Garipçe Kalesi ile birlikte inşa edilmiştir. Poyraz Burnu’nun tepesinde kayalık üzerinde inşa edilmiştir. Kale 110 metre uzunluğunda 40 metre genişliğinde olup, 3 avlulu ve basamaklı olarak inşa edilmiştir. Kalenin düşman saldırısı beklenmeyen güney cephesinde top atış mazgalı bulunmaz ve bu yöndeki duvar genişliği daha azdır. Kazamatlarla birlikte dört farklı seviyede top atışı yapmak mümkündür (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Kalenin güneybatı yönünde liman bulunurken batı ve kuzey yönlerinden denizle çevrelenmiştir. 18. yüzyıl sonu top atış teknolojisine uygun inşa edilen kale, üç tarafa bakan atış mazgalları ile çok yönlü atış yapma imkânı sağlamaktadır. Arşiv belgesindeki bir kayda göre, Poyraz Kalesi’ne su, beygirle taşınıyordu (BOA, C..AS., , 64 - 3010, H-13-10-1197). Sonraki tarihli başka bir kayıta yine beygirlerle su taşındığından bahseder (BOA, C..AS., 335-13896, H-05-11-1204). Daha sonra kale için su yolu yapılmıştır. Başka bir kayıta bu su yollarının tamiri hakkındadır (BOA, AE.SSLM.III, 409-23542, H-04-08-1214).

6. 15. ve 16. YÜZYILLARDA İSTANBUL KALELERİ

Bu bölümde klasik dönem kaleleri değerlendirilecektir. İstanbul'un fethi ile birlikte Bizans bakiyesi kalelerin bir kısmı duyulan lüzum üzerine işlevini devam ettirirken bir kısmı ise organize edilmemiş yani kullanılması gerekli olmadığından devre dışı bırakılmıştır. İlerleyen dönemlerde, bazı kaleler de koşullar doğrultusunda organizasyon dışı bırakılmıştır. Tabi olarak şehirle ve yerleşmeyle iç içe olan merkezdeki ve merkeze yakın yapılara ehemmiyet verilirken merkezden uzak yapılar zamanla atıl kalmıştır. Bu kaleler merkezden çevreye doğru İstanbul surları, Yedikule (İstanbul'un fethinden sonra), Mermer Kule, Galata surları, Aydos Kalesi, Kız Kulesi, Yoros Kalesi ve bu kalenin tam karşısında Boğaz'ın Rumeli yakasında bulunan fakat bugün sadece yıkık surlarının birkaç temeli kalan İmros (Serapion) Kalesi'dir. İstanbul'un fethinden hemen önce inşa edilen Rumeli Hisarı ve 14. yüzyılda yapılan Anadolu Hisarı da bu bölümde değerlendirilecektir. Şüphesiz İstanbul ve çevresindeki kaleler bunlardan ibaret olmayıp tespit edilemeyen kaleler de olmalıdır ve bunlardan tespit edilebilenler ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir. Bölümün yazımında takip edilecek usulde bu yapılar merkezden çevreye doğru değerlendirilirken hangi dönem yapıldığı, yapı özellikleri ve tarihi süreçte işlevleri gibi önemli unsurlarına değinilecektir. Bu bölümde, kalelerin coğrafi konumlarının tespiti için harita uygulamaları ve saha çalışmasından istifade edilecektir.

6.1. İstanbul Surları

6.1.1. İlk ve Bizans Dönemi

Şehrin ilk yerleşimcileri Megaralılardır. Antik kaynaklara göre şehir kurulduktan sonra yerli halkla ve Traklarla mücadele eden Grekler, şehrin etrafını surlarla

çevirmiştir. İstanbul'un bilinen ilk sur sistemi bugün bilinen adıyla hipodrom bölgesinin batı tarafında olmalıdır (Tezcan, 1989). Ksenophon'un¹⁶ (MÖ 430-354) aktardığı bilgilere göre, MÖ 5. yüzyılın sonunda Byzantion'a gelen 10.000 Yunanlı paralı asker, şehre zorla girince Spartalı komutanlar akropolise sığındılar. Bu bilgi doğru kabul edilirse akropolis¹⁷ çevresinin bir çeşit savunma duvarı ile çevrili olduğu düşünülebilir. Bu savunma duvarının nereden geçtiğini tahmin etmek zordur ancak belki de Topkapı Sarayı'nın iç surları eski akropolis surlarını takip etmiştir. Bununla birlikte Müller-Winner da Topkapı Sarayı surlarının Byzantion surlarını ana hatlarıyla takip ettiği fikrindedir (Yavuz, 2014).

MS 10. yüzyılda kaleme alınmış olan ve Kodinos'a atfedilen bir eser, erken şehir surlarından detaylı bir şekilde bahseder. Fakat Mango'ya göre eserin verdiği bilgilere şüpheyle bakmak gerekir çünkü eser eski kaynaklara yer vermeden bu bilgileri aktarmıştır. Bununla birlikte Kodinos'un anlattığı kara surları birinci ve ikinci tepedeki vadiden geçer ki Mango'ya göre çukurda kalan surların ikinci tepenin gölgesinde kalmasından dolayı bu durum stratejik olarak mümkün değildir. Severus'un (193-211) Byzantion'u kuşatmasını aktaran kaynaklar MS 2. yüzyılın sonlarında şehir surlarının şimdi Galata Köprüsü'nün olduğu yerde bulunan Neorion Limanı'nı içine aldığını yazar. Kısaca sur duvarı buradan başlayarak tepeden yukarıya doğru ilerler ve ikinci tepenin zirvesinde (Çemberlitaş civarı) Marmara'ya iner. Başka bir deyişle, MS 300'lü yılların sonlarından sonra kesin olmayan bir tarihte, Ksenophon'un ziyaretinden sonra Byzantion surları daha ileri taşınarak şehir genişletilmiştir. Bu ileri taşınmış duvarlardan bahseden en erken kaynak Plinus, MS 79 yılında öldüğünden Byzantion'un Severus öncesi surları MS 79 yılından önce inşa edildiği kabul edilebilir (Yavuz, 2014).

Kaynaklar farklı dönemlerde şehrin etrafını çevreleyen surlardan bahseder. Akropolisi çevreleyen bu surlar muhtemelen şehir ilk kurulduğunda inşa edilmişti (Yavuz, 2014). Bölge büyük bir olasılıkla eski tarihlerden bu yana surlarla çevriliydi

¹⁶ Yunanlı tarihçi. Anabasis: On Binler'in Dönüşü isimli eseri Tanju Gökçöl tarafından tercüme edilmiştir.

¹⁷ Yunancadan gelir. Kent devletlerinde kamu binalarının ve tapınakların bulunduğu etrafı surla çevrili yüksek tepe. bkz. (Tekin 2012: 315)

fakat günümüze hiçbiri ulaşmamış olup, bu surlar hakkında fazla bir bilgi de mevcut değildir (Tekin, Eski Çağ'da İstanbul Topoğrafyası, 2023). Şehir, Roma Dönem'inde siyasi çekişmelere sahne olurken, 194 yılında Septimius Severus (143-211) tarafından kuşatılmış ve şehir alındığında bu surlar yıktırılmıştır (Freely & Çakmak, 2004). İhtişamıyla ünlü bu surlar 65 km uzunluğundaydı. MS 3. yüzyılda inşa edilen Severus surları ise önceki surların hatlarını takip ederek inşa edilmiştir (Yavuz, 2014). MS 2. yüzyılda mevcut olan ve daha sonra şehrin inşa sürecinde Got saldırılar ile yıkılan bu duvarlar 3. yüzyılda Bizanslılar tarafından tekrar onarıldı (Freely & Çakmak, 2004). Konstantin şehrinden bugüne çok fazla bir şey kalmamıştır. Şehrin kuruluşu ile ilgili bütün anlatılar sonraki tarihlerdedir. 10. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış *Patria*'da birçok bilgi olmakla birlikte, bu kaynak problemlidir. Bu sebeplerle Konstantin'in (272-337) kurduğu şehir hakkında tam ve doğru bilgi elde etmek zordur. En akla yatkın görüş Konstantin'in şehri Roma'yı örnek alarak kurduğudur. Bu sebeple şehri büyük bir alan üzerinde inşa etmiştir. Kendine ait senatosuyla 381 yılından itibaren Yeni Roma ismiyle hızlı bir gelişme gösterip ikinci bir imparatorluk başşehrine dönüşmüştür (Magdalino, Bizans İstanbul'u: Topoğrafya ve Yerleşim, 2015).

Büyük Konstantin, 4. yüzyılın başındaki iç savaşların ardından imparatorluğun artık bir bütün olarak Roma'dan idare edilemeyeceğini anlamıştı. Ardından imparatorluğun başkentini doğuya, eski bir koloniye, Byzantion'a taşımaya karar verecek ve burası daha sonra Konstantinopolis adını alacaktı. İmparator yeni başkentini coğrafi konumu dolayısıyla stratejik öneminin farkındaydı. Şehri surlarla çevreledi ve yeni, büyük bir yapılaşma hareketine başladı. Büyük Konstantin yeni başkent seçiminde bilinçliydi ve buranın seçilmesinin en önemli sebebi bölgenin önemli iki karayolunun kesişme noktasında olmasıydı. Bu yollar Arnavutluk'a kadar uzanan Via Egnatia yolu ve Kadıköy'den İzmit yoluyla doğuya açılan askerî yoldu (Haldon, 2017). Büyük Konstantin tarafından surlar daha sonra batı yönüne kaydırılarak şehir genişletilmiştir (Carbognano, 1993). Bunda birinci öncelik şehri kuzeydoğudan gelebilecek dış saldırılardan korumaktır (Ebersolt, 1996). Bu surlar bugünkü Unkapanı Köprüsü'nün yukarı tarafında Cibali isimli semtten başlayıp Marmara kıyısına ulaşıyordu. Bu surlardan bugün eser yoktur (Freely & Çakmak,

2004). Büyük Konstantin'in şehri, Severus'un şehrinden yaklaşık 5 kat daha büyüktür. Şehri canlandırmak için Konstantin, yirmi dört kapı yaptırmış olup, bunların on sekizi deniz surlarında, altısı kara surlarındadır (Hazerfen Hüseyin Efendi, 1998).

Bir süre sonra II. Theodosius zamanında (408- 450) şehrin surları batıya taşınmıştır (Tezcan, 1989). Bunun en önemli gerekçesi şehir nüfusunun artması olmalıdır (Arseven, Eski İstanbul, 1989). İmparator II. Theodosius, kara surlarını şimdiki yerine kadar ileri taşıdığında eski Konstantin surları ile yeni surlar arasındaki Marmara sahil surları henüz inşa edilmemişti. Fakat dış saldırılar şehri zor durumda bıraktığından eski Konstantin surları ile Yedikule arasına sur tahkimatı (sahil surları) yapılması gerekmiştir. Bu inşaat 439'da tamamlanmıştır (Dirimtekin, Fetihten Önce Marmara Surları, 1953). Theodosius surları Attila saldırılarına karşı 447 yılından çok önceleri inşa edilmiş fakat bu yılda vuku bulan büyük bir depremle büyük hasar görmüş ve hemen yeniden inşa edilmiştir.

Bizans İmparatorluğu güçlü donanması sayesinde denizlerde hâkim bir devlettir. Bu nedenle kara surları dışındaki sur sistemi tamamlayıcı bir vazife görüyordu. Karadeniz'in girişindeki şiddetli fırtınalar burada pek güçlü akıntılara sebebiyet verdiğiinden düşman gemilerinin Marmara yönünden saldırması zor olacaktı. Arapların donanmaları ile Marmara önlerine gelmeleri ve 7. yüzyılda şehri tehdit etmeye başlamaları neticesinde deniz surları güçlendirilmiştir (Schweinfurth, 1952).

İstanbul surları tarih boyunca birçok kez kuşatılmış ve bunun sonucunda elde edilen tecrübelerle ilgili olarak surlarla güçlendirilmiş ve şehrin ele geçirilmesi zorlaştırılmıştır. Buradaki en önemli nokta bu tecrübe sonucu elde edilen teknik bilgi sayesinde hücum planlarına karşı koyabilecek ya da üstünlük sağlayabilecek yeteneğe sahip olabilmektir. Elde edilen tecrübeye ek olarak zengin Roma askerî mirası da sonuna kadar kullanılmıştır. Bununla birlikte şehrin devamlı saldırıların hedefinde olması savunma gayretini arttırmış ve tahkimatların devamlı olarak yenilenmesini zorunlu kılmıştır. Surlar, 626 yılında Sasanilerin ve Avarların

yaptıkları kuşatma sonrası yeniden elden geçirilmiştir. Böylelikle 674 yılında Müslümanlarca yapılan ilk kuşatmaya karşı surların daha güçlü ve daha dayanıklı olması sağlanmıştır. Ayrıca Bizans savunmasının en etkin silahı haline gelen Grek ateşi, savunucuların kuşatmacılara karşı önemli bir üstünlük kurmasını sağlıyordu.

İmparator Herakleios (610-641) 7. yüzyılda Avar saldırılarından sonra kara surlarının kuzey ucunda, Haliç ile birleştiği noktada bir ön sur yaptırmıştır. Bu surun altıgen üç savunma kulesi vardır. 9. yüzyılda ise İmparator V. Leon (813-820) Bulgarlara karşı kazanılan zafer sonrası Herakleios suruna pareler uzanıp Haliç tarafına doğru dönerek deniz surları ile birleşen sur inşa ettirmiştir. Bu tahkimin ikisi batı yönüne ikisi Haliç'e doğru bakan dört kulesi vardır. Sonraki dönemlerde sur sistemine yeni eklemeler yapılmıştır. Manuel Komnenos (1118-1180) surları, Tekfur Sarayı'nın kuzey ucundan batı tarafına dönüp tekrar kuzeye doğru Haliç istikametinde devam eder. Bu sur hattı tepe konumunda ve sarp bir mevkide inşa edildiğinden önünde hendek yoktur fakat hem sur duvarları daha kalın hem de duvarları daha sağlam kulelerle korunuyordu. Bugün Eğrikapı, bu surların 6. ve 7. kuleleri arasındadır (Freely, Saltanat Şehri İstanbul, 1999).

İstanbul çevresi yaklaşık 13 mil olmakla birlikte Eyüp bölgesi ile birlikte 16 mil kadardır. Şehrin daha büyük olduğunu ileri sürenler Galata, Tophane, Beyoğlu Kasımpaşa ve Hasköy'ü de şehirden kabul ederler fakat şehrin bu bölgeleri ile bir köprü bağlantısı bulunmadığından şehrin dışında kabul edilmesi daha akla yatkındır. Etrafı surlarla çevrili Galata bölgesi dahi şehrin 13. mahallesini oluşturmasına rağmen yönetim tarafından ayrı bir şehir olarak tasavvur edilmiştir (Carbognano, 1993). 16. yüzyıl İstanbul Vakıf Tahrir Defterleri'nde İstanbul 13 bölgeden meydana gelir. Bizans sur içinin de 13 bölgeden oluşması ilginç bir benzerliktir (Canatar, 1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler, 2014).

6.1.2. Osmanlı Dönemi

İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethinden önce şehir, aralarında biraz mesafe bulunan birkaç ufak yerleşimden meydana geliyordu. Bu yerleşim alanlarından ilki öncelikle sur içi bölgesinin en kuzey ucunda, kara surlarının Haliç ile bittiği uçta, artık pratikte tek imparatorluk konutu olan Blakhernai Sarayı'nı meydana getiren birkaç aristokrat evi ve bazı büyük manastırların bulunduğu alandı. Diğer şehrin doğu tarafında akropolden Ayasofya'ya uzanan Ayasofya ile bir grup manastırı içine alan bölgeydi. İlkine yakın olmak üzere iki bölge arasında artık tam olarak muhkem bir Ceneviz kolonisi olan, gelişen bağımsız bir bölge haline gelmiş ve Karadeniz ile Akdeniz arasında ticaretin gerçek merkezi, eski Bizans'ın kenar mahallesi, Galata'nın tam karşısında Haliç boyunca uzanan geniş bir ticaret bölgesi vardı. Şehrin fethi öncesi ticareti Marmara'dan Haliç'e taşınırken donanma ters yönde hareket ederek, VIII. Mikhael Palaiologos (1223-1282) döneminde kendi savaş gemileri için kullandığı İulianus Limanı, Kontoskalion Limanı'na taşımıştır. Osmanlı döneminde bu liman Kadırga Limanı olarak isimlendirilmiştir (Magdalino, Ortaçağda İstanbul : Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi, 2017).

Kuşatmacıların ellerindeki bilgi ve teknoloji, savunmanın sonucunu belirleyen önemli bir etkidir. Barutun keşfi ve yoğun olarak ateşli silahlarda kullanılması kuşatma saldırılarının neticesini ve taktiklerini de değiştirmiştir. Osmanlı Devleti bu gelişmeler neticesinde 1453 yılında II. Mehmet'in (1451-1481) aşılması zannedilen surları aşmak için planladığı büyük toplar ve uyguladığı savaş taktikleri ile yüzyıllardır ayakta kalmayı başarmış ve sur engelini aşabilmiştir (Usta, Haçlı Seferlerinde Kuşatma, 2015).

Osmanlı Devleti fetihle birlikte surları korumak için girişimlerde bulunmuştur. 1509 İstanbul depreminden sonra İstanbul surlarının büyük bir bölümü Eğrikapı'dan Yedikule'ye kadar tamamen yıkılırken diğer bölümleri de büyük hasar almıştır. Surların tamiri için Mimar Bali ve Mimar Mahmut vazifelendirilmiştir (Meriç, II. Sultan Bâyezıd Devri Mimarları ile Bazı Binaları, 1957). 1539 yılında çıkarılan bir emirle İstanbul surlarının 5 ziralık alan yakınına ev ve dükkân yapımı yasaklanmış, yasağa rağmen yapılan ev ve dükkânlar yıktırılmıştır. Bununla görevli kişi hassa

mimarıdır. Alınan tedbirlere rağmen kaçak inşaatların devam etmesi üzerine bu iş için 1559'da İstanbul Kadısı ve Mimar Sinan görevlendirilmiştir (Turan, 1963). Osmanlı Devleti, eski sur hattını korumaya çalışmış fakat askerî öneminin azalmasına paralel olarak bundan vazgeçmiştir. İstanbul surlarına bitişik ev yapılmaması ve surların korunması ile ilgili birçok kayıt mevcuttur (Altınay, 1935). Bu kayıtların birinde kale duvarlarına hangi mesafede bina yapılabileceği izah edilirken, emre muhalefet edenlere siyaset cezası uygulanması emredilmiştir (3 Numaralı Mühimme Defteri, H. 966–968 / M.1558–1560). Kale duvarlarını koruma anlayışı sadece İstanbul surları ile ilgili olmayıp, arşiv belgelerinde bu husus ile ilgili başka emirler de mevcuttur (82-1 Numaralı Mühimme Defteri , H.1027-1028/M.1618-1619).

14 Mayıs 1766 tarihindeki büyük depremde yıkılan büyük binalar arasında İstanbul surları, Yedikule ve saray duvarları da vardır. III. Mustafa'nın (1757-1774) başlattığı yenileme ve tamir çalışmaları için bina eminleri görevlendirilmiştir. Bu, Osmanlı Devleti tarafından surları korumaya yönelik son girişimdir. Şehrin ve iç kalelerin korunması ve denetiminden sorumlu askerî sınıf yeniçerilerdi. İstanbul'da kale ve türevi yapılara karşı olumsuz yaklaşım da 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra başlar. Ardından surların da bir önemi kalmamış, surlar bir süre sonra birer taş ocağına dönüşmüş, taşra valileri şehir duvarlarını yıktırarak bu taşları hükümet binalarının ve sosyal yapıların inşasında kullanmışlardır. Bu yıkım süreci sonra da devam etmiş, Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde demiryolu inşası için Marmara surlarının bir kısmı yıktırılmış, 1864 tarihli iki emir ile artık bir işe yaramayan surların yıkılmak üzere satılması, yol açılması için gerektiği yerlerde bölüm bölüm ortadan kaldırılması ve sur arsalarından elde edilecek paranın Pertevniyal Valide Sultan Vakfı'na bağışlanması emredilmiştir. 1884 tarihinde II. Abdülhamit'in (1876-1909) emrine göre, surlar zabıta ve gümrük için gerekli olup, askerî önemini kaybetmiştir fakat eski hallerinde yerinde bırakılması ve muhafazası emredilmiştir (Sakaoğlu, 2007).

6.1.3. Kara Surları

Şehir, kara tarafından yüksek surlarla çevrilidir ve bu surlar Marmara surlarından daha farklı özelliklere sahiptir. Bu surların önünde surlara menzil görevi yapan daha alçak iki sur vardır ve bu üç sur arasındaki taraçalar bir merdiveni andırır. Ayrıca Yedikule'den Eğrikapı'ya kadar bir hendek mevcuttur (Carbognano, 1993). En dıştaki hendek 10-12 metre derinlikte 15-18 metre genişliğindedir. Bu hendeğin iç tarafında dendanlı bir duvar ve duvardan başlayarak 12-15 metrelik ilk taraça ve bu taraçanın bitiminde 7,5 metre yüksekliğinde aralıklı burçlarla güçlendirilmiş ön sur hattı mevcuttu. Bu ön surun iç tarafından başlayan ikinci taraça yaklaşık 15 metre genişliğinde olup taraçanın bitiminden itibaren asıl savunma duvarı bulunur. Ana sur sistemi 15 metre kadar yüksekliğe sahip olup, duvar kalınlığı 4,5 metredir. Ana sur hattı belli aralıklarla dairesel, köşeli ve kare şeklinde burçlarla güçlendirilmiştir. Ana sur hattının korumasını güçlendirmek için ön sur hattına yapılan kuleler, ana surun iki büyük kulesinin orta bölümüne denk gelecek şekilde planlanmıştır. Kara surlarının önündeki hendek bugün hala bostan olarak kullanılırken, bu hendeğin su ile dolu olup olmadığı tartışmalıdır. Boş olması akla daha yatkındır. Çünkü boş hendeğin geçilmesi daha zor olmalıdır (Eyice, Tarih Boyunca İstanbul, 2006). Du Cange'nin eserinde neşredilmiş bir resimden bu hendeğin İstanbul'un fethinden önce de var olduğu anlaşılıyor. Bu yönüyle şehir karadan ayrılmış ve sanki bir ada hüviyeti kazanmıştır (İnciciyan, 1956).

Kara surlarının dışına açılan pek çok kapı vardır. Bunların bir kısmı sivillerin kullandığı ve savaş durumunda hemen örülerek kapatılabilecek büyüklükte olup, yine askerlerin kullandığı kapılar mevcuttu. Kapılar genellikle iki burç arasında konumlandırılmıştır ve açılırken çift kanatlı kapı sistemi ile muhafaza edilmiştir. Aslında bu kapılar küçük bir avluya sahip geçit yerleridir (Eyice, İstanbul'un

Fethinde Bizans'ın Mimari Mirası, 2003). Sur kapıları askerî ve mülki olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan mülki olanı sivil halkın savaş zamanı dışarı çıkabilmesini sağlar, şehrin cadde ve sokakları bu kapılarda son bulurdu. Theodosius surlarında bulunan bu kapılar daha gerideki Konstantin surlarındaki kapılarla aynı ismi taşır ve aynı yollar üzerinde bulunurdu. Askerî kapılar ise savaş zamanında kullanılırdı. Mülki denilen sivil kapıların her birinin önünde dış surun önündeki hendeklerden geçmek için köprü vardı. Bu köprüler savaş halinde yıkılır, kapıların birkaç kat şeklinde örülürdü (Arseven, Eski İstanbul, 1989). Anayollar sur duvarlarına paralel olup, Haliç surlarından iskeleyle açılan kapılardan şehrin içlerine uzanan yollar, bu paralel yollarla ızgara plan oluşturuyordu (Ağır, 2009). Askerî kapılar büyük ve ihtişamlı kapılardır. Bunlar, sağında ve solunda bulunan iki büyük kuleyle korunurdu. Sivillerin kullandığı kapılar ise daha küçük ve örülmeye müsaittir. Bu ana kapılar Marmara Denizi tarafından başlayarak Yedikule, Belgrad, Silivri, Mevlevihane, Romanos, Topkapı, Sulukule, Topkapı ve Eğrikapı kapılarıdır.

Osmanlı Devleti döneminde kapılar geceleri 1 saat boyunca kapalı tutuluyordu. Bu süre zarfında mehter çalınarak kapılarda görevli nöbetçilerin bulunduğu gösterilirdi (Lubenau, 2012)

6.1.4. Marmara ve Haliç Surları

Deniz ve Haliç tarafına bakan sur hattı kara tarafına göre daha alçak yapıdadır. Bunun sebebi deniz ve kayalık morfolojinin bunlara taarruzu güçleştiriyor olmasıdır. Surların içinde zincirlerle ve burçlarla muhafaza edilen iki liman mevcuttu. Bu surlar yapıldığı dönemde savunma gücünü arttırmak için denize yakın yapılmıştı. Birçok yerde denizle surlar arasında geçecek yol bulunmazdı. Kısmen deniz suyu alan ve tuzlu suya maruz kalan surların her daim onarım istemesi tabiydi (Dirimtekin, Fetihden Önce Haliç, 1956). Marmara ve Haliç surlarına kara surları kadar önem verilmemesinin bir sebebi deniz tarafında güçlü dalgaların düşmana geçit vermeyeceği düşüncesi ve Haliç tarafının zincirlerle korunabilmesidir (Eyice, Tarih

Boyunca İstanbul, 2006). Deniz surlarının alçak yapısı ve tek hatlı sur sistemine sahip olması bu durumla ilintilidir.

Marmara surları Mermer Kule'den başlayarak Sarayburnu bölgesine kadar devam eder. İstanbul surlarının Haliç tarafındaki surları ise Sarayburnu bölgesinden başlayarak Haliç kıyısından devam eder ve kuzeyden Kara surları ile buluşur. İleri şekilde konumlandırılmış burçlar birbirine yakın inşa edilmiştir. Deniz surları biraz daha sade ama kalın kulelidir. Deniz surları, iskele ve liman olmayan yerlerde setler üzerinde inşa edilmiştir. Liman ve iskeleler ile bunlar arasında bir alan mevcuttur. Zonaras, eskiyen ve deniz dalgalarından zarar gören surların İmparator Theophilos (813-842) tarafından yenilendiğini söyler ki bu doğru olmalıdır. Bugün ayakta kalan bu surların üzerine bu imparatorun adı kazılıdır. Justinianus döneminde surlar eski surlar ve yeni surlar şeklinde isimlendiriliyordu (Gyllius, 1997).

5. yüzyılda şehre hizmet veren dört liman bulunuyordu. Haliç'teki Prosphorion Limanı ve Marmara kıyısındaki Theodosios veya Kaisarios Limanı sonradan terkedilmiştir. Haliç'te bulunan diğer liman Neorion ise donanma için ayrılmıştı. Sadece Marmara sahilinde bulunan İulianus Limanı ticari gemiler için kullanılmaya devam etmiştir. İlk dönem kaynaklarına göre I. Justinianus (527-565) deniz ticaretinden elde edilen malların pazarını Haliç'teki Neorion Limanı'ndan bu alana taşımıştı. Cyril Mango ise bu tarihlendirmenin doğru olmadığını ve bu nakli 7. yüzyılda Arap tehdidi karşısında deniz gücünün büyümesi sonucu gerçekleşmiş olduğunu söyler. Fakat İmparator Leontios'un (ö. 705) 698 tarihinde donanmaya yer açmak için liman dibini taratması, bir süredir limanın işlevsel olmadığını gösterir. Theophanes'de geçen bir kayıta aynı yıl ortaya çıkan bir hıyarcıklı veba salgını sonucu limanın taranmasından söz etmesi ilginçtir. İulianus Limanı I. Justinianos'un halefi II. Justinos (Ö. 578) ve eşi Sophia tarafından tamir edildiğinden limanın bir ismi de Sophia Limanı'dır. Prokopios, Justinianos'un dalgaların şiddetini azaltmak için para harcama konusundaki kararlılığını sert bir şekilde eleştirir. İmparator Justinianos ve ardılları deniz ticaretini Haliç'in oluşturduğu doğal limandan Marmara kıyısına taşımakta kararlıydılar. Bunun sebeplerini Justinianos'un saltanatının sorunlu son döneminde aramak gerekir. İki olay Haliç'in ticari olarak güvenliği

konusunda endişeye sebep oldu. Bu olayların birincisi Galatalıların 561'deki isyanı ile karşı kıyıdaکی ambarların ateşe verilmesi ve Hunların 599 tarihindeki istilas ı ile bunların Avrupa tarafındaki varoşlara girecekleri korkusudur. Bundan kısa bir süre önce İulianus Limanı çevresinde bir yangın meydana gelmiş ve bu bölgede yenileme çalışmaları yapılmıştı. Şu bir gerçek ki 6. yüzy ılın ikinci yarısında Sophia semti kuzey tarafta benzeri görülmemiş bir gelişme dönemine girmişti (Magdalino, Ortaçağda İstanbul : Alt ıncı ve On Üçüncü Yüzy ıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi, 2017).

Deniz taraf ı surları şehrin ekonomisi için önemli olup, Yenikapı'daki Theodosius Limanı ile Theodosius Meydan ı arasında bir ambar bulunuyordu ve burası deniz yolu ile getirilen buğdayın depolanması için ideal bir konumdaydı. Domuz dışındaki küçükbaş hayvan tüccarları, Sakarya Nehri civarından aldıkları hayvanları İzmit ya da Yalova üzerinden gemilerle, yeniden kullanıma aç ılan Sirkeci'deki Prosforion Limanı'na getiriyordu. Domuz tüccarları ise hayvanları Kumkapı'daki İulianos Limanı'na getirip Theodosius Forumu'nda (Beyazıt Meydan ı) satarlardı (Durak, 2023).

Unkapanı'ndan başlayarak Haliç'i takip eden surlar da ticari açıdan önemliydi. Haliç surları deniz kıyısından bir hayli içerde olup, denizle sur arası bölgede ticarethaneler ve depolar mevcuttu (Arseven, Eski İstanbul, 1989). Marmara surlarından farklı olarak böyle bir ticari alanın varlığı Haliç bölgesinin Marmara sahillerine göre topografik olarak daha güvenli olması sayesinde dir. Seyyahlar yarımada nın güzelliğine hayrandır. Haliç kanalı şehri yarımada ya dönüştürmüştür. Burada, bu küçük koyda 2 fersah uzunluğunda bir liman vardır. Bütün Akdeniz'de böyle bir limana rastlanılmaz. Dünya'daki bütün gemiler, kadırgalar ve kayıklar bu limana sığınabilir. Bütün gemiler kayığa ihtiyaç duymadan limana yanaşabilir. Bu limanın en önemli özelliği ve değeri bir yanında şehir diğ er tarafta, hemen yanında Galata'nın bulunmasıdır (Villalon C. D., 2011).

Şehrin denize bakan surlarında 20 kapı mevcuttur. Bunlar bugün Marmara tarafında kara surlarının bittiği noktadan başlayarak Eyüpsultan istikametine kadar devam eder. Bunların yedisi Marmara Denizi'ne, on üçü limana bakar. Marmara Denizi'ne bakanlar sırası ile Narlıkapı, Samatya (Psamathea), Davutpaşa (Ay Emilianos), Yenikapı (Porta Quinta), Kumkapı (Kontoskalion), Çatladıkapi (Porta Ferrea), Ahırkapı'dır. Limana bakanlar ise Bahçekapı (Porta Basilica), Balık Pazarı (Porta Piscaria), Zindankapı, Odunkapı, Ayazma, Unkapanı, Cibali, Aya (Aya Theodora), Yenikapı, Petri (Petrion), Fener, Balat (Palation), Ayvanhisarı (Ksiloporta) kapılarıdır (Carbognano, 1993). Ayrıca kadı sicillerinde birçok kapının ismi tespit edilebilmektedir: Edirnekapı, Kumkapı, Ayazma Kapı gibi ... (İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725)). Yedikule tarafında deniz surlarının ilk kapısı Narlıkapı'dır. Burada vaktiyle nar ağaçları bulunduğundan bu isimle anılmış. İkinci kapı Samatya Kapısı'dır ve bir iskelesi vardır. Üçüncü kapı Davutpaşa'dır. Dördüncü kapı Yenikapı'dır. Denizin içinde papazların boğdurulduğu bir burç vardır ki Papaz Kulesi denir. Beşinci kapı Kumkapı'dır. Biraz ilerisinde Kadirga Limanı ve meydan vardır. Kadirga Liman'ının yanında bir bostan vardır. Altıncı kapı Çatladıkapi'nin karşısında çatlak bir burç, arkasında Küçük Ayasofya vardır. Yedinci kapı Ahırkapı'dır ki saray ahırlarının bitişiğinde olduğu için böyle isimlendirilir. Şehrin sekizinci kapısı sarayın yakınında olduğu için Bahçekapısı diye isimlendirilir. Biraz ileride gümrük ambarlarının bulunduğu Eminönü vardır. Gümrükçü başı burada oturur. Pençik emini de burada oturur ve esir ticaretine nezaret eder. Şehrin dokuzuncu kapısı olan Balıkpazarı Kapısı'nın üç iskelesi vardır. Onuncu kapı Zindan Kapısı'dır ve iç tarafında Cafer Zindanı vardır. Hemen deniz kıyısında Yemiş İskelesi mevcuttur. On birinci kapı Odunkapısı'dır. Buraya İzmit'ten soğan sarımsak vb. getirilir. Bunun yakınında Ahi Çelebi Cami ve mahkeme vardır. İskelesi inşaat malzemesi yığınlarıyla doludur. On ikinci kapı Ayazmakapısı'dır ve altında çok miktarda su vardır. Denizde bokluk, iskele ve iki yanında kereste istifleri vardır. Burada bazı yalılar Türkler tarafından yapılmış ve Yahudilere kiralanmıştır. Şehrin on üçüncü kapısı Unkapanı'dır. Kapının üzerinde bir horoz şekli olduğundan bu kapıya eskiden Horozlu Kapı denirdi. Burada askerlerin ve imaretlerin ihtiyacı için büyük bir un kapanı vardır. Ekmekçilerin unu buradan temin edilir ve iskelede duran sayısız kayık buraya buğday taşır. Deniz gümrüğüne nezaret etmek üzere balık emini de burada oturur. On dördüncü kapı

Cibalikapı, iskelesiyle halkın her türlü ihtiyacını temin etmek üzere birçok ürün ile doludur. Aya Nikola adlı bir Rum kilisesinden ötürü Yahudilerle beraber birçok Rum da burada oturur. On beşinci kapı Ayakapı olup iskelesi yoktur. On altıncı kapı, Yenikapı'nın sandallarla dolu bir iskelesi mevcuttur. Petro Kapısı şehrin on yedinci kapısıdır ve suru açıktır. Sahilde sıra ile Rum evleri vardır. On sekizinci kapı Fener Kapı'dır. On dokuzuncu kapı Balat Kapısı'dır. İskelesi çok işlektir ve Kâğıthane'ye sandallar gider gelir. Yirminci kapı Ayvansaray Kapısı'dır (Eremya Çelebi, 1952). Deniz surları bölümünde Ahırkapı Feneri'ne yakın sur kapısı üzerinde 18. yüzyılda İsmail Zühdi Efendi tarafından yazılmış Şair Vahid tarafından kaleme alınan kitabeye göre; 1722 tarihinde Sultan Ahmet (1673-1736) tarafından imar edilmiştir (Özcan A. R., 2011).

İstanbul surlarının şehirleşmeye etkisi bakımından en dikkat çekici özelliği kilise ve saray gibi önemli binaların bu surların hemen yanında yapılmış olmasıdır. Öyle ki Bukoleon sarayı ve Blaherna Sarayı surlarla bitişik konumlandırılmıştır (Ogan, 1941). Yabancı seyyahların verdiği bilgilere göre İstanbul surları, İstanbul'un fethi ile birlikte zaman içinde bakımsız ve harap kalmıştır (Ortaylı, 1972).

İstanbul sur ve kale sistemi tipik Anadolu kale sisteminden farklıdır. Anadolu'da şehrin merkezinde bulunan iç kale ve bunu çevreleyen dış sur sistemi Orta Çağ klasik şehir sisteminin tezahürü iken, başşehir çevreleyen kale, hisar ve sur yapıları büyük bir kompleks şeklinde savunma görevini yerine getirirdi.

6.2. Yedikule

Yedikule'nin en önemli sembolü Altın Kapı'dır. Araştırmacılara göre; Altın Kapı Theodosius (379-395) tarafından 390 yılında yaptırılmıştır. Kastel-Hirise (Altın Kapı), Bizans döneminde ordunun şehre giriş kapısı ve tören alanı olarak kullanılmıştır (İnalçık, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u, 2023). Bu kapının altın ile parıldadığı söylene de bu durum tunç kaplamalardan kaynaklanıyordu. Daha sonra

torunu II. Theodosius (408-450) bu kapıyı, yaptırdığı surlarla birleştirmiştir. Günümüzde kabul edilen görüş; bu kapı II. Theodosius surları ile birlikte yapılmıştır. Kapının iki tarafında iki kule bulunmaktaydı. II. Mehmet (1451-1481), bu kulelere üç kule daha eklemiş ve bunları duvarlarla birleştirerek beş tarafı kapalı bir alan meydana getirmiştir. Bu kapı fetihten sonra Yedikule olarak isimlendirilmiştir (Freely & Çakmak, 2004).

Yedikule'nin olduğu alanda İstanbul'un fethinden önce bir iç kalenin olup olmadığı hususu tarihçiler arasında ihtilaflı bir konudur. Geç dönem Bizans kaynaklarında burada bir iç kalenin varlığından söz edilmesi, Yedikule'nin Bizans ile ilişkili olduğu tezini destekler (Özgüven B. , Osmanlı'da İç Kale Geleneği: Yedikule ve Konya Ahmedek'i, 1998). Yedikule- Belgrad Kapı arasında yapılan sur tamir çalışması sırasında bulunan mermer kitabe II. Theodosius zamanına aittir ve 408-450 tarihleri arasında yazılmıştır. Kitabeye göre; II. Theodosius imparatorluğu döneminde 447 yılında yaşanan deprem sonucu yıkılan ve aynı yıl Doğu Eyaleti Valisi Constantinus tarafından altmış günde başlanıp bitirilen iç surların yapılışı övülür (Özcan A. R., 2011). Dukas'a göre İmparator V. Ionnis Palaiologos (1341-1391), Altın Kapı denilen yerde kapının iki yanına iki burç yaptırdı. Bunlar dikdörtgen prizma şeklinde yontulmuş mermerlerden yapılmış olup, bu malzeme başka yapılardan sökülmüş taştan inşa edilmişti. Böylelikle şehrin bu ucu askerî olarak güçlendirilirken burası bir sığınma alanı olacaktı. I. Bayezid (1389-1402), bunun üzerine imparatora haber göndererek Altın Kapı Kalesi'nin yıkılıp harap bırakılmasını, aksi takdirde oğlu Manuel'i öldüreceğini söyledi. İmparator da hasta olduğundan ve başka varisi olmadığından kaleyi yıktırdı (Doukas, 2008).

Bugün dahi ayakta kalan ve Bizans imparatorlarının hipodromda taç giymeye giderken altından geçtiği Altın Kapı'yı da içine alan Yedikule'yi II. Mehmet (1451-1481) yaptırmıştır. Bu bölge tabakhaneleriyle kötü bir şöhrete sahipti çünkü tabaklamada kullanılan ve iyi para getiren çürük yumurta ve köpek pisliğinin toplayıcıları burada bulunuyordu. Burası dış saldırılardan daha çok bir iç kalkışma saldırısında destek noktası olarak düşünülmüştü. Burası ayrıca zindan ve camilerden toplanan iratların muhafaza edildiği bir yerdi. Burada görevli askerler kale içindeki

ahşap evlerde ve barakalarda yaşarken, tutuklular soğuk taş kulede tutuluyordu. (Goodwin, 2004). II. Mehmet'in fetihten sonra şehre yaptığı ilk gerçek istihkâm Altın Kapı'nın iç tarafına yerleştirdiği Yedikule'ydi şüphesiz. Fakat daha önce de orada istihkâm mevcuttu. Bizans imparatoru Ionnis kapının kulelerini ve kapıdan kıyıya kadar olan alanı kuvvetlendirmiş fakat Osmanlı Devleti'nin ısrarı ile bu ilaveler yıktırılmıştır. II. Mehmet komşu surlara üç yeni kule ekleyip perde duvar eklemeleri ile Yedikule'yi yaptı. Bu istihkâm dış saldırılar için değil daha çok Hristiyan nüfusun bir iç ayaklanmaya kalkışması durumunda iç kale vazifesi görmesi içindir. Surların üzerindeki yaya yolunun tasarımı duvarların tepesinde rahat hareket imkânı sağlarken aynı seviyedeki kulelere erişimi de kolaylaştırıyordu (Nicolle, 2019). II. Mehmet zamanındaki tamirde bir mescit ve çeşme eklenmiştir. İç kale halini alan Yedikule Hisarı'na II. Mehmet döneminde devlet hazinesi konmuştur. III. Murat'ın (1574-1595) hazineyi Topkapı Sarayı'na taşınmasına kadar "Hazine" adıyla da tanınan Yedikule, aynı zamanda üst düzey kişilerin hapsedildiği yer olarak da kullanılmıştır (Boran, 1999).

İç kalelerin birinci özelliği askerî amaçlardan farklı olarak idari fonksiyonlarının önceliğidir. Ama bunun kesin çizgileri yoktur. II. Mehmet döneminin tanığı Tursun Bey¹⁸, Yedikule'nin ahmedek¹⁹ (içkale) özelliğine dikkat çeker. Sonraki dönemin tarihçisi İbn Kemal²⁰ de II. Mehmet'in ahmedekinden bahseder (Özgüven B. , Osmanlı'da İç Kale Geleneği: Yedikule ve Konya Ahmedek'i, 1998).

Yedikule'nin şehir içine bakan perde duvarları düz bir hat üzerinde değildir. Perde duvarları, perde duvarlarının ortasındaki dört kule arasında geniş açılı bir hat çizer. Bu özellik muhafızların surların dibinde güçlü kalmasını sağlar. Buradan şu sonuca varılabilir ki; Yedikule yıldız şeklinde olup, Bizans üslubundan uzaklaşarak çağdaş bir istihkâm şekline dönüşmüştür (Gabriel). Yedikule Hisarı beşgen şeklindedir ve önünde hendek yoktur. Eskiden çatıları kurşunla kaplı yedi kuleden oluşurdu ancak

¹⁸ bkz (Tursun Bey 75)

¹⁹ Her ne kadar bu isimlendirme içkale anlamında kullanılsa da *ahmedek* iskân alanına çeviren içkale değildir. İçkale yeni surun inşa edilmesinden sonra şehrin ortasında kalan ve iskân sahasının bir bölümünü içine alan eski kaledir.

²⁰ bkz. (İbn Kemal 101)

1766 depreminde üç kulesi yıkıldığından bugün dört kulesi kalmıştır. Bugün dahi ayakta duran dört kulesinden Altın Kapı hizasında kuzey tarafındaki kule ve tam doğu istikametindeki kule çokgen yapılyken diğer iki kule daireseldir. Ağır suçlular ve devletin savaş ilan ettiği Hristiyan ülkelerin görevlileri buraya hapsedilirdi (Carbognano, 1993). Bu özelliğinden dolayı Yedikule'nin bir diğer ismi de Karakule'dir. Esirlerin tutulduğu kule yüksek tavanlı dokuz bölümden oluşur, içinde birçok geçit ve oda bulunurdu. Her katın içindeki küçük hücrelerde bir nöbetçi görev yapardı. Kulenin içi yaklaşık 40 adım genişliğinde olup, kulenin içindeki bölümler kalın ve sağlam meşe kerestelerinden yapılmış parmaklıklarla çevrilidir. Burada yüksek dereceli tutsaklar bulunduğundan güvenlik önlemleri üst düzeydedir. Tutuklular sağlam kelepçeler ve büyük demir halkalar ile hücrelere sabitlenirdi (Çetin, 2015).

Resmi evrak ve hazine burada muhafaza ediliyordu. 1551 yılında İstanbul'da bulunan N. De Nicolay, Yedikule'de dizdar denilen büyük nüfuz sahibi bir kumandanla 500 yeniçerinin görevli olduğunu söyler. Padişah, hazine burada muhafaza edildiğinden buranın savunmasına çok ehemmiyet verirdi. 17. yüzyılın başlarında İstanbul'a gelmiş olan Michel Baudier, Yedikule'nin resmi evrakların muhafazası ve hazine işlevi dışında cephane olarak da kullanıldığını nakleder. III. Murat zamanında hazinenin saraya nakledildiğini ve buranın hapishane olarak kullanılmaya başladığını anlatır. Bu dönemde esir askerler ve yabancı esir siviller de burada tutulurdu (Eremya Çelebi, 1952). Lubenau da, 1587-1589 yıllarında burada çok sayıda görevli olduğunu söyler. Çok iyi korunmasının sebebi sultanın servetinin ve değerli eşyaların burada saklanmasıdır. Önemli yabancı devlet görevlileri de burada tutsak edilirdi (Lubenau, 2012).

Osmanlı arşiv belgelerinde Yedikule *kule-i heft*, *kale-i heft* olarak geçer. Bir arşiv kaydına göre; kale- i heft dizdarı Mustafa arzuhalinde, Yedikule'nin kurşunla kaplı kulelerinden bazılarının külahlarının şiddetli rüzgâr sebebi ile açıldığını, bazılarının ise koptuğunu bildirir. Bunun üzerine mimar ağa görevlendirilerek keşif yapılması emredilir (BOA, C..AS., 351 - 14528, H-03-02-1204). Başka bir kayıta, Yedikule muhafazasında 138 neferin olduğu (BOA, C..AS., 1035 - 45419, H-29-05-1159)

yazılıdır. Bir arşiv kaydına göre; bölükbaşı ve mustahfızanların ulufeleri ve mevacibleri Tekfurdağı, Serçin ve Derçin mukataasından ödendiği belirtiliyor. Neferlerin tayini dizdarın arzı ile yapılmıştır (BOA, İE.AS., 81 - 7285, H-07-05-1131).

6.3. Mermer Kule

Bugün Theodosius surlarının güney ucunda Marmara surlarının kesiştiği noktada bulunan Mermer Kule, bazı bölümleri ile ayaktaadır. Kaynaklarda buranın ismi geçse de fazla bir bilgi mevcut değildir. Bu bilgilere göre V. İonnis Palaiologos (1341-1391) ikamet ve savunma için bir kompleks yaptırmış fakat yapının önemli bir bölümü I. Bayezid'in baskısı ile yıktırılmıştır. Bu karmaşık yapı Altın Kapı'ya yakındır ve yapının bir limanı mevcuttur. Kaynakların doğru tahlil edilmemesi sebebi ile yapı Altın Kapı'da aranmıştır. Bu kompleksin kuzey sınırı Altın Kapı'ya yakın olmalıdır (Asutay Effenberger, 2023). Peter Schreiner göre; İmparator V. İonnis Palaiologos (1341-1391) 1389 yılında yaşanan bir ayaklanmada Altın Kapı Kalesi adlı bir kaleye sığınmıştır. 1391 yılında kale Bayezid tarafından yıktırılır ki Dukas, yıkımla ilgili bilgileri doğrular ve kaleyi *şehircik* olarak isimlendirir. 1389 yılında İstanbul'u ziyaret eden Rus hacı İgnatios, kaleye ait bir limandan bahsederek Dukas'ın verilerini doğrular. Bu veriler gösteriyor ki *Poliknion* denilen bölgenin Mermer Kule civarı olması muhtemeldir. Harap durumundaki bölge muhtemelen fetihten sonra ihya edilerek bahçe olarak kullanılmıştır²¹ (Asutay Effenberger, Kitâb-ı Bahriye Berlin ve Londra Yazmalarındaki İstanbul Haritalarının Kaynağı ve Bazı Bizans Anıtları Üzerine, 2010).

²¹ Mermer Kule ve Yedikule için araştırmacıların tespitleri kesin değildir. Bu ikisi ile ilgili kayıtlar çok kez karıştırılmaktadır. Bu kayıtlarda bahsedilenin Mermer Kule olması akla daha yatkındır. bkz. (Küçükdağ 2001: 85); Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Yedikule'yi detaylı olarak anlatırken Mermer Kule'den hiç bahsetmez. Bu durum kulenin ya müstakil bir yapıdır ya da Marmara surlarına dâhil bir kule olduğunu akla getirir. bkz. (Evliya Çelebi 2003: 30-35)

Narlıkapı, Mermer Kule'nin sahil boyunca ilk kapısı olup, burada bir iskele mevcuttur. Eskiden burada nar ağaçları vardı. Bizans Devleti burayı hapishane ve idam için kullanırdı (Eremya Çelebi, 1952). Evliya Çelebi de bölgede bahçeler bulunduğundan bahseder. Bugün hala mevcut olan kalıntılar ve Bizans yazılı kaynakları, Bizans döneminde buranın kendine ait duvarlarla korunan bir bölge olduğunu gösterir. 19. yüzyıl fotoğraflarında görüldüğü üzere bölge dolgu ile doldurulmadan önce Mermer Kule deniz kıyısındadır. Bu da gösteriyor ki; Mermer Kule'nin müstakil bir limanı vardır ve Yedikule'den ayrı bir yapıdır.

6.4. Galata Surları

6.4.1. İlk ve Bizans Dönemi

MÖ 750-550 yılları arasında Yunan kolonileşme hareketleri sonucunda göçler yaşanmış ve bugün Beyoğlu olarak isimlendirilen bölgede bir yerleşim yeri, köy meydana gelmiştir. Bölgenin bilinen en eski adı *sike* (incirlik) dir (Arkan, 1994). Galata ismi Bizanslı Denis ve tarihçi Strabon'a göre; Galata'da bağlar ve incir ağacı çok olduğundan incirlik anlamındaki *Sykaena* kelimesinden gelmiştir. Scarlotos, eserinde Theodosius zamanında Galata'yı etrafı surlarla çevrili, küçük bir köy şeklinde tarif eder. Bazı yazarlara göre Galata süt manasına gelir ve bölgede ahırlar ve süthaneler bulunmasından dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir (Arseven, Eski Galata ve Binaları, 1989). Galata'nın İtalyanca denize inen yol anlamına gelen *galata* kelimesinden gelmiş olduğu da söylenmiştir (Villalon C. D., 2011). Pera, karşıyaka manasına gelir ve bir ismi de Galata'dır. Bir başka görüşe göre Galata ifadesi bölgede sütün bol olmasından değil burayı uzun süre işgal eden Galyalılardan gelmiştir. Bölge her ne kadar ayrı bir kent gibi görünse de eskiden İstanbul'un bir parçası ve 13. bölgesi olup, *Sycae* ve *Justiniana* diye isimlendirilirdi (Fresne-Canaye, 2009).

Roma şehrinin bütün ayrıcalıkları 4. yüzyılda II. Roma olarak isimlendirilen Byzantion'a da tanınmıştı. Şehir idari yönden de Roma' daki gibi 14 idari bölgeye²² ayrılırken bunların ikisi sur dışındaydı ve Galata 13. bölge olup, Regio Sycena olarak isimlendiriliyordu. II. Theodosius şehrin surlarını batıya doğru genişletirken Galata bölgesi de surlarla çevrilmiştir. Bu sebeple bazı tarihçiler bölgenin bundan sonra 13. bölge olarak kabul edildiğini söylerken, bazı tarihçiler bunun daha sonraki dönemlerde olduğunu savunur (Arkan, 1994). Stephanos, Yeni Roma'nın karşısında yer alan Sykai'nin kendi döneminde Justinianus olarak isimlendirildiğini söyler fakat sebebini söylemez. Bunun sebebi Justinianus'un buradaki imar faaliyetleri ya da yıkılmış yapıları yenilemiş olması olabilir. Prokopios, Keras Körfezi'nin (Haliç) Justinianus tarafından yaptırılmış ya da yeniden inşa edilmiş yapılarının hepsini betimlerken Galata'daki yapılardan bahsetmez. Galata'nın Cenovalılar tarafından kurulduğu söylemi doğru değildir. Burası, bölgeyi Cenovalıların almasından ya da bir deniz savaşında imparatora yardımlarından dolayı kendilerine hediye edilmesinden çok önce kurulmuştur. Justinianus, bölgeyi şehir surları içine dâhil eder fakat bir düşman saldırısında bölgenin daha iyi savunulması için burayı surlarla çevirmiştir. Bu surlar zaman içinde yıkılmıştır (Gyllius, 1997).

Konstantinopolis 1204-1261 tarihleri arasında Latin işgalinde kalmıştır. Şehrin kurtarılmasında Cenevizlilerin yardımlarından dolayı Galata bölgesi Cenevizlilerin serbest bir kolonisi olmuştur (Arkan, 1994). 1261 senesinde Bizans ve Ceneviz arasında yapılan bir antlaşmayla Galata'da bir Ceneviz Mahallesi oluşmaya başlamıştır. Fakat Bizans Devleti özel oturma izni, ticaret yerleri ve mahalleler verdiği Cenevizlilere bölgeyi surla güçlendirme hakkı tanımamıştı. Bu sebeple Cenevizlilerin yerleştiği Galata bölgesi bu döneme kadar sur ile çevrili değildi. II. Andronikos (1282-1328) döneminde Venedik'in İstanbul'a saldırması ile imparatorun Cenevizlilerden yardım isteği İmparator ile Ceneviz arasında 1304 tarihi antlaşmanın yapılmasına sebep olmuştur (Parlaz, 2011). Galata'nın 1260 yılında

²² II. Theodosius'un sarayında bir devlet görevlisi, *Notitia Urbis Constantinopolitanae*'yi kaleme almıştır. 14. bölge mantıken Konstantinos surları ile hükümler İmparator II. Theodosios tarafından yeni inşa ettirilmiş sur arasında kalan mekân olmalıydı fakat metinde verilen tasvir bu bölgeye uymamaktadır. Hatta eserde II. Theodosius'un bugün dahi kendi adıyla anılan surları inşa ettirdiği ile ilgili bilgi yoktur. Bu durumda 14. bölgeyi tespit etmek zorlaşır. Bununla beraber bölgenin şehirden uzak bir yerde olduğu ileri sürülmüştür. bkz (Magdalino 2015)

Ceneviz kolonisi olmasından önce surlarla çevrili olduğu iddia edilirse de surlar Ceneviz döneminde son şeklini almıştır. 1267’de imparator Cenevizlilere bölgede oturma izni verirken mevcut olan az sayıda suru yıktırıştır. Venedikliler bölgeyi ablukayla yaktıktan sonra 1304 yılında Cenevizliler imparatorundan imtiyaz bölgelerinin hudutlarını belirleyen yeni bir izin almayı başarmışlar ama sur yapımı izni alamamışlardır. Sonraki dönemlerde Bizans’ın da içinde bulunduğu güç şartlardan istifade ederek ve bölge etrafındaki toprakları satın almak yoluyla bölge genişledi ve 15. yüzyıl başlarına kadar surlarla çevrildi. Surlar ana hatları ile Azapkapı’dan başlıyor Galata Kulesi’ni çevreleyerek bugünkü Tophane ve sahile inerek sahil boyu devam edip başladığı yerde bitiyordu (Bulunur, Osmanlı Galatası (1453-1600), 2014). Böylelikle Cenevizliler Galata bölgesini sur hattı ile güçlendirirken 1349 tarihinde Galata Kulesi diye bilinen kuleyi de inşa etmişlerdir.

6.4.2. Osmanlı Dönemi

II. Mehmet’in İstanbul’un fethi sırasında karşısındaki iki Hristiyan devletten biri de Galata’daki Ceneviz hükümetiydi. Galata, İstanbul kuşatmasında direniş göstermeden teslim olurken fetihten sonra iki Cenevizli, sultandan eski imtiyazlı statülerinin devamını talep etmişlerdir²³. Daha sonra kendilerine ayrıcalıklar veren bir ferman almayı başarmışlardır. Galata’da nüfusun büyük bir bölümü fetih sonrası bölgeyi terk ettiğinden Osmanlı idaresi Hristiyan uyrukların Galata’ya yerleşmesini özendirmiştir (Arkan, 1994). Galata’daki Cenova kolonisi İstanbul’un fethi esnasında hem Batı dünyası hem de Türkler arasında denge siyaseti yapmasının mükâfatını böylelikle elde etmiştir. II. Mehmet’in bu ihsanındaki amaç gerileyen İstanbul ve Galata ticaretini canlandırmak olmalıdır (Şakiroğlu, 1982).

²³ Ceneviz hükümetinin İstanbul kuşatması sırasında direniş göstermediği iddiası tarihçiler arasında ihtilaflı bir konudur. 1453 tarihli Latince bir belgeye göre İstanbul fethinde sadece Bizans surları değil Pera’ya da, Greklere yardım etmeye devam etmemesi için hücum edilmiştir. Bu da gösteriyor ki aslında Cenevizliler tarafsız kalmamıştır. Bizans’a yardım teşebbüsleri Osmanlı Devleti tarafından engellenmiştir. Geniş bilgi için bkz.(Aslanapa, 2006: 171-174)

Galata'da kara tarafında susuz bir hendek vardır. Galata surlarının muhtelif yerlerindeki Latince kitabelerden anlaşılmaktadır ki bu surlar Cenovalılar tarafından yapılmıştır. Mumhane Kapısı üzerindeki kitabeye göre sur 1446 senesinde Cenovalı kumandan Baldasar tarafından yaptırılmıştır (İnciciyan, 1956). Mühimme kayıtlarına göre; Galata'dan Tophane'ye çıkan kapının dışında hendek ve üstünde köprü bulunurdu (Ülker, 1996).

Dukas'a göre; İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmet Galata'yı teslim aldı ve evler, içindeki mallarla birlikte kaydedildi. Terkedilmiş evlerin sahipleri eğer 3 ayda geri dönerse ev ve malları iade edilecek aksi halde bunlar hükümdarın malı olacaktı. Galata surlarının kara tarafı yıkılırken liman kısmı olduğu gibi bırakıldı. Daha sonra kireççilerin hepsine şehrin yıkılmış surlarını yeniden inşası için gerekli olan kireci ağustos ayında hazır bulundurmaları emri verildi. İstanbul'un fethinden sonra şehri terk edenler bölgeye verilen özel bir ahitnameyle geri dönerken bölge ticari olarak gözde bir bölge haline gelmiştir (Bulunur, Osmanlı Galatası (1453-1600), 2014).

Cenevizliler Bizans'tan aldıkları imtiyazla Galata'nın etrafını sur ve hendeklerle güçlendirmiş ve bunların bir kısmı II. Mehmet tarafından kendi hâkimiyetine gölge düşürebileceği düşüncesiyle yıktırılmıştır (Arseven, Eski İstanbul, 1989). II. Mehmet dönemi ve fetihle ilgili çalışmalarda surların bu padişahтан sonra yıktırıldığına değinilir. Bu görüş II. Mehmet'in verdiği ahitnamedeki surların yıktırılması ibaresine dayandırılır. Fakat ahitnamenin sağlıklı Yunanca tercümesinde ve Türkçe aslında surların yıktırılmayacağı ifade edilmiştir. Bu hatalı tercümeden kaynaklanan bir durum olmalıdır (Bulunur, Osmanlı Galatası (1453-1600), 2014).

Galata dış surlarla çevrili olup, zamanla iç sur hattı ile güçlendirilerek bölgelere ayrılmıştır. Galata daha Ceneviz döneminden başlayarak bölge ve çevresi için önemli bir ticaret alanıydı. Osmanlı döneminde de ticari işlevi devam etmiştir (Bulunur, Osmanlı Galatası (1453-1600), 2014). Galata'da ticaret hep birinci öncelikli olup, Galata'nın bütün kıyıları gemilerin güvenle yaklaşabileceği limanlarla doludur. 6 adet deniz kapısı vardır (Gyllius, 1997).

Galata surları kulelerle desteklenmiştir. Galata'nın en yüksek noktasında buluna kule bunların arasında en mühimi olup, 1348 tarihinde Bizans ile Ceneviz arasında savaş başladığında yapılmıştır. Kale, bölgenin en yüksek noktasında olması ve uzunluğu ile bölgeye hâkimdi (Arseven, Eski Galata ve Binaları, 1989). Galata Kulesi'nin ilk kez ne zaman yapıldığı ile ilgili kesin bilgi yoktur. Kulenin ilk olarak MS 507 senesinde İmparator Justinianus tarafından inşa ettirildiği iddia edilmektedir. Kuleyi Cenevizliler İsa Kulesi, Bizanslılar Büyük Kule olarak isimlendirir. Günümüzdekine yakın şeklini 1348 yılında Cenevizliler vermiştir. 1509'daki büyük depremde Galata Kulesi ve surların bir bölümü yıkılmış fakat kule onarılmıştır. Bu depremde kule büyük zarar görmüş ve Mimar Hayrettin tarafından tamir edilmiştir (Villalon C. D., 2011). Ayrıca buranın 16. yüzyıl savaş esirleri için hapisane işlevi de vardır (Arkan, 1994). Galata Kulesi'nin tepesi önceleri kurşunla kaplı külâh şeklindeydi. Kulenin zirvesinden İstanbul ve civarı gayet iyi görüldüğünden yangın kulesi olarak kullanılırdı ki geceleri bekçiler burada nöbetle görevliydi. 1717 senesinden beri bu bekçiler gece yarısını ilan etmek için davul çalardı. 1794 yılında çıkan bir yangında hasar gördü fakat daha güzel bir şekilde tamir edildi. Şehrin Tophane mevkiindeki başka bir kulede düşman gemilerinin Haliç'e girmesini engellemek için gerilen demir zincirin bir ucu bulunur. Diğer ucu karşı sahilde akropolis Sarayburnu'ndadır (İnciciyan, 1956).

III. Selim döneminde kulenin üst katına bir cumba eklenir. 1831 tarihinde kule tekrar yanar. Bu sefer II. Mahmut kulenin üzerine iki kat daha çıkar ve kulenin tepesi bir külâh ile kapatılır. O dönem bu tamirle ilgili Pertev Paşa'nın bir yazıtı kuleye yerleştirilir (Villalon C. D., 2011). İdari olarak Beyoğlu'nun bir parçası olan Galata Tophane, Azapkapı ve Galata Kulesi arasında kalan yerleşim bölgesinin adıdır. Osmanlı döneminde Haliç'e *Haliç-i Dersaadet*, Boğaz'a *Haliç-i Bahri Siyah* (Karadeniz Boğazı) denirdi. Bu yönüyle Galata, Haliç ile Boğaz'ın kesiştiği noktadadır. Antik Dönem'de bazı kaynaklarda Galata bölgesinin surlarla çevrili küçük bir kasaba olduğu; bir kilisesi, bir hamamı, bir tiyatrosu, 5 değirmeni, 400 hanesi, 40 muhafızı bulunduğu yazılıdır (Villalon C. D., 2011). Galata Cenevizliler döneminde ayrı bir şehir gibiydi. Galata Kulesi güzelliğiyle dikkat çekerken bu

kulenin 4 kapısı vardı. Bu kapılar Tophane'ye açılan kapı, Kasımpaşa tersanesine açılan kapı, deniz tarafına açılan kapı ve yukarı taraftaki bağ ve bahçelere açılan kapıydı ki buna Kule Kapı denirdi (Dirimtekin, Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul, 1964). 1587-1589 yıllarında burada iki hapishane mevcuttur. Tersanenin yanında bulunan hapishane ve padişahın tutsaklarının tutulduğu Galata Kulesi'nin yakınında bulunan hapishane (Lubenau, 2012).

Galata çevresi yaklaşık 4 mil olup gerilmiş bir yaya benzer. Dışta artık suyu kalmamış bir hendek ve bir kaç kulesi olan eski usulde yapılmış surlarla çevrilidir. Bu surlar Mumhane Kapısı'ndaki yazıta göre Türklerin İstanbul'u alışından birkaç yıl önce oluşturulmuştur (Carbognano, 1993).

I. Süleyman'ın (1520-1566) emri ile gayrimüslimler, üç kısma ayrılmış Galata'da, deniz kısmı olan Orta hisar kısmında bulunabilirler. Sokakları muntazam şekilde oluşturulmuş bölgede ağırlıklı olarak esnaf ve tüccarlar otururdu. Sahilin derin olması ve gemilerin buraya kolayca yanaşabilmesi sebebiyle doğal bir liman görünümündeydi. Meyhaneleri Rumlar işletir, Ermeniler küçük el sanatları ile Yahudiler komisyonculukla uğraşırlardı. Surlar belki de bu sebeple gerekliydi (Dirimtekin, Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul, 1964).

1573 tarihli bir anlatıya göre; Galata halkı zengindir ve İtalyanca-Türkçe sözcüklerle dolu Latinceyi kullanırlar. Bilimle uğraşan yok gibidir, hepsi para kazanmayı düşünür (Fresne-Canaye, 2009). Galata'da çok az Türk ve Yahudi olup çoğunluk Ermeni ve Rum'dur. Perşembe Pazarı tarafında Avrupalılar da vardır. Galata'nın birkaç yerinde su temini için kuyu kazılmıştır fakat bu su acı olduğundan ve sarnıçlar da yetersiz kaldığından Galatalılar İstanbul'dan fiçılarla su tedarik ederdi. I. Mahmut döneminde (1730-1754) bu yüzden bölgenin ileri gelenleri birçok çeşme yaptırmıştır (İnciciyan, 1956).

1455 tarihli Osmanlı sayımına göre gayrimüslim nüfus 3 kategoridir: Şehre geçici gelen Cenevizli ve Venedikli tüccarlar, Osmanlı uyruğuna geçmiş Cenevizliler ve

Ceneviz zamanında yerleşen Rum, Yahudi ve Ermeniler. En kalabalık grup Rumlardır. Sonra Latinler, Ermeniler ve en son sırada ise Yahudiler bulunuyordu. Türk nüfusu 50 yıllık bir zaman diliminde artmış ve bölgenin batı tarafında yoğunlaşmıştır. Bunlar ağırlıklı olarak denizciler, kaptanlar ve kulelerde görev yapanlardır. 1478'de nüfusun yüzde 49'u Müslümandı. 16. yüzyılın ikinci yarısında Galata'da bulunan kulelerde esir tutulan bir seyyaha göre burada yaklaşık üç bin ev bulunur. Bütün denizciler Galata'da oturur çünkü tersane bu bölgededir. Bu sebeple tutsaklar orada hapsedilir. Türk esirlerin bir bölümü büyük kalede tutulurken bir kısmı da Saint Pablo Kilisesi'ndedir. Deniz kumandanlarının esirleri başka kulede tutulur. Reisler esirlerini kendi evinde tutar. Tersanede gemilerin sığınabileceği üstü örtülü kemerli kayıkhaneler vardır (Villalon C. D., 2011).

Osmanlı döneminde sur dibinde yapılaşmayı engellemek için İstanbul kara surları, hendekleri, bostan ve Galata surları hendekleri halatçı esnafının imalat alanı olarak kullanılmıştır. Bu uygulama bilinçli olarak yapılmıştır. Böylelikle üreten bir şehir ortaya çıkmış ve sur duvarları bir hat ile koruma altına alınmıştır (Han, İstanbul ve Galata Hendeklerinde Kentsel Toprak Kullanımı, 2016).

Bir arşiv kaydında, *bala-i kala-i galata* dizdarından bahseder. Bala *yüksek, yüce, ulu* manalarına gelir (BOA, TT.d..., 425, H-29-12-973). Kadı sicillerinden tespit edebilen bazı kapı isimleri şunlardır: Kürkçüler Kapısı, Tersane Kapısı, Azebler Kapısı, Karaköy Kapısı, Yağkabanı Kapısı, Gümrük Kapısı, Kireç Kapısı, Kule Kapısı, Tophane Kapısı, Mumhane Kapısı, Küçükkule Kapısı, Arap Kapısı, Meyyit İskelesi.²⁴

6.5. Kız Kulesi

Dönem kaynaklarının Kız Kulesi hakkında verdiği bilgiler benzerdir. Gyllius'a göre; Kız Kulesi vaktiyle 100 adım uzunluğunda bir yeraltı yolu ile sahile bağlıydı. İçinde

²⁴ bkz. İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 7, 15, 20, 32, 259,580 numaralı siciller. İstanbul Kadı Sicillerin'de İstanbul surları, kapıları, iskeleleri vb. bir hayli fazla bilgi bulunmaktadır.

yağmur suyu dışında, bu yollar kanalı ile karadan akan su ile dolan bir sarnıcı vardı. Ayrıca sahilden kuleye kadar dalga kıran vazifesi gören bir duvar vardı. Bu duvar sonra yıktırılmış, taşları başka inşaatlarda kullanılmıştır (Gyllius, 1997). Kulenin bulunduğu sahilin ismi eskiden *Damalis Burnu*'ydu. Atinalı General Charis'in karısı Damalis'in mezarı burada olduğundan bu şekilde isimlendirilmiştir. İlk kule Damalis Burnu önünde, denizin içinde, büyük bir kayanın üzerinde İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından yaptırılmış ve Boğaz'ı kapayan zincirin bir ucu ona bağlanmıştı. İstanbul fethinden sonra bu kale yıkılmış ve yerine ahşap bir kule yapılmıştır. Osmanlı döneminden önce muhafaza kulesi olarak kullanıldığından buraya toplar yerleştirilmiştir (Eremya Çelebi, 1952).

17. yüzyılda Kız Kulesi kullanılıyor olmalıdır. Evliya Çelebi'nin tasvirine göre; Kız Kulesi karadan bir ok menzili uzaklığında, dört köşe bir kaledir. Boyu seksen zira, hacmi iki yüz adımdır. Kale yedi kat odalı olup, bir sarnıcı vardır ve demir kapılıdır. Kalenin bir muhafızı, yüz neferi, kırk parça topu, mazgal delikleri ve mükemmel bir cephanesi vardır (Evliya Çelebi, 2006).

Kız Kulesi, İstanbul ile Üsküdar arasında gizli bir kayalık üzerine inşa edilmiştir. Kale dörtgen biçimindedir. Denizciler için fener görevi görür ve 17 kişilik bir garnizon görev yapar. Altı büyük topu ve içinde bir su kuyusunun bulunduğu 30 ayak uzunluğunda büyük dörtgen bir kulesi vardır. Görevliler bu kulenin yanındaki ahşap evlerde oturur fakat gündüzleri genellikle yakındaki Üsküdar'a geçerler. Kuleyi İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) düşman gemilerinin geçmesini önlemek için yaptırmıştır. Kule bugün Kız Kulesi adıyla bilinirken, Avrupalılarda yanlış bir ifade ile *Leandros Kulesi* olarak isimlendirirlerdi. Niketas Khoniates göre, eskiden *Arkla* veya *Damalis* olarak adlandırılmıştır (Carbognano, 1993).

Osmanlı Devleti zamanında farklı tarihlerde onarım geçiren kule, 1509 senesinde İstanbul'da küçük kıyamet olarak isimlendirilen depremde diğer birçok yapı gibi büyük hasar almıştır. I. Selim döneminde tamir edilen kuleye 17. yüzyıldan sonra bir

fener konulmuş ve böylece kule artık kale olarak değil deniz feneri olarak kullanılmaya başlamıştır (<https://kizkulesi.gov.tr/onarimlar>, 2024).

6.6. Yoros ve Serapion Kaleleri

İstanbul Boğazı, tarih boyunca en işlek deniz yollarından ve balık avlama alanlarından biri olmuştur. Bu sebeple bölgede denizciler ve balıkçılar tarafından inşa edilmiş birçok kutsal mekân vardır. Bu mekânların en önemlisi Boğaz'ın Karadeniz ağzında Anadolu yakasında şimdiki Anadolu Kavağı'nda yer alan *Hieron*'dur. Boğaz'ın Anadolu yakası Rumeli yakasına göre daha az kutsal alana sahipti. Anadolu yakasındaki kutsal alanlar *Kalkhedon* topraklarında yer almaktaydı. Bu sebeple Bizanslılar *Hieron* üzerinde hak iddia etmiş ve bunun sonucunda sık sık *Kalkhedonlular* ile mücadele etmiştir. Denizciler bütün Helen dünyasının kabul ettiği bu alanı Karadeniz'e gidiş veya dönüşte ziyaret ederek, işlerinin yolunda gitmesi için tanrı ve tanrıçalara tapınıyordu. Antik kaynaklarda dillere destan adak sunularından (özellikle heykeller) bahseder. Galatlar, MÖ 278 yılında Boğaz üzerinden bölgeye gelerek zenginliğiyle dillere destan bu kutsal alanı yağmalamıştır. *Hieron* MÖ 1. yüzyıl sonlarında *Kalkhedonlular*'ın elindeydi (Yavuz, 2014).

MS 1. veya 2. yüzyılda yaşadığı düşünülen Dionysios Byzantios'a göre; Anadolu Kavağı'ndaki *Hieron* Antik Dönem'lerden bu yana kutsal bir alan olarak kabul edilmektedir. Buradaki mabet *Nephele* ve *Athamas*'ın oğlu *Phriksos* tarafından, deniz yoluyla *Kolkhis*'e giderken gemilerin sığınma yeri olması için inşa edilmiştir. Bu tapınağın hemen yukarısında, daire biçiminde, bir sur hattının içinde, muhkem bir kale vardır (Yılmaz L. , 2017). Bu mabedin olduğu alana yapılan Yoros Kalesi, Bizans Devleti tarafından Latin işgalinden sonra 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başlarında VIII. Mihail Palaiologos (1259-1282) tarafından yaptırılmıştır. Kale 1348 tarihinden önce Cenevizlilerin daha sonra Osmanlıların eline geçmiştir. VIII. Mihail Palaiologos (1259-1282) kitabesi kalenin inşasının Bizanslılarca yapıldığının önemli bir delilidir (Sağlam, 2019).

I. Bayezid (1389-1402) İstanbul kuşatmasından önce Yoros'u ele geçirmiştir. Ardından Anadolu Hisarı'nı inşa ederek Boğaz'ın Anadolu yakasında etkinliğini arttırmıştır (Ateş H. , 2023). 1399'da Türk birliklerinin denetimindeki Yoros Kalesi yanmıştır. Ardından 1403 yılında Yoros tekrar Türk garnizonu olarak düzenlenmiştir (Sayar, 2020). Neşri'ye göre; kalenin bulunduğu bölge İstanbul kuşatmasından ve Anadolu Hisarı'nın inşasından çok önce I. Bayezid'in (1389-1402) kontrolündeydi (Mehmed Neşri, 2013). Cenevizliler 14. yüzyılın ortalarında kaleyi ele geçirdiklerinde iç istihkâm bölümü yapmışlardır. Türkler, Yoros Kalesi'nde devamlı bir birlik bulundurmuş, II. Bayezid (1481-1512) döneminde kalenin içinde bir mescit inşa edilmiştir. Dizdar Mehmet Ağa da bir hamam inşa ettirmiştir (Gabriel). Türk hâkimiyeti ile birlikte uzunca süre bölge güvenliği için kullanılan kale, IV. Murat (1612-1640) döneminde de Karadeniz-Boğaz trafiğinin kontrolü ve eşkıyalık olaylarının önlenmesi vazifesi görmüştür (Naima, 2007). IV. Murat tarafından 17. yüzyılda yaptırılan yeni kalelerden sonra Yoros Kalesi eski önemini kaybetmiş olmalıdır (Gabriel).

Evliya Çelebi döneminde 17. yüzyılda Yoros Kalesi'nde dizdar ve nefer bulunmaz. İçinde Müslüman haneler vardır ve bunların görevi Kazak hücumuna karşı ateş yakarak civar köyleri haberdar etmektir (Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 2003). 16. yüzyıla ait bir defter kaydına göre kalenin askerî önemi azalmış görünmektedir. Bu kayıta Yoros kadısına verilen emirde kale dizdarı Sadullah'ın kale içindeki evleri otluk ile doldurduğu, gece bağ ve bahçesine gittiği, kale muhafazasında bulunmadığı hakkında teftiş yapılması istenir (3 Numaralı Mühimme Defteri, H. 966-968 / M.1558-1560). İnciciyan kaleden şöyle bahseder: Anadolu Kavağı- kavak adını taşıyan bu köyün bin kadar Türk ahalisi vardır. Buranın inciri meşhurdur. Köyün dükkânları, erzak alacak denizcilere kolaylık olmak üzere geceleri de açık bulundurulur. Çünkü şark ve şimal rüzgârları estiği vakit, bazen sayısı 300'ü bulan gemi, Karadeniz'e çıkmak için müsait havayı beklemek üzere Kavak İskeleyi'nde toplanır. Bu suretle, gemilerin dört ay kadar bekledikleri vâkidir. Bu kadar uzun bir zamandan sonra batı, kible veya lodos esince, gemiler büyük bir sevinç içinde demir alır, yelken açar ve kabile halinde Boğaz'dan çıkarak yollarına devam ederler. Kalenin içinde Türklere ait 25 ev ve bir dizdarın

kumandasında 20 asker vardır. *Hieron* yani *Dios* mabedinin bulunduğu mevkideki eski kaleye şimdi Yoros Kalesi denir. Bu kale, birbirinden sur ve kapılarla ayrılmış iç-kale, kale ve şehir olmak üzere üç kısımdan müteşekkildir. Şehir kısmının suru sahile kadar uzanır, kale ve iç-kale ise tepe üzerindedir. Kalenin içinde Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki türbede metfun Yahya Efendi'nin Camii vardır (İnciciyan, 1956).

Kalenin inşa edildiği alan denizden gelecek saldırılara karşı koyması gereken bir kale için çok uygundur ve görüş mesafesi avantajına sahiptir (Gabriel). Yoros Kalesi, Anadolu Kavağı'nın kuzey istikametinde tepede inşa edilmiştir. Araştırmacılar tarafından Bizans ya da Ceneviz kalesi olarak kabul edilir. Kalenin ana giriş kapısı klasik kale üslubunda inşa edilmiştir. Giriş kapısının iki yanında dairesel yapıda iki kule vardır. Kale çevresi yaklaşık 3000 metre uzunluğundadır ve perde duvarları arazi yapısından kaynaklı düzgün bir hat şeklinde değildir. Boğaz istikametine bakan dört kulesi vardır. Bu kulelerde köşedekiler kare, perde duvar kuleleri yarım daire şeklindedir. Yoros isminin burada daha önce bulunan bir tapınaktan (*Hieron*) geldiği düşünülmektedir (Sayar, 2020).

Osmanlı dönemi boyunca Kocaeli yarımadası adli bakımdan Üsküdar'a bağlıdır. 16. yüzyılın ortalarında Kocaeli sancağı dâhilinde toplam 632 adet köy ve mezra vardır. Köy ve mezraların 12 adedi padişah, paşa ve mirliva hassı, 6 adedi arpalık, 492'si kale muhafızlarının tımarıdır. Kocaeli sancağı genel olarak Tersane-i Amire'nin denetiminde olan bir bölgedir. Tımara konu olan gelirin bir kısmı yine bu nedenle deniz kenarındaki kale görevlilerin tımarı olarak kayıtlıdır. Bu çerçevede Boğazkesen, Şile, Yenice, Yoros (Beykoz) gibi kalelerin görevlilerinin tımarı bölgeden verilirdi (Çelik G. , 2015). Bir arşiv kaydına göre; Yoros Kalesi'nde 1 dizdar, 1 kethüda, 18 merd-i kala, 1 imam ve 1 bevvab var. Dizdar 5000 akçe, kethüda 3000 akçe, imam 1200 akçe, bevvab 600 akçe, neferler 1000 ile 2000 akçe arasında almaktadır (BOA, A.{DFE.d..., 124, H-29-12-1091).

Serapion Kalesi, Yoros Kalesi'nin tam karşısında, Rumeli Kavağı'nın üst tarafında, tepede inşa edilmiştir. Bugün sadece bazı duvar kalıntıları mevcuttur. Patrik

Konstantinos'un belirttiğine göre kale, Boğaz'ın ağzına gerilen zinciri korumak ve geçen gemilerden gümrük ücreti almak amacıyla yapılmıştır (Yaşa, Poyraz Kalesi Restorasyon Projesi, 2012). Kale Cenevizlilere ait olup karakol vazifesi görmekteydi. Tournefort'a göre; Grekler zamanında Boğaz'da iki tane hisar vardı. Bunlardan bir tanesi Asya diğeri Avrupa yakasındadır ve Bizans'ın son dönemlerinde bunlar bakımsız kalmıştır. Bu kaleler bir müddet hapisane vazifesi görmüştür. Serapion Kalesi'nin ismi Eski Kale'dir. Bu kalenin Osmanlı dönemi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. II. Mehmet (1451-1481) tarafından yıkılarak, parçalarının ve tuğlalarının Rumeli Hisarı'nın yapımında kullanıldığı değerlendirilmektedir. Bazı kaynaklara göre ise; kale İstanbul'un fethinden sonra tıpkı Anadolu tarafındaki Yoros Kalesi gibi kullanılmıştır. Bu kaleleri IV. Murat'ın (1612-1640) Kazak saldırılarına karşı iki tepenin altında yaptırdığı Kavak Kaleleri ile karıştırmamak gerekir (Gabriel). Bugün yapılan topografya çalışmalarında bu kalenin yıkık duvarları ve bazı bölümlerinin parçaları tespit edilmiştir. Kalenin tam karşı istikametindeki Yoros Kalesi bugün dahi ayakta fakat Serapion Kalesi'nin sadece birkaç kaidesinin kalması Gabriel'in eserinde belirttiği gibi II. Mehmet tarafından Rumeli Hisarı'nın yapımında kullanıldığı görüşünü destekler niteliktedir.

6.7. Anadolu Hisarı

I. Bayezid (1389-1402) Karadeniz sahilindeki yerleşik bir kaleyi ele geçirdikten sonra Avrupa'nın Anadolu bağlantısını kesmek için 1396 senesinde Boğazkesen denilen bölgede yeni bir yerleşim kurmuş ve buraya *Güzelhisar* adını vermiştir (Kantemir, 1998). Aşıkpaşazade'ye göre; I. Bayezid (1389-1402) Anadolu yakasındaki birkaç önemli mevki zapt ettikten sonra *Güzelce Hisarı* isimli bu hisarı yapmış ve hisar bitince içine er koyup, hisarı muhkem hale getirmiştir (Aşıkpaşazade, 2018). Neşri tarihinde de hisarın inşa süreci benzer şekilde anlatılır fakat hisarın ismi *Gözlüce*, *Güzelücehisar* şeklindedir (Mehmed Neşri, 2013). Tursun Bey tarihinde hisar *Yenice Kalesi* olarak geçer (Tursun Bey, 1977). Bir arşiv kaydında hisarda mevcut topraklar için barut verilmesi istenmiştir. Hisarın ismi *Yenice-i Göksu Kalesi* şeklinde geçmektedir (BOA, C..AS., 1176 - 52388, H-15-06-1194), (BOA, AE.SMHD.I., 236 - 18942, H-15-08-1161).

Hisarın inşa amacı Bizans Devleti'nin Karadeniz'de manevra yapmasını engellemek ve manevra üstünlüğünü ele geçirmektir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Anadolu Hisarı, İstanbul fethi için bir ön hazırlıktı. Hisar her ne kadar Boğaz'ın en dar yerinde yapılmış olsa da dönemin topçuluğunun kısıtlı imkânları düşünüldüğünde öncelik Boğaz'ı kapatmak ve fetih değildir. Hisarın inşa amacının gözetleme ve ikmal olduğu açıktır. Ayrıca karşıya asker sevki ve karşıdaki kuvvetlerle bağlantı sağlanabilecektir. Hisar basit yapılı olmakla birlikte giriş tasarımı ilginçtir. Düşman kapıyı aşsa bile iç kaleye girmek için ateş altında kalacaktır. Ardından derhal yana döndüğünde birçok merdivenle karşılaşacaktır. Bu da savunmayı güçlendirirken taarruzu zorlaştıracaktır. Bu tür açılı yamuk kale girişlerine Orta Çağ'da *başura* denirdi (Nicolle, 2019). İstanbul muhasarası öncesi II. Mehmet (1451-1481) tarafından bu kaleye bir hisar peçe yaptırılmıştır. Buraya toprak yerleştirilmiş ve asker konarak güçlendirilmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). II. Mehmet (1451-1481) kaleyi üç yeni gözetleme kulesiyle güçlendirmiştir. Bu yapı İstanbul'daki en eski Türk yapısıdır (Nicolle, 2019).

Hisar Boğaz'ın en dar yerinde, Göksu Deresi'nin ağzında üçgen şeklinde bir kara parçası üzerinde inşa edilmiştir. Kalenin dış duvarlarının daha önce kıyıda bulunduğunu gösteren işaretler vardır. Bugün namazgâhın olduğu alanın ucu sonradan dolgu yapılarak oluşturulmuş olmalıdır. Hisar kabaca üç bölümden oluşur: Merkezdeki ana kule, bunu çevreleyen iç kale duvarı ve bunları çevreleyen dış kale duvarlarıdır. Ana kule dikdörtgen şeklinde olup, en yüksek kuledir. Kuleye güney batıdaki bir kapıdan girilmektedir. Eski kalelere uygun olarak inşa edilmiştir ve alt katın dışarıyla bağlantısı yoktur. Bu usul 15. yüzyılda da devam etmiş fakat güçlü toprakların yapılmasıyla terk edilmiştir. Kuleye, birinci kat hizasında iç kale duvarıyla birleşen bir asma köprüden girilirdi. Bu kattan alt kata batı duvarının içinden açılmış bir merdivenden iniliyordu. Kule 16. yüzyıla kadar kurşun ile kaplı ahşap bir çatı ile kapatılmıştı (Gabriel). Kâgir yapılardaki ahşap çatılar, iklim koşullarının ve bakımsızlığın etkisiyle yapı bölümleri içinde ilk yok olan bölümlerdir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). İç kale 2-3 metre kalınlığında yamuk beşgen şeklindedir. Köşelerin dördünde bulunan kuleler daireseldir. Güney ve doğu duvarlarının tam ortasında dışa

doğru bir çıkıntı vardır. Dış kale duvarları çok kenarlıdır ve yanlarında kuleler vardır. Bu sur duvarları iç kale duvarlarının kuzeydoğu ve güney yan duvarları ile birleşir. Bugün yol yapılan kuzey istikametindeki dış duvar surları kıyıdaki sur duvarlarına göre daha yüksektir.

Bir arşiv belgesine göre; 18. yüzyılın sonlarında karşılıklı iki hisarın askerî fonksiyonu devam etmektedir. Bu kayıt hisarlara gönderilecek barut ve cephaneye ile ilgili defterdir²⁵ (BOA, C..AS., 1111 - 49180, H-03-08-1198). Sonraları hisarın askerî bir önemi kalmamış, zaman içinde çevresi tamamen meskûn hale gelmiştir.

6.8. Rumeli Hisarı

Rumeli Hisarı'nın inşası Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerden bu yana uyguladığı taktiksel geleneğin devamıdır. Osman Gazi (1299-1324) dönemindeki Bursa kuşatmasından bu yana Osmanlı Devleti kuşatmanın uzun süreceği ve ele geçirilmesi zor kaleler için yakında bir üs oluşturmuştur. Buradaki amaç bu üsse sığınarak kaleyi uzun süre sıkıştırmaya devam etmektir. I. Bayezid'in (1389-1402) Anadolu Hisarı'nı inşa etmesi bu geleneğin devamıdır ve buradaki amaç İstanbul'u sıkıştırmaktır. *Phrantzes* de hisarın gerektiğinde sığınılacak bir üs olarak inşa edildiği fikrindedir. Hisarın büyüklüğü inşasındaki bu amacı ortaya koyar. *Kritovulos* da, İstanbul'un uzun süre devam edecek bir kuşatma ve baskı ile fethedileceği ihtimalinin düşünüldüğünü belirtir (İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I, 1954).

II. Mehmet (1451-1481) 1451 yaz sonunda Karaman seferi dönüşünde Boğaz'dan geçerken kalenin inşasına karar vermiş, bu iş için Zağanos Paşa görevlendirilmiş ve Mimar Muslihiddin idaresindeki işçiler sonbaharda işe başlamışlardır. Hisar 1452 yılının ortalarında bitmiştir. Rumeli Hisarı, Boğaz'ın en ihtişamlı ve en görkemli kalelerindenidir. Üç ana kulesi vardır: Deniz tarafında kıyıda Halil Paşa Kulesi, ana giriş kapısının uzak güney köşesinde Zağanos Paşa Kulesi ve bu kulenin tam kuzey

²⁵ bkz. Tablo 4 BOA, C..AS., 1111-49180, H-03-08-1198.

istikametinde Saruca Paşa Kulesi, Halil Paşa Kulesi'nin önünde ana giriş kapısı bulunur ve bu kapı bir hisar peçe ile korunur. Kale çevresi yaklaşık 6200 metre olup, on iki tane değişik şekil ve büyüklükte küçük burçları vardır (Ayverdi, 1953). Antik Dönem kaynaklarına göre hisarın yapıldığı alan Boğaz'ın en dar yeridir. Buradan sonra Boğaz genişler (Yavuz, 2014). Oruç Bey Tarihi'nde anlatıldığına göre; İstanbul'un fethinden önce II. Mehmet (1451-1481) komutanlarından Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa, Rumeli Beylerbeyi Karaca Bey, Vezirleri Halil Paşa, Saruca Paşa ve Hadım Şehabettin Paşa'yı toplamış, bu beyleri yeni bir hisar yapmakla vazifelendirmiştir. Dört kulenin yapımı için dört vezir görevlendirilmiştir (Oruç Bey, 2014).

Bu işbirliği yöntemi Anadolu Selçuklularındaki uygulamaya benzerdir. Selçuklu tarihçisi İbn Bibi'ye göre; Sultan Alaeddin (1220-1237) tahta geçer geçmez Konya şehrinin duvarlarının inşasını emretmiştir. Sultan, kale kapılarının inşasının masraflarını üstlenirken geri kalan bölümlerin masrafları köle kökenli olan emirler tarafından paylaşılmıştır (Redford, 2010). İznik'in 1097 yılında kaybedilmesinden sonra Konya, Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuştur. Konya Kalesi'nin güçlendirme çalışmalarında 1221 senesinde Alaeddin Keykubad tarafından dış surlar inşa ettirilmiştir. İnşa tamamlandıktan sonra sultan bu işle görevlendirdiği komutanların, kale bedenlerinin üstüne isimlerini yazdırmalarına müsaade etmişti (Usta, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya Kuşatmaları, 2023).

Yine II. Mehmet (1451-1481) döneminde hisarda bir mescit ve çeşme (Boran, 1999). II. Bayezid (1481-1512) döneminde ise bir hamam inşa ettirilmiştir (Meriç, İstanbul Bayezid Camii Mimarı, İkinci Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları, 1962).

İstanbul'un en eski tarihli kitabesi Rumeli Hisarı'nda bulunur (Özcan A. R., 2011). Zağanos Paşa tarafından yaptırılan iki kulenin duvarları üzerinde inşa tarihlerini belirten iki kitabe bulunmaktadır. Kitabelerde kuleleri yaptıran Zağanos Paşa'nın ismiyle tarihler bulunur. Deniz kıyısında bulunan Küçük Zağanos Paşa Kulesi'nin

denize bakan tarafında 30 metre yükseklikte bulunan Arapça kitabede bu burcun padişah II. Mehmet'in (1451-1481) emri ile Zağanos Paşa tarafından yaptırıldığı ve inşasının 856 senesi muharrem ayında tamamlandığı yazılıdır (Özcan A. R., 2011). Zağanos Paşa burçlarında iki kitabe olmasına rağmen hisar peçedeki ana giriş kapısında ve Saruca Paşa ve Halil Paşa burçlarında kitabe olmaması dikkat çeker. Zağanos Paşa'nın babasının ismi Abdullah'tır ve dönmedir. Yaptırdığı kulede kitabe olması küçüklük hissini diğer paşalara karşı dengelemek istemesinden kaynaklanıyor olmalıdır (Ekrem Hakkı Ayverdi, 1953). İstanbul'un en eski mezarlıklarından birisi de yine Rumeli Hisarı bölgesindedir (Yavuz, 2014).

Dönem kaynakları Rumeli Hisarı'nı ayrıntılı betimler. Hisarın yapıldığı alan *Asomata* Köyü olarak bilinirdi. Deniz tarafındaki kule deniz tarafından güvenliği sağlarken kara tarafının güvenliğini sağlayan iki kuleden daha büyüktür. Kuleler kurşunla kaplıdır (Francis, 1993). Kalenin 14 kulesi vardı. Bu kulelerden 5'i çok sağlam şeklide yapılmış ve kurşunla kaplanmıştı. Kalenin kara tarafı çok muhkemdir fakat deniz tarafı kara tarafına nazaran daha zayıftı. Bu sebeple deniz tarafı çok sayıda top ile tahkim edilmişti (Barbaro, 2001). Tursun Bey de, bu duruma paralel hususlar belirtir²⁶. Deniz tarafında 20 kapı vardır, bu kapılar toplar ile tahkim edilmiştir ve bölgede kuş uçurtmazlar (Tursun Bey, 1977). Hisarın tespit edilebilen dört kapısı vardır: Dizdar Kapısı, Dağ Kapısı, Sel Kapısı, Hisarpeçe Kapısı. Hisar, engebeli arazinin mukavemetine uygun olarak inşa edilmiştir. Üç büyük kulesinin yapıldığı dönemde tepelerinde Galata Kulesi'nde olduğu gibi çini kaplı başlıklar mevcuttu. Bu saçağın altında nişancılar için mevziler bulunurdu ama bu mevziler hiçbir zaman kullanılmadı. Çünkü kale hiçbir zaman saldırıya uğramadı²⁷. İçindeki askerler oval ahşap koğuşlarda kalırdı. II. Mehmet'in (1451-1481) güçlü top tekniği sayesinde elde ettiği zafer, Rumeli Hisarı gibi kalelerin önemini kaybetmesine sebep

²⁶ Tursun Bey'e göre, Rumeli Hisarı'nın tepe uç noktalarında inşa edilen Zağanos Paşa ve Saruca Paşa Kuleleri dairesel olup frengidir ve deniz tarafındaki çokgen kuleden farklıdır. bkz. (Tursun Bey 1977: 44).; Tepe uç noktalarında inşa edilen Zağanos Paşa ve Saruca Paşa Kuleleri'nin zemini sık olduğundan ağırlığı dağıtmak gerekmiyordu. Deniz tarafındaki Çandar Paşa Kulesi ise kıyıya bitişik olduğundan zeminin yumuşak yapısından dolayı ağırlığı azaltmak için çokgen yapılı inşa edilmiştir. Bunun bir diğer sebebi, düşman ilk buraya hücum edeceğinden bu hücumun etkisini azaltmaktır. Böylelikle düşmanın balistik gücü yani isabet oranı düşürülmüş olacaktır. Rumeli Hisar'ı ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Gabriel tarih yok: 47-89), (DİA C 35: 237-240)

²⁷ Hisarın ilk dizdarı Firûz Ağa'dır. bkz. (İA 1971: 5794)

olmakla birlikte bir dönemin de sonu olmuştur (Goodwin, 2004). Hisar önemli kişileri hapsedmek için zindan olarak kullanılmıştır. Saruca Paşa burcuna *kara kule* denirdi. Hisarın mahzenlerinde İstanbul'un fethiyle birlikte bol miktarda tuz depolanmıştı (Wenceslaw, 1981). 18. yüzyıla ait bir kayda göre; bu dönemde de hisar kalebent cezaları için kullanılmaktadır (BOA, D..M...d., 37077, H-08-05-1247). Hisar 19. yüzyılın başlarına kadar askerî-idari fonksiyonlarını devam ettirmiştir fakat askerî önemi bir hayli azalmış olmalıdır. Bir arşiv kaydına göre; hisarın ciddi bir tamire muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Fakat kuleler, dizdar evi, nefer odaları ve top sundurmalarının yapımının birlikte masraflı olacağı belirtilerek top sundurmalarının dışında diğerlerinin ertelenmesi emredilmiştir (BOA, C..AS., 259 - 10786, H-12-02-1218), (BOA, C..AS., 1193 - 53342, H-24-11-1219).

19. yüzyıla ait fotoğraflarda görülen burçlar ve kulelerdeki badana izleri, yollar ve dendanlardaki çalı çırpı bakımsızlığa ve buranın artık askerî amaçla kullanılmadığına işaret eder (Genim, 2006). 19. yüzyıla birlikte Boğaz'ın kalelerinin stratejik önemi sebebiyle dış istihkâmların tadilatı ön plandaydı. Bu yapılardan bazıları eski askerî önemlerini tabi olarak kaybetti. Bunun sonucu olarak Rumeli Hisarı bir köye dönüşmüştü (Nicolle, 2019).

6.9. Aydos Kalesi

Aydos Kalesi bölgenin bilinen en eski tarihi yapısıdır (Vahdettin, Erhan, Cemalettin, & Mehmet, 2003). Aydos Kalesi²⁸, İstanbul Sultanbeyli sınırları içerisinde yüksek bir tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Bu tepe eski İzmit- İstanbul bağlantı yoluna hâkim konumdadır. Kale, bölgenin tarihi temellerini oluşturmaktadır ve bölgenin bir yerleşim merkezi olarak ortaya çıkmasında önemli bir rolü vardır. Aydos tekfurluğunun yönetim merkezi olan kale aynı zamanda konumunun avantajı ile

²⁸ Kale, Orhan Gazi (1324-1362) zamanında fethedilmiştir. Osmanlı Devleti Konstantiniyye'den ciddi direniş beklenebilecek daha batıya doğru yerlere sağlam ayak basamamış ve önemli bir yer alamamıştı. Orhan Gazi'nin öncelikli hedefi çok iyi tahkim edilmiş Aydos Kalesi'ni fethetmektir. Bizans kaynaklarında Aydos'un fethi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Zinkeisen 2011: C. 1 77-79). İnşa edildiği tarihle ilgili geniş bilgi için bkz. (Çelik G. B. 2011: 47-53)

evre bölgelerin de kontrolünü sağlıyordu (Vahdettin, Erhan, Cemalettin, & Mehmet, 2003). Bölge Bizans Döneminde bu sahanın idari merkezi durumundaydı. Kale, tarihi Sarıgazi, Samandıra, Sultanbeyli ve İzmit yolunun önemli bir bölümünü gözetim ve denetim altında tutabilecek konumdadır. Kale hem askerî hem de idari bir merkez olmasının yanında çevresinde yerleşik tarım ile uğraşan halkın güvenliği için bir sığınak noktasıdır (ztrk A. İ., 2017). Aydos, Kandıra'ya yerleşen Akokoca'nın emrinde bir uç gazisi tarafından fethedilmiştir (İnalcık, Aydos Kalesi Kocaeli'nde Kilit Noktalar, 2011).

Bizans Devleti'nin merkezi İstanbul'a Anadolu yakasından gelebilecek saldırılara karşı stratejik konuma sahip iki önemli kalesi Samandıra ve Aydos Kaleleridir (ztrk N. , 2019). Osmanlı Devleti Kandıra'dan sonra bu bölgede ilk önce Samandıra Kalesi'ni almıştır. Samandıra, Üsküdar yolu üzerindedir ve stratejik öneminden dolayı önce burası daha sonra Aydos zapt edilir. Aydos tepede, ormanda, erişilmesi zor bir konumdadır. Adı *Aetos* (Ayetos), *kartal* (kaya) anlamına gelir. Kalenin stratejik konumunun avantajıyla Bizans tehdit edilerek Boğaz'a kadar akınlar düzenlenmiştir. Ardından Bizans bölgeye kuvvet göndermek zorunda kalmıştır. Zaman içinde Aydos Kalesi Bizans'a yönelik bir akın merkezi olmuştur (İnalcık, Aydos Kalesi Kocaeli'nde Kilit Noktalar, 2011). Kalenin fethi Osmanlıya önemli bir avantaj sağlamıştır. 1329 tarihli Pelekanon zaferi ve İzmit tekfuruna Bizans'tan gönderilecek askerî kuvvetlerin n böylelikle kesilmiştir. Ardından Aydos'un fethinden on yıl sonra 1337'de İzmit kolayca fethedilmiştir (ztrk N. , 2019). İbn-i Kemal kendi eserinde kalenin fethini detaylı bir şekilde anlatır. İzmit ve Üsküdar bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile kale asli işlevini kaybetmiştir, fakat etrafındaki yerleşim zaman içinde artmıştır (Vahdettin, Erhan, Cemalettin, & Mehmet, 2003).

Kale alanında 2010 yılında başlatılan kazı çalışmaları 2011 yılında tamamlanmıştır. Kale topografyaya uygun olarak 325 metre yksekliliğinde ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda oval olarak inşa edilmiştir. İnşa sürecinden önce tepe törpülenerek düzleştirilmiş olmalıdır. Savunmayı daha kuvvetli gerçekleştirmek için iki kademeli i ve dış sur ile tahkim edilmiştir. İ sur duvarında altı, dış sur duvarlarında yedi adet burca sahiptir (Vahdettin, Erhan, Cemalettin, & Mehmet, 2003). Burçlar savunma

duvarına bitişik yarım daire biçimindedir. Kaleye inşa döneminden sonra eklemeler yapılmıştır. Kalenin güneybatı istikametinde iç burcun dış duvar örgüsü kaset biçimli tuğla bezemelidir. Bu kasetli duvar örgüsü 13-14. yüzyıl mimari özelliğidir ve bu nedenle bu burcun 13. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Bu burç boyutu, büyüklüğü, işçiliğinin ustalığı ile kalenin en önemli burcu olmalıdır. Kalenin iç surunun doğu istikametinde burç bulunmaz. Bunun sebebi kalenin doğu yönü derin bir vadiye baktığından savunmaya çok fazla ihtiyaç duyulmamasıdır. Kalenin kuzeyinde ve doğusunda iki adet sarnıç tespit edilmiştir. Kalede üç kapı vardır. Bu kapılar iç surun güneyinde, doğusunda ve batısındadır. Güneydoğuda bulunan kapı çok özenli bir işçiliğe sahiptir. Bu kapının iki yanında yarım daire planlı iki kulenin izleri görülmektedir. Önemli merkezi kapıların iki yanındaki yüksek kulelerle korunduğu bilinmektedir. Bundan dolayı bu kapı kalenin ilk dönemlerindeki ana giriş kapısı olmalıdır. Kalenin batı istikametinde yer alan diğer bir kapı altında sur duvarı tespit edilmiş olup, buna göre bu kapı sonradan açılmış olmalıdır. Üçüncü kapı kuzey iç suru ile güney iç surunun kesiştiği alanda yer alır. Kale kazılarında 11. yüzyıla ait buluntulara rastlanılmıştır. Bu nedenle kalenin, Bizans Devleti'nin yoğun dış saldırılara maruz kaldığı ve kale inşası faaliyetlerini yoğunlaştırdığı 11. ve 12. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Kalenin mimari özellikleri ve ele geçen materyallere göre kale, 13. ve 14. yüzyıllar arasında yoğun olarak kullanılmıştır. Kalenin inşasından sonra ihtiyaçlara göre eklemeler yapılmıştır. Kalede Osmanlı dönemine ait hiçbir materyale rastlanmaması kalenin Osmanlı Devleti tarafından fethi (1327-1328) sonrası terk edildiği ve çok kullanılmadığını göstermektedir (Çelik G. B., 2011).

Tablo 1 116 Numaralı Tahrir Defteri²⁹

H-29-12-929 116	Dizdar	Kethüda	Serbölük	Topçu	Mustahfızan	Diğer
Yoros Kalesi	Ağa 4094 akçe	Süleyman 3696 akçe	Mehmet 2170		... 1357, Hacı 2800, Murat ve Timur 2604,	Hızır (imam) Ali 800,

²⁹ BOA, TT.d..., 116, H-29-12-929. 44. varaktan başlayarak tabloda detaylandırılan kalelerdeki personelin isimlerini, vazifelerini ve tımarlarını özetlemektedir.

			akçe		Kaya ve Balı ... 2500 akçe	Kasım (merem metçi) 1000 akçe
Şile Kalesi	Şehsuvar 1598 akçe				Mustafa, ..., ..., Balı, İbrahim, ... 1015, Ali ve Tunahan, ... ve Yusuf, ... ve Süleyman 576, İbrahim, Hasan, Yusuf, ... 1591, Hasan ve Mustafa 1800, ... 1200 , Mustafa, Mehmet, Ali, Hasan 4000 , ... 1000 akçe	
Boğazkes en Kalesi	Murat 12533 akçe		İbrahim 2324, Hızır, Murat, Hüseyin 4549 akçe	Mahm ut 1787 akçe	Mehmet, Mustafa 2486, Kaya 2286, Ali, Piri, İskender 4433, Hacı Murat, Ali 2523, Hüseyin 1402, Yusuf, Ali, Mehmet 4021, Mustafa 1300, Ahmet 2089, Mehmet 1513, Ahmet 2087, Hızır 1300, Balı 2400, Mehmet	Mustafa, Mehmet , Dede (Bevvab) 4000, Korucu Ahmet 1755, Katip Mehmet , Katip Mustafa 3600, Katip Hasan

					812, Hamza 1567, Pir Ahmet 2450, Muhammet 1400, Ramazan 1402, Mehmet 1300, İbrahim 2500, Hızır 1800, Ali 700, Mehmet ve Mehmet 2300, İlyas, Hasan, Süleyman, Ali 4591, Mehmed 1400, Hamza, Hüseyin, Murat, Mustafa 2700, Mustafa, İskender 2549, Ali, Davud 1315, Kasım 2341, Yusuf, Ali, İslam, Ahmet 4631, Hamza, Atmaca, Mehmet 2722, Pir Mehmet, Mustafa 3900, Ahmet, Mahmut 2696, Mehmet 1268, Yunus 1400, Ahmet 1765 akçe	3383, Nasuh (nakkare zan), Yusuf (Zurnai) , Mehmet (davulcu) 4020 akçe
Anadolu Hisarı	Ramazan 10000 akçe	2426 akçe		Yakup 1453	Yusuf 1400, Yusuf 1632,	

(Yenice)				akçe	Turgut 2400, Mustafa 2135, Hamza 2798, Hamza 1104 akçe	
Galata	Hacı 1265 akçe				Beyazıt 1228, İbrahim 1371 akçe	

Tablo 2 425 Numaralı Tahir Defteri³⁰

H-29-12-973 425	Dizdar	Kethüda	Serbölük	Topçu	Mustahfızan	Diğer
Boğazkesen Kalesi	12533 akçe		İbrahim 2324 akçe	Mehmet 1787 akçe	Mehmet 1243, Mustafa 1243, Kaya 2786, Ali 1500, Piri 1433, İskender 1500, Hacı Murat 1305, Hasan 1298, Hasan 1402, Yusuf 1300, Mehmet 1300, Ali 142, Mustafa 1300, Mustafa 1300, Mehmet 1400, Hüseyin 1300, Ahmet 2089, Mehmet 1000, Mahmut 1300,	Korucu Ahmet (bevvab) 1755, Katip Hasan 2583,

³⁰ BOA, TT.d..., 425, H-29-12-973. 235. varaktan başlayarak tabloda detaylandırılan kalelerdeki personelin isimlerini, vazifelerini ve tımarlarını özetlemektedir.

					Hızır 1222, İlyas 1400, Hasan 1491, Süleyman 1000, Ali 700, Mehmet 1400, Hamza 1300, Hasan 1200, Musa ve Mustafa 1200, Mustafa 1249, İskender 1300, Ali 1410, ...1210, Mehmet 1513, Ahmet 2587, Hızır 1700, Balı 2400, Mehmet 712, Hamza 1567, Pir Ahmet 2450, Mehmet 1400, Ramazan 1302, Mehmet 1300, İbrahim 2500, Hızır 1800, Ali 700 akçe.	
Galata	Hacı 1265					
Anadolu Hisarı (Yenice)	Ramaza n 10000 akçe	Recep 2426 akçe	Mehmet 2170, Hacı 2800 akçe	...v. Kasım 1453 akçe	Abdullah 2400, Mustafa 2135, Musa ve Timur 2604,	Kaya (merem metçi) 2500,

					Ahmet 1348, Mehmet 1348, Mehmet 1268, Beyazit 1228, Yusuf 1400, Ahmet 1765, İbrahim 1471,	
Yoros Kalesi	Deniz Ağa 4094 akçe	3696 akçe			Yalabad 1357, Mustafa 1000, Mehmet 1000, Ali 1000, Hasan 1000, Hamza 2798, Hamza 1104, Süleyman 1200, Umur 1644,	Hızır (imam), 800, Hasan (İmam) 500, Mustafa (İmam) 500 akçe, Kasım (merem metçi)
Şile Kalesi	Şehsuv ar 1598 akçe				Şahkulu 205, İskender 205, Ali 100, Balı 100, İbrahim 100, İbrahim ve Halil 200, Ali 179, Umur ve Yusuf 224, Süleyman 173, İbrahim 173, Hsan 437, Hızır 437, Yusuf	

					544, Süleyman 714, Şehsuvar 357, Ali 300, Mustafa 300 akçe	
--	--	--	--	--	--	--

6.10. Diğer Kaleler

İstanbul tarihin çok eski devirlerinden bu yana birçok millete ev sahipliği yaparken araştırmamızın buraya kadarki bölümünde bahsi geçen yapıların dışında muhakkak ki günümüze kadar ulaşmamış ya da çok az bir parçası kalmış kaleler de mevcut olmalıdır. Bunun en önemli sebebi olarak o günün şartlarında güvenlik ve askerî gereklerin devlet organizasyonunda mühim rol alması gösterilebilir. Kalıntıları günümüze kadar ulaşmamış bu kalelerin tespitinde arşiv kaynakları, gezi anlatıları ve alan çalışmaları önemli yer tutar. Bu kaynaklardan anılar ve gezi anlatıları akademik olarak doğru tespitler yapmaya imkân vermese de değerlendirilmesi gereken kaynaklardır.

Evliya Çelebi, Seyahatname’de bazı kalelerden bahseder. Bunlardan bazıları Silivri, Çatalca ve Terkos Kaleleridir. Terkos Kalesi’nin sadece birkaç duvarı ve Silivri Kalesi’nin sonradan tamir gören bir duvarı bugün iyi durumdadır. Çatalca Kalesi de yıkık durumdadır. Seyyah, Büyükçekmece’deki harap bir kaleden bahseder. Rumeli Hisarı’nın yerinde daha önce Fıranda Kalesi olduğunu belirtir (Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 2003). Silivri’de tepe üzerinde Antik Dönem izlerini taşıyan bir kale mevcuttur (Özyalvaç, 2023). MÖ 4. yüzyılda Üsküdar’ın etrafı surlarla çevrelenmişti (Akkaya M. , 2017). Evliya Çelebi Seyahatname’de bu surlardan bahseder. Buna göre; Üsküdar surlarının kalıntılarını, hatta kendi bağının bahçesinde kale burçlarının temellerini gördüğünü söyler. Çamlıca dağlarına kadar surların önlerinde hendeklerin, hendeklerin iç yüzünde set gibi kapı yerlerinin olduğunu söyler. Çamlıca tepesi üzerinde yer alan bir karakol kulesi vardır. Ayrıca

eserde Battal Gazi'nin Şam gazasına gitmesinden sonra Kadıköy'de küffarın bir kale inşa ettiğini belirtir (Evliya Çelebi, 2006).

Adalar bölgesi, İstanbul fethi sırasında donanma komutanı Baltaoğlu Süleyman Bey tarafından kuşatılmış olup, yerleşime açık Kınalıada, Burgazada ve Heybeliada hemen teslim olmuş fakat Büyükkada kuşatmaya direnmiştir. İstanbul'un fethedilmesine şahit olan Bizanslı Tarihçi Kritovulos'a göre; Baltaoğlu Süleyman Bey, II. Mehmet'in emriyle gemilerin çoğunu dev bir zincirle korunan Haliç'e bırakıp Adalar bölgesine yönelmiştir. Büyükkada'daki kalenin önce uzun süre surlarını dövmüş, fakat netice alınamayınca kaleyi yakmaya karar vermiştir. Toplanan çalı çırpılar kükürt ve katranla birleştirilerek yakılan büyük bir ateş, rüzgârın da yardımı ile kale duvarlarını aşarak kaledekilerin birçoğunu öldürmüştür, kalanlar ise can korkusu ile teslim olmak zorunda kalmıştır. Bazı kaynaklara göre direniş göstermeden teslim olan Kınalıada, Burgazada ve Heybeliada'nın aksine Büyükkada halkı fetih sonrasında sürgün ve esir olarak cezalandırılmıştır (Saygın, 2022). Büyükkada'ya Bizans döneminde 3 kale inşa edilmiştir. Bu kalelerin ilki Ayanikola'dadır. İkincisi kuzey tarafından sadece birkaç kalıntısı bulunan kaledir. Üçüncüsü Aşağı Kuyu olarak isimlendirilen yerdedir (Garipağaoğlu, 2013).

Bugün bazı duvarları kalan diğer kale Silivri Kalesi'dir. Silivri bölgesinin adı, şehir anlamına gelen *bria* ile *selim* kelimelerinden oluşmuş *Selimbria* yani Selim'in şehri anlamında bir Trak adıdır. İmparator Arcadius (383-395) şehre eşinin adı *Eudoxiopolis* adını vermiş fakat daha sonra şehir eski ismi ile anılmaya başlamıştır (İrecek, 1990). Silivri Kalesi'nden bugün pek fazla bir şey kalmamıştır. Trakya'daki kalelerden deniz kıyısı hattı üzerinde inşa edilen ve Bizans başkentine yakınlığı dolayısıyla önemli stratejik değere sahip olan Silivri Kalesi'nin, Bizans devrinde önemi artarak ileri bir karakol vazifesi görmüş ve dış saldırılara karşı savunma noktası olmuştur. Bununla birlikte Bizans ve Osmanlı dönemlerinde devlet adamlarının uğrak ve konaklama yeri olmuştur. Bizanslılarda yaşanan iktidar mücadelesinde önemli bir etkisi olmuştur (Akkaya T. , 2003). 16. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi ziyaret eden Lubenau, yerleşim bölgesinin bir dağın dibinde ve deniz kıyısında kurulduğundan bahseder. Alanın etrafı çok sayıda üç köşeli, yuvarlak burçlarla ve dört köşesi olan sağlam surlarla çevrelenmiştir. Bu beldenin gerisinde

bir zamanlar saray varmış fakat burası şimdi harabedir. Bu saraydan denize doğru kayalar arasından bir geçit ile inilirdi. Eskiden gemiler buraya kadar girebilirdi. Seyyah bu geçide girmiştir (Lubenau, 2012). Dukas, II. Mehmet'in İstanbul fethi bahsinde sultanın İstanbul fethinden önce Karacabey'i ve yine Silivri yakınlarında bulunan Ayios Stephanos'taki (Yeşilköy) hisarları ele geçirdiğini söyler (Doukas, 2008). Bu doğru kabul edilirse İstanbul sur dışı çevresinde yani bugünkü İstanbul şehri sınırları içinde bugün kaydı bulunamayan birçok kalenin mevcudiyetinden bahsedilebilir.

Evliya Çelebi, Seyahatname'de Büyükçekmece'yi tasvir ederken harap bir kalesi olduğundan bahseder. Ondan yaklaşık yarım asır önce Büyükçekmece ve Küçükçekmece bölgesi hakkında detaylı bilgiler veren Lubenau buralarda bulunan bir kaleden bahsetmez. Hemen hemen aynı tarihlerde seyahat eden Fresne, Büyükçekmece'deki kale kalıntılarından ve Küçükçekmece'deki bir tepe üstünde kale şeklinde yapılmış kervansaraydan bahseder. Küçükçekmece'de bugün yapılan alan çalışmalarına göre; Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyindeki yarımadaının üzerinde birkaç kilometrelik surlarla çevrili liman yapısı, mendirek ile kıyılarda Helenistik-Geç, Roma-Bizans dönemlerine ait olduğu düşünülen çok sayıda yapı kalıntıları tespit edilmiştir. İrecek, eserinde Büyükçekmece ve Küçükçekmece bölgelerini güzel görünümlü güzel bahçeleriyle tasvir ederken bir kaleden bahsetmez. Bugün İstanbul'un Avrupa yakasında, Karadeniz sahili kenarında, Karaburun deniz fenerinin bulunduğu tepenin yamaçlarında kale duvarı kalıntıları mevcuttur. Bir arşiv kaydına göre kalenin 18. yüzyılın son çeyreğinde yeniden inşası için yapılacak masraf yirmi bin kuruştur (BOA, C..AS., 1167 - 51945, H-28-10-1199).

7. 17. ve 18. YÜZYILLARDA İSTANBUL KALELERİ

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin eski gücünden uzaklaşıp, nispeten durağan bir döneme girdiği 17. ve 18. yüzyıllarda inşa edilen kaleler değerlendirilecektir. Tarih boyunca birçok millet için İstanbul Boğazı cazibe bölgesi olmuştur. Asya'yı Avrupa'dan ayıran, Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birleştiren ve Boğaz'ın iki yakasında yayılmış yerleşim alanına Boğaziçi denir. Bölge Boğaz'ın iki tarafında Beşiktaş ve Üsküdar'dan başlayarak Rumeli ve Anadolu Fenerlerine kadar devam eder. Yaklaşık 300.000 hektarlık bir çevre alanına sahip Boğaziçi, 30 kilometre uzunluğa sahiptir. Boğaz'ın iki yakasının birbirine en yakın olduğu bölüm olan Rumeli ve Anadolu Hisarları arası mesafe yaklaşık 700 metredir. Buna karşılık Boğaz'ın iki yakasının birbirine en uzak bölümü Büyükdere ve Yuşa Tepesi arasındadır. Karadeniz girişinde 3600 metre olan iki yaka arasındaki mesafe Marmara Denizi girişinde yaklaşık 1700 metredir. Boğaziçi bölgesi genel itibariyle tepeliktir ve çok fazla düz alan bulunmaz. Bazı bölümleri, özellikle deniz kıyıları kayalık ve uçurumdur. Bölge, sık yeşillik alan ile kaplı olduğundan tarih boyunca ulaşımında kara yolundan çok deniz ulaşımı kullanılmıştır. Arşiv kayıtlarındaki belgelerde bölgede bulunan kaleler için çok kez Karadeniz Boğazı Kaleleri³¹ ifadesi kullanılmıştır (Özçelik, 2021).

³¹ BOA, HAT, 207-10957, BOA, C..AS., 577-24293.

İstanbul'un fethi ile başlayan yaklaşık iki asırlık dönemde merkezde bulunan kaleler klasik askerî işlevini kaybetmiş olup, bulunduğu bölgede karakol ve asayiş vazifesiyle öne çıkmıştır. Bu kaleler zamanla iç kale olmuştur. Böylelikle bu devasa yapılar şehirden beslenirken şehri de beslemiştir. Buna karşılık sınır boylarında ve uçlardaki kaleler savunma noktasında ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti 18. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyıla kadar kuzey komşusu Rusya'nın askerî baskısını üzerinde hissetmiştir. Kırım'ın kaybedilmesi sonrası, Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasi stratejisi topraklarını kuzey komşusu Rusya'dan korumak üzere oluşturulacaktı. Yükseliş dönemindeki fetih gücünü kaybeden Osmanlı Devleti durağan bir döneme girmiş ve savaşlarda düşmanın bir şekilde geri çekilmesini beklemek zorunda kalmıştır. Düşman ordusu ise şartları ağır barış antlaşmaları ya da Avrupalı devletlerin aracılığı neticesinde Osmanlı topraklarını terk etmiştir (Köremezli, Osmanlı Rus Harpleri (1768-1878), 2013).

Osmanlı Devleti'ni 18. yüzyıl boyunca en çok uğraştıracak devletlerden biri olan Rusya ile 1774 yılında imzalan Küçük Kaynarca Antlaşması neticesinde Rus Devleti'nin Karadeniz'deki ağırlığı artmış ve İstanbul'un güvenliği tehdit altına girmiştir. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla başladığı söylenebilecek durum, yaklaşık 75 yıllık süreçte Karadeniz'de dengelerin Rusya lehine değişmesine sebep olmuştur. Bu sebeple Osmanlı devlet adamları İstanbul'un güvenliğini arttırmak için dönemin teknolojisine uygun savunma yapılarının inşasına önem vermiştir. (Berber, 2022).

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı'nın beklemediği bir şekilde gelişmiş ve İstanbul'un güvenliği sorunu ortaya çıkmıştır. Rus gemileri İngilizlerin yardımıyla Cebelitarık'ı geçmiş ve temmuz ayında Çanakkale Boğazı'na ulaşmıştı. Rusların Çeşme'de Osmanlı donanmasını yok etmesi başşehirde büyük bir paniğe sebep olmuştu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda mevcut kalelerin güçlendirilmesi ve yeni tabyaların yapılması için harekete geçti. III. Mustafa (1757-1774) bazı devlet adamlarının karşı çıkmasına rağmen bu savaşa girmişti fakat Boğazlar bölgesi güvenlik açısından böyle bir savaşa hazır değildi (Berber, 2022). Çeşme faciasından sonra Çanakkale

Boğazı düşman tehdidine açık hale gelirken İstanbul halkı bile korkuya kapılmıştır. Osmanlı Devleti hemen savunma tertipleri hazırlamış ve yeni savaş gemileri yapmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 2018). Bu dönemde İstanbul Boğazı'nda 14. yüzyılda inşa edilen Anadolu Hisarı ile birlikte II. Mehmet'in inşa ettirdiği Rumeli Hisarı ve ayrıca 17. yüzyılın başlarında Karadeniz'den gelen Kazak saldırılarına karşı yapılan Anadolu ve Rumeli Kavağı Kaleleri bulunuyordu. Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatlar³² ise İstanbul'un fethinden sonra Rumeli tarafında inşa edilen Kilitbahir ve Anadolu yakasındaki Kale-i Sultaniye'dir. Bu tahkimatları güçlendirmek için yine 17. yüzyılın ortalarında, Rumeli yakasında Seddülbahir ve Anadolu yakasında Kumkale inşa edilmiştir. II. Mehmet döneminde Çanakkale Boğazı için inşa edilen iki tahkimatın ve sonrasında 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı çıkışında ve İstanbul Boğazı'nın ağzında inşa edilen kalelerin birincil fonksiyonu tabi ki İstanbul'un güvenliğiydi. Buradaki amaç başşehrin güvenliğini en uzak noktadan başlatmaktı. 18. yüzyılda dünya güç dengeleri değişmiş, tehlike güneyden kuzey sahasına kaymıştı. Başşehir ve devlet tehlikeydi. Rusya'nın Karadeniz'de büyük ve tehlikeli bir güç olarak varlık göstermeye başlaması neticesinde Osmanlı Devleti Boğaz'da kale ve benzeri savunma yapıları inşa etmeye başlamıştır. Karadeniz'deki Rus askerî gücünü İstanbul için bir tehdit olarak gören Osmanlı Devleti Boğaz'ın çıkışında, Karadeniz tarafında ve içeride Boğaz hattı boyunca yeni kaleler inşa etmiş ya da var olanları tamir ederek güçlendirmeye çalışmıştır. Avrupa'da yeni mühendislik teknolojisinin öncülüğü Fransa merkezli devam ederken Osmanlı Devleti'nde Boğaz tahkiminin yapılanmasında Fransız mühendisler görev verilmiştir. Bununla birlikte başşehrin güvenliğini daha etkin bir şekilde gerçekleştirmek için yeni bir idari birim olan Boğaz Nazırlığı'nı kurmuştur (Berber, 2022). Tehlike büyüktü ve III. Mustafa tarafından verilen emirde Boğaz'da bulunan Rumeli ve Anadolu Hisarları kalelerinin savunması için vazifelendirilen topçulara ihtiyaç kalmadığından, görevlilerin yeni

³² Ancak bu tahkimatlar iyi durumda değildi. III. Selim'in emri ile devletin hizmetinde bulunan Osmanlı Mühendislik İşleri Genel Müfettişi Jucherau de Saint Denys tarafından eksiksiz bir plan hazırlandı. Bu rapora göre; rüzgarı arkasına alan ve yeterince hızlı hareket eden bir düşman filosu Çanakkale Boğazı'nı hiçbir tehlike atlatmadan aşabilirdi. Çünkü eskiden Sestos ve Abidos diye bilinen yerlerin yakınlara kurulan ve Çanakkale Boğazı'nın 1.986 adım ile en dar yeri olduğu için aşılması en zor yerleri olan Kilitbahir Kalesi ve Kal'a-i Sultaniyye (Çimenlik) kötü bir durumdaydı. Çanakkale Boğazı'nın girişinde Avrupa tarafındaki Seddülbahir ve Anadolu tarafındaki Kumkale, yaklaşık 2 bin metre ile açacakları ateşle büyük bir etki yaratamayacak kadar birbirlerinden uzaktı. bkz. (Zinkeisen 2011: C. 7 303-307)

inşa edilen Rumeli ve Anadolu Fenerleri kalelerinde vazifelendirilmesi emredildi. III. Selim (1789-1807), 1795-1796 yıllarında Boğaz'da mevcut kalelerin tahkimi, tamiri ve lüzumlu görülen mevkilerde yenilerinin inşası için geniş çaplı inşaat faaliyetleri başlatmıştır. Bu nedenle her iki yakadaki kaleler ve diğer binalar ile müstemilatın yapı işleri için bina eminleri tayin etmiştir. Rumeli tarafında bulunan kalelerden Kilyos Kalesi'nin yapım ve inşaatı için Mustafa Efendi'ye, Büyük Liman Kalesi ve Garipçe Kalesi'ndeki binaların yapımı için Emin Efendi'ye görev verilmiştir. Rumeli yakasında bulunan Rumeli Feneri Kalesi ile Anadolu yakasında bulunan Anadolu Feneri Kalesi'ne kale emini olarak İsmail Efendi tayin edilmiştir. Anadolu yakasında bulunan istihkâmlardan Revancık Kalesi'ne Musa Efendi, Poyraz Lima Kalesi'ne ise Sadık Efendi bina emini olarak getirilmiştir. Boğaz kalelerinde bu şekilde büyük inşaat faaliyetleri başlamıştır. Kalelerdeki bina yapım işlerinin sorumluluğu ve denetimi görevi Defterdar Raşit Efendi'ye, Boğaz'daki kalelerin bina eminliği Memiş Efendi ve Mimar Ağa'ya verilmiştir (Toprak, İstanbul Boğazı'nın Savunma Önlemleri Kapsamında Boğaz Kalelerinin Tahkimi Faaliyetleri (1793-1796), 2020).

Bu bölümde, erken dönemde 17. yüzyılda Kazak saldırılarına karşı yapılan Kavak kaleleri ve yine sonraki yüzyılda inşa edilen Garipçe, Poyraz, Rumeli Feneri ve Topçu Kalesi, Anadolu Feneri ve Kalesi, Kilyos, Riva ve Büyük Liman kalelerine değinilecektir. Arşiv kayıtlarında bu kaleler genelde birlikte geçer ve bunlara *kala-i seba* denir (BOA, D..BKL.d., 32824, Tarih yok). Bölümün yazımında takip edilecek usul bu yapıların merkezden Boğaz'ın Karadeniz çıkışına doğru sırayla hangi dönem yapıldığı, yapısal özellikleri ve tarihi süreçteki işlevleri gibi önemli unsurlar anlatılması şeklinde olacaktır. Yine Şile Kalesi, Macar Kalesi ve Boğaz güvenliği için inşa edilen Hasan Paşa kulelerine de değinilecektir. Klasik kale yapılarından farklı tabya yapıları ele alınmayacaktır.

7.1. Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı Kaleleri

Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı kaleleri Boğaz'ın iki yakasında deniz kıyısında karşılıklı konumlandırılmıştır. İki kale de Bizans dönemi kalesi olarak kabul edilen

ve bu iki kalenin tepesinde bulunan Serapion Kalesi ve Yoros Kalesi'nin eteklerinde inşa edilmiştir. Bugün iki yakadaki bu kalelerin bazı bölümleri askerî alan olarak kullanılmaktadır. Ukrayna (Zaporog) Kazakları Karadeniz üzerinden Anadolu'nun kuzey kıyılarına ve İstanbul Boğazı'nın iç taraflarına kadar gelerek, yöreyi yağma ve talan etmeye başlayınca, yeni savunma kalelerinin yapımına ihtiyaç duyulmuştur. Kazak tehlikesini bertaraf etmek isteyen IV. Murat (1612-1640) biri Rumeli Kavağı tarafına diğeri Anadolu Kavağı tarafına olmak üzere iki müstahkem kale yaptırmıştır (Toprak, İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri, 2021). Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde, IV. Murat'ın Karadeniz Boğazı'nda karşı karşıya bulunan iki kaleyi yeniden yaptırıp içine asker ve dizdar koyduğunu, cami ve cephanelik yaptırdığını söyler. Bunlar Kavak Kaleleri olmalıdır (Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 2003). İnciciyan da bu kalelerin 1623 yılında IV. Murat zamanında yapıldığını, I. Abdülhamit (1774-1789) tarafından yeni burçlar eklenmek suretiyle genişletildiğini, sahilde bulunan büyük kavak ağaçlarından dolayı Kavak kaleleri olarak isimlendirildiğini, kalenin içinde 25 ev ve bir dizdarın emrinde 20 asker bulunduğunu söyler (İnciciyan, 1956). İki kale de 1783 tarihinde Fransız inşaatçı Toussaint tarafından tamir edilmiş ya da yeniden yapılmıştır. Monnier tarafından ise 1794 tarihinde büyütülmüştür (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Kavak hisarlarının her biri farklı biçimdedir. Rumeli yakasındaki kalede iki dörtgen kule, Anadolu tarafındakinde tek kule vardır (Carbognano, 1993).

Rumeli Kavağı Kalesi de Anadolu Kavağı Kalesi gibi gemilerin geçişini denetlemek için inşa edilmiş ve zaman içinde Kavak köylerinin gümrük işlemlerinin yapıldığı yerler haline gelmiştir. Kalelerin burada bulunan kavak ağaçlarından dolayı kavak ismini aldığı söylene de kavak kelimesinin bir anlamı da kontrol noktası, gümrük, kapamak, çevirmek olup; bundan dolayı bu şekilde isimlendirilmesi daha anlamlı gibidir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Evliya Çelebi'ye göre; içinde askerler için yapılmış 60 hane, mescit, iki ambar ve cephanelik vardı. Küçük büyüklü 100 topla takviye edilmiş ve bir kumandan ile 300 asker mevcudu bulunuyordu. Kalenin çevresinde haneler varsa da meskûn değildir ve üzüm bağları mevcuttur. Kalenin dışında yüksek bir kulenin üzerinde bulunan fener her gece yakılırmış (Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 2003).

Anadolu Kavağı Kalesi'nin ilk inşa edildiği dönemden bir iz bulunmamaktadır. Bugün bazı bölümleri askerî saha içinde kalmaktadır. Kalenin sahil kısmındaki bölümünde sonradan yapılan odalar bugün dahi mevcut olup metruk haldedir.

Osmanlı arşiv belgelerinde bu iki kale ile ilgili birçok belge mevcuttur. Bir belgede, sekiz kıta top için yaptırılan kundak ve tekerlekler mühimmatlarıyla birlikte teslim edildiğinden parasının hak sahiplerine verilmesi emredilmektedir (BOA, AE.SMST.II., 17 - 1683, H-08-10-1108). Yine farklı tarihli belgelerde bu kalelerin tahkimatının güçlendirilmeye çalışıldığı ve bu kalelere ehemmiyet verildiği anlaşıyor (BOA, C..AS., 1021 - 44746, H-15-10-1191).

7.2. Garipçe Kalesi

Garipçe Kalesi, İstanbul'un Rumeli yakasında Rumeli Feneri ve Rumeli Feneri Topçu Kalesi'nden hemen önce kayalık bir yarımada, bir tepe üstünde bulunur. Garipçe Osmanlıca *karibce* (yakınca) kelimesinden gelir. Kale günümüzde kısmen korunmuş olup, yenileme çalışmaları devam etmektedir.

Köy mezarlığında yapılan incelemelerde mezar taşlarında 1700'lü yılların sonları 1800'lü yılların başlarına ait tarihlerin bulunması, kalenin bulunduğu alanın çevresindeki Garipçe Köyü'nün Garipçe Kalesi'nin inşasından sonra oluşmuş olduğunu göstermektedir. Rumeli yakasındaki Garipçe ve Anadolu yakasındaki Poyraz Kaleleri bölgedeki kalelerin en eskileridir. 1770 Çeşme yenilgisinden sonra Boğaz tahkimatı çalışmalarında Macar asıllı topçu Mühendis Baron de Tott tarafından inşa edilmiştir. Bocage'nın harika bir konuma sahip güçlü kaleler olarak nitelendirdiği bu kaleler 1773 yılında III. Mustafa döneminde inşa edilmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Padişah III. Mustafa'nın Çeşme yenilgisinin ardından Fransa kralına başvurusu sonrası, kralın tavsiyesi ile İstanbul'da buluna Baron de Tott, Boğaz'daki savunma yapılarını elden geçirerek dönemin gerektirdiği askerî

düzeye çıkartılması için görevlendirilmiştir. Baron de Tott öncelikle, düşman geçişi halinde Rumeli ve Anadolu Feneri kalelerinden yapılacak çapraz top ateşinin, mesafenin uzunluğundan dolayı etkili olamayacağını tespit etmiştir. Bu sebeple top atışının daha etkili olacağı, birbirine yakın, yeni iki kale inşa edilmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine yapılacak iki yeni kale için Garipçe ve Poyraz Burnu mevkiileri uygun görülmüştür. Kalelerin inşası ile iki yaka arasındaki mesafe 1600 metreye düşecek ve etkili çapraz topçu atışları yapılabilecekti. Böylelikle bu iki kale Baron de Tott'un projesi doğrultusunda inşa edilmeye başlanmıştır (Anadol & Demirer, 2013). Baron de Tott hatıralarında kalenin inşa sürecini dini bir ayın gibi anlatır. Kale temelini kazmak için 1500 Makedonyalı işçi tutulmuş ve temel kazılırken karşılaşılan sert kayalar Makedonyalı işçiler sayesinde kırılabilmiştir (Tott). Bocage'ye göre kaleler, 1778 ve 1785 yıllarında mühendis Clave tarafından yeniden düzenlenmiş, 1807'de ise sonradan Fransız elçisi olan Sebastiani'nin tavsiyeleriyle geliştirilmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Sonraki yıllarda kaleler için kışlaklar inşa edilmiş ve bina emini tayin edilmiştir (BOA, C..AS., 915 - 39550, H-03-12-1196).

Kale yaklaşık 45 metre eninde, 140 metre uzunluğunda düzgün olmayan dikdörtgen planda olup, üzerine oturduğu kaya parçasının şeklinde inşa edilmiştir. Ana giriş kapısı köy tarafındadır. Duvarları kaya üzerine inşa edilmiş ve yüksekliği yaklaşık 8-9 metredir. Kemerli ana giriş kapısından girilen avluda bugün sadece bazı temelleri kalan kale bölümleri mevcuttur. Birinci avlunun denize bakan doğu istikametindeki top mazgallarının büyük kısmı yıkılmış durumdadır. Birinci avlunun denize bakan ucunda bulunan merdivenle aşağı inildiğinde ikinci bir avluya çıkılır. Burası top atış mazgallarının bulunduğu avlu olup bugün bu bölüm daha iyi durumdadır. Üçüncü teras bölümü dendanlarının bugün sadece temel izleri mevcuttur. Bir arşiv kaydına göre, Bahr-i Siyah (Karadeniz) Boğazı'nda Garipçe (Garipçe) Kalesi müstahfızanından ulufeli Sinoplu Murad Ömer hizmetini terk etmiştir. Bu sebeple yerine Sinoplu Hasan Ali tayin edilmiştir (BOA, AE.SSLM.III, 33 - 1890, H-27-04-1203).

7.3. Poyraz Kalesi

Poyraz Kalesi İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişinde, Anadolu tarafındadır. Boğaz'ın Karadeniz tarafında ilk daraldığı noktada olup, karşı kıyıda Garipçe Kalesi ile karşılıklıdır. Poyraz mitolojide erkek olarak betimlenen kuzey rüzgârının Türkçeleşmiş şeklidir. Bölgenin geçmişi 600 yıl öncesine kadar gitmektedir ve ilk yerleşimcileri Cenevizlilerdir. Bölge daha sonra Bizans ve Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti döneminde bölgeye Riva ve Trabzon çevresinden göçmenler yerleştirilerek yerli Rumlar bölgeden uzaklaştırılmıştır (Yaşa, Poyraz Kalesi Restorasyon Projesi, 2012).

Kalenin hemen üstündeki çıkmaz sokakta bulunan Poyraz Köyü Camisi'nin girişinde caminin Kaptan-ı derya Hasan Paşa tarafından yaptırıldığına dair bilgi bulunmaktadır. Poyraz Kalesi Boğaz'ın ilk daraldığı noktada Poyraz Burnu üzerinde inşa edilmiştir. Yapı formu olarak karşı yakada bulunan Garipçe Kalesi ile benzerdir. III. Mustafa döneminde Rumeli ve Anadolu Feneri kalelerinin savunma için yetersiz kalacağı öngörülerek Baron de Tott tarafından tasarlanmış ve Garipçe Kalesi ile birlikte inşa edilmiştir. Poyraz Burnu'nun tepesinde kayalık üzerinde inşa edilmiştir. Kale 110 metre uzunluğunda 40 metre genişliğinde olup, 3 avlulu ve basamaklı olarak inşa edilmiştir. Kalenin düşman saldırısı beklenmeyen güney cephesinde top atış mazgalı bulunmaz ve bu yöndeki duvar genişliği daha azdır. Kazamatlarla birlikte dört farklı seviyede top atışı yapmak mümkündür (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Kalenin güneybatı yönünde liman bulunurken batı ve kuzey yönlerinden denizle çevrelenmiştir. 18. yüzyıl sonu top atış teknolojisine uygun inşa edilen kale, üç tarafa bakan atış mazgalları ile çok yönlü atış yapma imkânı sağlamaktadır. Arşiv belgesindeki bir kayda göre, Poyraz Kalesi'ne su, beygirle taşınıyordu (BOA, C..AS.., 64 - 3010, H-13-10-1197). Sonraki tarihli başka bir kayıta yine beygirlerle su taşındığından bahseder (BOA, C..AS.., 335-13896, H-05-11-1204). Daha sonra kale için su yolu yapılmıştır. Başka bir kayıta bu su yollarının tamiri hakkındadır (BOA, AE.SSLM.III, 409-23542, H-04-08-1214).

7.4. Rumeli Feneri Topçu Kalesi ve Rumeli Feneri

Rumeli Feneri Topçu Kalesi ve Rumeli Feneri, İstanbul'un Rumeli yakasında İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açılan ucunda bulunur. Bu yapılar bugüne kadar iyi bir şekilde korunmuş durumdadır.

Rumeli Feneri, kıyının hemen üzerinde tepede bulunur. Burası hakkında rivayetler fener, Öreke Taşı ve üzerinde bulunan antik sütun hakkındadır. Fenerin önünde bulunan kayalar eskiden *Simplikades* ve *Geant* olarak isimlendirilmiştir. Bazı araştırmacılara göre ise; bu kayaların ismi *Bavonere Kayaları*'dır. Bu kayaların tepesinde bir sütun parçası bulunduğu ve bunun yün eğirmeye yarayan örekeye benzediği için *Röke Taşı* olarak isimlendirildiği bilinmektedir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Bugün Rumeli Feneri'nin hemen aşağısında, kıyıda, denizin ortasındaki kayalıklar bir dalgakıran ile birleştirilmiştir. Vaktiyle bu kayalar kıyı şeridinden ayrı bir ada görünümündeydi. Bu kayalıklar beş kayadan oluşur ve *Kyanedi* (Kızıl Adalar) veya *Kokonera Adacığı* olarak isimlendirilirdi. Bu kayaların en büyüğünün boyu 20 metre, alanı 450 metre olup üzerinde Romalılar tarafından Apollon adına yapılmış bir kurban yeri mevcuttu. Günümüzde bu sunağın bir parçası kalmıştır. Bu kayalıklar kıyıya deniz yüzeyinde bulunan kayalıklarla bağlanırdı fakat sonra bu kayalar kaldırılmış ve kayaların en büyüğü bir dalgakıran ile birleştirilmiştir (Sertoğlu, 1978).

Deniz Fenerleri denizciler açısından önemlidir şüphesiz. Büyük denizlerden karalara yaklaşan gemiler haritalar yardımı ile rotalarını ve yönlerini tayin ederler. Geceleri hava açık ise yıldızlar ve ay ile yönlerini bulabilirler. Fakat havanın açık olmadığı fırtınalı, yağmurlu, karlı havalarda rota ve yön tayini oldukça zor olup, fenerler ışığı ile gemiler için yol gösterici olmaktadır. Fenerlerin yol gösterici olması dışında hava raporu verme, sis işareti yayma, işaret istasyonluğu yapma gibi görevleri de vardır (Sosyal, 1997).

Rumeli Feneri'nden ilk bahseden I. Süleyman (1520-1566) döneminde Avusturya elçiliğinde vazifeli diplomat *Busbecq*'tir: "... Bosfora girecek yerin ortasında üzerine sütun dikilmiş bir kaya vardır. Sütuna bazı Roma isimleri hakedilmiştir. Avrupa kıyısında büyük kule görülür. Buna *Pharos* deniliyor. Geceleyin gemicilere yol göstermek için üzerinde ışık yakılır..." Rumeli Feneri hakkında bilinenler bölge hakkında bilinenlerden daha fazladır. Bazı hatıratlara göre; 16. yüzyılda şehrin hem Avrupa hem de Asya kıyısında Boğaz girişinde üstünde ateş yanan yüksek kuleler vardır. Wratislaw, hatıralarında anlattığına göre; Karadeniz'in Boğaz girişinde Avrupa tarafında bir kule yükselirdi. Bu kulenin üstünde yanan ışık geceleri gemilere ve gemicilere yol gösterirdi (Wenceslaw, 1981). Evliya Çelebi anlatısına göre; fener kalenin dışında olup, yüksek bir kulenin üzerinde yanmaktadır. Bu kule her gece Rumeli tarafında tepesinde göklere doğru uzanan ateşi ile Karadeniz'den gelen gemilerin gece karanlığında Boğaz'dan içeri rahatça girmesini sağlar. Bunun için gemicilerin sadaka verdiklerini ve kurban kestiklerini anlatır (Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 2003). Kulenin 120 basamakla çıkılan bir odası vardır ve bu odanın pencereleri büyük cam levhalarla kapatılmıştır. Odanın ortasında geceleri tutuşturulan yağ kabı vardır (Müller-Wiener, 1998). Osmanlı deniz haritalarının en eskilerinden 1567 tarihinde hazırlanan Ali Macar Reis atlasında Boğaziçi çıkışında Rumeli Feneri hizasında fener ibaresi görülür fakat Anadolu tarafı ile ilgili bir işaret yoktur (Sosyal, 1997).

Rumeli Feneri Topçu Kalesi, Rumeli Feneri'nin biraz ilerisinde kayalık bir ucun üstünde bulunur. Burada eski tarihlerde fener bölgesini korumak için bir kale inşa edilmiş olmalıdır. 1352'de Venedik ve Ceneviz donanmaları arasında yapılan büyük savaş sonrası bölge Ceneviz hâkimiyetine girmiştir. Bu nedenle kale Ceneviz kalesi olarak bilinir. Fakat bugün kaya ucunda bulunan kale III. Mustafa tarafından (1757-1774) yaptırılmıştır. Baron de Tott, buranın inşa süreci ile ilgili bilgiler vermektedir (Genim, 2006).

Osmanlı Devleti'nde topçuluğun gereği olarak Boğaz'ın bir tarafına kale yapıldığında diğer tarafına da bir kale yapmak adeta bir zorunluluk haline gelmişti. Anadolu Feneri Kalesi'ne benzer yapısal özelliklere sahip olması bu kalenin de III.

Mustafa tarafından yaptırılmış olduğuna delildir. Kalenin giriş kısmı tahrip edilmiş olup, herhangi bir kitabeye de rastlanmamıştır (Anadol & Demirer, 2013). Ancak belirtilen tahminleri doğrulayacak çok az okunulabilen bir kitabe Anadolu Feneri'nde mevcuttur.

Kalenin inşa amacı öncelikle güvenlik ve istihbarat sağlamak içindir. Bu sebeple askerî olarak önemi fazla değildir. Osmanlı askerî bürokrasisinde dokuz kale olarak isimlendirilen *kala-i tisa* denilen kalelerin komutanı Boğaz Nazırı'dır. 1770 Çeşme Vakası'ndan sonra III. Mustafa askerî teknolojileri geliştirmek ve bunları Osmanlı ordusuna uygulamak için Fransa'dan yardım istemiştir. Bu iş için İstanbul'da yaşayan Baron De Tott görevlendirilmiştir. Baron burada yaptığı incelemelerde kalenin yapısal özelliklerinden çok atış menzilleri üzerinde durmuştur. Karşı taraftaki Anadolu Feneri Kalesi'nden deneme atışları yaptırmıştır. Bu deneme atışlarında yaptığı hesaplamalara göre denizin tam orta ekseninden geçecek düşman gemilerine yapılacak çapraz ateşin etkili olmayacağını tespit etmiştir. Bunun sonucu olarak aşağıda güneyde Boğaz'ın daha dar bölgesinde Garipçe ve Poyraz kalelerinin yapımına karar verilmiş ve bu kaleler daha sonra buna göre inşa edilmiştir (Anadol & Demirer, 2013).

Rumeli Feneri Topçu Kalesi, 50 metre genişliğinde 70 metre uzunluğunda dikdörtgen planlıdır. Kalenin kemerli giriş kapısı güney-batı yönündedir. Kalenin giriş kapısından girildiğinde iki tarafta çokgen planlı iki kule bulunur. Kulelerden itibaren alçak kale duvarları alanı çevreler. Kulelere merdivenle çıkılabilmektedir ve merdiven bitiminde seğirdim yolu vardır. Giriş kapısından girildiğinde 10-15 metre sonra başlayan geniş avluya inilir. Deniz tarafında sur duvarlarının ortasında avlu bölümünde olan bir merdiven vardır ve buradan seğirdim yoluna çıkılır. Burada daha önce bir gözcü kulesi olmalıdır. Bu merdivenin iki tarafında top mazgalları vardır.

Bir arşiv kaydında, Rumeli Feneri ve Garipçe için kale tabiri kullanılırken Büyük Liman için bu tabir kullanılmaz. Sadece *liman-ı kebir* tabiri kullanılır. Poyraz ve Anadolu Feneri Kaleleri için Boğaz kalesi değil de Karadeniz sahili kalesi tabiri

kullanılır. Burada askerin yevmiyesi 50 akçe olup, aylık tutar 1500 akçe olarak kayıtlıdır. Nefer sayısı 30'dur. Bunların yıllık ücretlerinin toplamı 531000 akçe olarak kayıtlıdır. Belgede 5 kale ismi vardır ki bu durumda her bir kale için ortalama 70 asker görev yapmaktadır. Bu görevlilere ayrıca çeşitli yerlerden mukataa verilmiştir. Mukataa verilen yerlerden bazıları Kayseri, Dereli, Diyarbakır'dır. Bu görevlilere *resm-i penbe*, *adet-i ağnam* verilmiştir (BOA, : AE.SABH.I., 306 - 20520, H-29-02-1202).

7.5. Anadolu Feneri ve Kalesi

Anadolu Feneri'nin bulunduğu bölgenin, 14. yüzyılın sonunda, I. Bayezid'in (1389-1402) Yoros ve Şile bölgelerini fethettiği dönemde Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiş olduğu düşünülmektedir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Anadolu Feneri hakkında ilk bilgiye Kâtip Çelebi'nin 1648 tarihli İstanbul haritasında rastlanılır. Harita incelendiğinde bir fener sembolü ve yazıyla fener ibaresi görülmektedir (Thevenot, 2014)³³. Macar asıllı Fransız Mühendis Baron De Tott Rumeli ve Anadolu Fenerlerini Karadeniz ağzında gemicilere yol gösteren iki muhteşem fener diye tanımlar. Fener görevlileri bir kaza anında karaya çarpan gemideki malları yağmalamak için feneri söndürüp kaza yerine koşarlarmış (Tott). Fenerin uzunluğu 25 metre, denizden yüksekliği 75 metre civarındadır ve aşağıdan tepe noktasına doğru daralmaktadır. Fenerin kulesine 75 metre ahşap merdivenle çıkılmaktadır (Sosyal, 1997).

Anadolu Feneri ve Kalesi İstanbul'un Anadolu yakasında olup, karşı taraftaki Rumeli Feneri Topçu Kalesi ile birlikte III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır. H. 1186 tarihli bir arşiv kaydında, Karadeniz Boğazı'nın Anadolu ve Rumeli fenerlerinde müceddiden inşası yapılacak iki kaleden bahsedilmektedir. Bu kaleler, Rumeli ve Anadolu Feneri kaleleri olmalıdır. Bu kayda göre, dizdarlar 90 akçe, kethüdalar 40 akçe, 40 nefere 25'er akçe İstanbul cizyesi malından verilecektir (BOA, C..AS., 845

³³ Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde Rumeli yakasında Kavak Kalesi bahsinde bu kaleye yakın yüksek bir kule üzerinde bir fenerden bahseder fakat Anadolu Kavağı bahsinde bir fenerden hiç bahsetmez. bkz. (Evliya Çelebi 2003: 355)

- 36103, H-07-08-1186). Kalenin girişindeki H. 1182 tarihli kitabede kalenin III. Mustafa tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Bugün kalenin sadece kıyıdaki platform ve duvar kaideleri mevcuttur. Kale, caminin hemen yanında Karadeniz'in en uç noktasındadır. 1877 tarihli bir gravürde en tepeden başlayarak deniz kıyısına kadar inen sekiz kulesi ile kale oldukça haşmetli görünmektedir. En alt bölümde görünen kule, bir çatı ile örtülmüş ve kalenin surları sağlam bir şekilde ayakta görünmektedir (Sosyal, 1997). Bugün kale bütünüyle harap bir durumdadır. Deniz kıyısındaki kale duvarları kısmen korunmuştur fakat üst bölümlerin sadece toprağa gömülü duvar temelleri kalmıştır. Giriş kısmında bulunan kule hemen hemen korunmuştur ve fener bu kulenin ortasında bulunur. Anadolu Feneri Kalesi ve Rumeli Feneri Kalesi birbirleriyle karşılıklı iki yakada yer alır. Bocage'ye göre, kale inşası 1769 yılına kadar dayanır ve bir Rum mimar tarafından tasarlanmıştır (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Daha sonra Garipçe ve Poyraz Kalelerinin tasarımında ve inşasında bulunacak Baron de Tott'a göre; Rumeli Feneri Topçu Kalesi ve Anadolu Feneri Kalesi yetersiz mühendislik bilgisi ile inşa edilmiştir ve karşılıklı yaptırdığı top atışlarının çakışmadığını söyler. Rumeli Feneri Topçu Kalesi ve Anadolu Feneri Kalelerinin Boğaz genişliği çok fazla olup yaklaşık 4000 metredir ve bu isabet gücünü azaltmaktadır (Tott).

En tepe noktasından deniz kıyısına 200 basamakla inilir. Kalenin içindeki cephaneye gibi bölümler bugün yoktur. Kale duvarlarının az bir bölümü iyi durumdadır. Kalenin Ceneviz kalesi olduğu iddia edilse de bu şüphelidir. Daha önce Anadolu Kavağı'nda Bizanslılarca tahkim edilen fakat Ceneviz kalesi olduğu iddia edilen Yoros Kalesi'nden dolayı Anadolu Feneri Kalesi'nin de Ceneviz kalesi olduğu iddia edilmiş olmalıdır. Diğer bir yandan Anadolu Feneri noktasının Boğaz'ın başlangıç noktası olduğu düşünüldüğünde İstanbul'un güvenliği için buralarda daha önce de bazı tahkimatlar olduğu düşünülebilir. Ayrıca Bizanslılar döneminde Boğaz'ın kuzey kısımları bir süre Cenevizlilerin kontrolünde kalmıştır (Sosyal, 1997).

Rumeli Feneri, Anadolu Feneri, Garipçe, Poyraz, Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı ve Rumeli Hisarı kaleleri Boğaz Nazırlığına bağlı olup teşkilat yapısı şöyledir: Her hisarda geceleri dört tane gözcü- nöbetçi olacaktır. Eğer yabancı bir gemi görülürse

Rumeli Feneri'nden atılan havai fişekle Anadolu Feneri uyarılacaktır. Bu hisar haberi Garipçe Kalesi'ne ulaştıracaktır. Garipçe, Poyraz Kalesi'ne, Poyraz Kalesi de Rumeli Kavağı'na haber verecek, en son Anadolu Kavağı'na haber verilerek toplar ateşlemeye hazır hale getirilecektir. Şayet gemi geçip gidecek gibi olursa Anadolu ve Rumeli Feneri kaleleri uyarmak için pruva önüne ve pupa arkasına iki top atışı yapacaktır. Gemi tavizkâr bir şekilde yola devam ederse iki hisar top atışı ile gemiyi durduracak ve durum hemen bahriyeye rapor edilecektir (Sosyal, 1997). Bu savunma biçiminden anlaşıldığına göre çaprazlama haberleşme ile tahkimatlar uyarılacak ve karşılıklı kaleler hat şeklinde savunmayı perçinleyecektir. Böylelikle düşman oyalanarak donanmaya zaman kazandırılacaktır.

7.6. Büyük Liman Kalesi

Buranın diğer ismi *Liman-ı Kebir*'dir. Arşiv kayıtlarında Liman-ı Kebir Kalesi olarak geçer (BOA, D..BKL.d., 32824, Tarih yok). Rumeli Kavağı ve Garipçe Kalesi arasındadır. Kale 1785 yılında Lafitte-Clavé ve Monnier tarafından batarya olarak inşa edilmiş fakat 1806 senesinde Mahmut Raif Efendi'nin salahiyyetinde büyütölüp kale haline getirilmiştir (Yaşa, Poyraz Kalesi Restorasyon Projesi, 2012). Mahmut Raif Efendi, Boğaz tabyalarının müfettişliğini yapmıştır ve yeniçeriler tarafından öldürülmüştür (BOA, HAT, 123 - 5028, H-29-12-1221). G. Benar Sampierdarena'nın 1800 tarihinde çizdiği Boğaziçi haritasında kalenin yeri işaretlenmiş ve burada bir batarya olduğu yazılmıştır. Bu harita kalenin genişletilmesi çalışmasının öncesinde çizilmiştir (Dalgacı, 2013). 1789 tarihli arşiv kaydı buranın levazım ve mühimmatları ile ilgilidir (BOA, D..BŞM.d..., 5727 -, H-28-08-1203).

19. yüzyılda çizilmiş plana göre, ana giriş kapısının iki yanında cami ve kışlak vardır. Giriş kapısının hemen sağında ambar ve cephanelik bulunur. Fakat bugün bunlar mevcut değildir. Sancak kulesi tektir (Dalgacı, 2013).

7.7. Hasan Paşa Kuleleri

Bu kulelerden ilki Boğaz'ın Rumeli tarafında bulunur. Garipçe Kalesi'nin biraz üstünde zirve noktasında olup, bugün dahi kalıntıları mevcuttur. 18. yüzyılın son çeyreğinde Boğaz'ın güvenliğinden sorumlu olan ve Boğaz'daki bütün kaleleri gözetleme vazifesi getirdiği bilinen Kaptan-ı Derya Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Rumeli tarafında bulunan kule dairesel yapıda olup, kulenin ana giriş kısmının iki yanında iki gözcü kulesi vardır. Kuleye kemerli bir kapıdan girilmektedir.

Bu kulelerden ikincisi Boğaz'ın Anadolu tarafında bulunur. Poyraz Kalesi'nin hemen üstünde, tepenin zirve noktasında olup; bugün dahi kalıntıları mevcuttur. Garipçe'deki kule ile benzer özelliktedir. Dairesel yapıda olup, diğeri kadar korunamamıştır.

7.8. Macar Kalesi

Anadolu Kavağı'nın biraz aşağısında Yuşa tepesinin eteklerinde bulunan Macar Burnu'nun Bizans dönemi adı *Argironion*'dur. Eskiden burada bir cüzzam hastanesi vardı. Yuşa tepesindeki kiliseye ek olarak burada bir manastır vardı. Bu burunda bulunan kale, diğer yakadaki telli tabya ile karşılıklı bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre, kale Mai Cari ismiyle anılırken, daha sonra halk arasında "Macar Bahçesi" olarak isimlendirilmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Osmanlı dönemi belgelerinde burası Macar Kalesi olarak geçtiğinden bu iddianın doğru olmadığı da düşünülmelidir. Burası belgelerde bazen tabya bazen de kale olarak geçmektedir (BOA, C..AS., 505 - 21111, H-18-02-1222).

Kale, I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde 1780'li yıllarda inşa edilmiştir III. Selim'in (1789-1807) hükümdarlığının ilk yıllarında güçlendirilmiştir. Kalenin

inşasını denetlenmek için Mahmut Raif Efendi görevlendirilmiştir. Yapımından Seyyid Mehmet ve Selim Sabit Efendi sorumludur. Kalede iki bataryaya ek olarak cephanelik ve birkaç küçük bina da bulunmaktaydı (Bostan H. , 2020).

7.9. Kilyos Kalesi

Kilyos ismi Grekçe'de *iskele* manasında kullanılır. Kalenin bulunduğu alanda daha önce Cenevizlilere ait bir kalenin olduğu rivayet edilmekle birlikte Bizans döneminde burada bir iskelenin olduğu bilinmektedir. Fakat burada kale olup olmadığı kesin değildir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019).

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın sonlarında artan Rus tehdidine karşı Boğaz bölgesinde bir dizi önlem almıştır. Her ne kadar Boğaz bölgesine girmek zor olsa da savunmanın Karadeniz kıyılarından başlatılması gerekli görülmüştür. Bu amaçla eski *Fanaraki Burnu*'nda bugünkü ismiyle Kilyos'ta *Kila* adıyla bir kale inşa edilmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Sonraki dönemlerde kale tamir görmüştür. Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Fransız mühendisler Kauffer ve Gabriel Monnier, Kilyos Kalesi'nin güçlendirilmesi ile ilgili anlaşmazlığa düşmüştür. Monnier'in, İğneada, Karaburun ve Kilyos Kaleleri ile Dalyanburnu için hazırladığı tabya çizimleri Mustafa Reşid Efendi tarafından Mühendis Kauffer'e gösterilmiş, Kauffer Kilyos Kalesi'ne giderek kalenin içi ve dışı ile ilgili iki rapor hazırlamış ve Monnier'in bazı önerilerini uygun görmemiştir. Kauffer hemen bir tabya inşa edilecekse bunun dörtgen planlı değil küçük beşgen planlı olması gerektiğini söylemiştir. Kauffer'in itirazında haklı olduğu ve küçük beşgen bir planın daha uygun olacağı düşünülmelidir. Düşman saldırılarında saldırı yönlerinin hesaba katılarak yapılmış çokgen tasarımlı tabya inşaatının birçok açıdan savunulması daha kolay olacaktır (Şenyurt, 2013).

Arşiv taramalarında Kilyos Kalesi'nin inşası masraf defteri tespit edilmiştir (BOA, C..AS., 199 - 8567, H-15-02-1120). Bu durumda kalenin inşa tarihi 1708 kabul

edilebilir. Fakat aynı tarihli başka bir mevacib belgesinde Kilyos Bağdatçığı dizdarı Mahmut'un doksan akçeli ulufesinin İstanbul cizyesi malından verilmesi emredilir. Birkaç aylık zaman diliminde bir kalenin inşası düşünölemeyeceğinden 1708 tarihinden önce de bu mevkide bir kalenin varlığından bahsedilebilir (BOA, C..AS., 1073 - 47236, H-29-04-1120).

Kalenin giriş kapısındaki kitabeye (H. 1197-1241) göre; kale, padişah II. Mahmut (1808-1839) tarafından tamir ettirölmüştür. Bugün askerî saha içinde kaldığından ziyarete kapalıdır. Kale düzgün kare planlıdır ve kalenin dört köşesinde kare şeklinde alçak kuleler bulunur. Arşiv araştırmasında kalenin ayrıntılı planı tespit edilmiştir. Bu plana göre; kalenin ortasındaki kışla binası bugün mevcut değildir (BOA, HAT, 143 - 5978, H-29-12-1210).

7.10. Riva Kalesi

Boğaziçi, Anadolu yakasında Beykoz sınırları içinde Çayağzı olarak da isimlendirilen Riva Deresi'nin döküldüğü yerde bulunan aynı isimli limanla başlar (Altan, 2021). Kale, İstanbul Boğazı'nın kuzey yönünde Boğaz'ın bitiminde Anadolu istikametinde Riva Deresi'nin Karadeniz'e döküldüğü yerde inşa edilmiştir. Riva kelimesi Yunanca *su kenarı* anlamına gelir. Bugün de Çayağzı olarak isimlendirilir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019).

Riva yerleşiminin tarihi Karadeniz'deki diğer kıyı yerleşimleri gibi Bizans dönemi öncesine kadar gitmektedir. MÖ 3. yüzyılda yaşamış Rhodos'lu Apollonios, *Argonautica* adlı kitabında Riva Deresi'nden söz eder fakat bir kaleden bahsetmez. Boğaz hattında I. Bayezid (1389-1402) döneminde Anadolu Hisarı yaptırılmıştı. II. Mehmet (1451-1481) önce Rumeli Hisarı'nı ve İstanbul fethinden sonra başşehrin güvenliğini sağlamak için Çanakkale Boğazı'nda önemli tahkimatlar yaptırmıştı. II. Bayezid (1481-1512) döneminde devletin her bir bölgesindeki kıyı kaleleri tamir edilmiş ve yeni kaleler inşa edilmiştir. 14. yüzyılın sonlarında I. Bayezid (1396-1402) devrinde Anadolu Hisarı'ndan başlayarak Şile Kalesi'ne kadar bütün kıyı

hattının Osmanlı Devleti'nin elinde olduğu bilinmektedir. Fakat bu dönemde bölgede Riva Kalesi'nin olup olmadığı bilinmemektedir. Evliya Çelebi eserinde birçok kaleden bahsederken Riva Kalesi'nden bahsetmez. Hammer, *Constantinopolis und der Bosporos* isimli eserinde Riva Deresi ve kalesiyle ilgili bilgi veren ilk kişidir. 19. yüzyılın sonlarında *Deither*, Boğaz'ın Asya yakasına değinirken Riva ve yakın çevresi hakkında kısa da olsa bazı bilgiler vermiştir. *Deither*, Riva Kalesi'ni ihmal edilmiş ve Anadolu'dan Boğaz'a yapılacak bir saldırıyı engellemek için inşa edilmiş bir kale olarak tarif eder (Parlak, İstanbul Boğazı'ndaki Riva (İrva/Revancık) Kalesi , 2011).

Bizans devrinde, bugünden daha derin olan Riva Deresi, Karadeniz'den yapılacak bir saldırının İstanbul içlerine kadar ilerlemesine imkân verebileceği için derenin hemen ağzına bir kale inşa edilmiştir. Fransız Mareşal Boucicaut³⁴, Türklerin elinde bulunan Riva Kalesi'ni Bizans'a yardım etmek için 1399 yılında kuşatmış ve bölge çevresine akınlar yapmıştır. Riva Kalesi'ne Karadeniz'den gemiyle gelmiş, ardından Osmanlı Devleti kalede çok az asker bırakıp gerideki araziye çekilmiştir. Fransızlar Bizanslılar ile birlikte kaleyi ele geçirmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Fransız Mareşal Boucicaut, anılarında Karadeniz Boğazı'nda bir kaleden bahsetmiştir. İzmit Körfezi'ndeki yaptığı akınlarda ele geçirdiği kale halklarını katlettiğinden bahseder. Daha sonra bir tarafı deniz bir tarafı Osmanlı'nın elindeki topraklardan geçen bir dereyle çevrili, adını vermediği bir kaleyi kuşatır. Topografik olarak anlatılan alan Riva Kalesi'ne benzemekle birlikte hiçbir kaynak bu duruma tam bir açıklama getirememiştir (Parlak, İstanbul Boğazı'ndaki Riva (İrva/Revancık) Kalesi , 2011). Semavi Eyice, kalenin Ceneviz kalesi olduğu görüşüne karşı çıkar ve buranın 18. ve 19. yüzyıl kalelerinin özelliğine sahip olduğunu söyler. Ona göre, Mareşal Boucicaut'un hatıralarında ele geçirdiğini söylediği kale bugünkü kale değildir. Belki de 14. yüzyılda inşa edilen kalenin yerine aynı temeller üzerinde bugünkü kale inşa edilmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019).

³⁴ Fransız Mareşal Boucicaut. 1399 yılında Konstantiniyye'de çok kısa süre kaldı ve bazı köyleri tahrip etti ve bazı kıyı kalelerine saldırdı. Burada Riva Kalesi'nden bahsedilmez. bkz. (Zinkeisen 2011: C. 1 243-244)

Derenin doğusundaki burunda Bizans devrinde bir tahkimat mevcut olmakla beraber bugün Riva Kalesi olarak bilinen yapı 18. yüzyılda inşa edilmiştir (Altan, 2021). 18. yüzyılın sonlarında Boğaz'a yapılacak bir saldırı zor olsa da savunma hattının daha kuzeye Karadeniz'e kadar kaydırılması düşünülmüştür. Bu sebeple Rumeli kıyısında Kilyos Kalesi ve Anadolu yakasında Riva Kalesi inşa edilmiştir. Bu alanın çevresindeki tahkimatlar güçlendirilmiştir (Eyüpgiller & Yaşa, 2019). Bir arşiv kaydında bu kaleden bahsedilmektedir. Bu tarih miladi 1789 yılının sonlarına tesadüf eder ki bu da bu tarihte burada bir kalenin var olduğunu gösterir (BOA, HAT, 268 - 15689, H-29-12-1203). Bu kale arşiv belgelerinde Revancık ve İrve Kalesi olarak geçmektedir. Yine arşiv belgelerinde Rus tehdidinin İstanbul'un güvenliğini tehlikeye düşebileceği endişesiyle Boğaz kalelerinin tahkimi ile ilgili birçok belge mevcuttur. Kale, Karadeniz Boğaz kalelerinden kabul edilir (BOA, C..AS., 292 - 12130, H-21-12-1193).

Kale ana hatlarıyla tarif edilecek olursa iç kale ve dış kaleden meydana gelir ve tepede konumlanmıştır. Dış kaledeki ana giriş kapısına ulaşmak için bir yol bulunur ve bu yolun altı boştur. Bu boşluk alan kalenin çevresinin bir bölümünü dolandır. Yapılan alan çalışmasında bunun hendek olabileceği düşünülmüştür. Kalenin kuzey ve doğu istikametindeki sahil ve batı istikametindeki toprak alan dolgu olmalıdır. Bütün bunların ışığında kalenin yapıldığı dönemde üç cephesi ile Riva Deresi ve Karadeniz ile çevrelendiği, güney cephesindeki ana kapının önünde bulunan hendekle korunduğu anlaşıyor. Kale arşiv belgelerinde ada olarak da isimlendirilirken Topkapı Arşivi'ndeki çizimde kalenin güney cephesinde bir hendeğin olduğu ve karayla tek bağlantısının hendeğin üzerinde bulunan köprü ile sağlandığı görülmektedir (Parlak, İstanbul Boğazı'ndaki Riva (İrva/Revancık) Kalesi , 2011). Kale hangi dönemde inşa edilmiş olursa olsun mevkiinin gelişigüzel seçilmediği ve topografya bilgisi iyi düzeyde olan uygulayıcılar tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Cephane bölümü ana kapıdan girildiğinde sağ tarafta olup, dış duvar perdeleriyle bitişik inşa edilmiştir. İç kale ve dış sur arasında büyük bir avlu bulunur. İç kale kapısından girildiğinde hemen sağ tarafta dehlizler bulunur. İç kapıdan yokuş bir yolla iç kalenin toprak platformuna çıkılır. İç kalede üç adet silindirik gözcü kulesi bulunur.

7.11. Şile Kalesi

Şile civarında üç kale tespit edilebilmiştir. Bu kaleler Ocaklı, Heciz ve Sarıkavak kaleleridir. Bu kalelerden Ocaklı Kalesi bugün iyi durumdayken diğer iki kalenin sadece birkaç duvarı kalmıştır.

Şile tehlikeli rüzgârlara ve dalgalara karşı korunabileceği küçük bir limana sahiptir. Şehir ufak bir koyun kenarında kurulmuştur. Bu koyun önü, kuzeybatı tarafında *Ocaklı* ismiyle bilinen ada ve bu adadan daha küçük dört tane adacığın oluşturduğu tabi dalgakıran sayesinde, özellikle kış mevsiminde şiddetli, hırçın dalgalara karşı küçük ama güvenli bir liman durumundadır (Karakaya, 2019). Bu sebeple çok eski tarihlerden bu yana insanlar için cazip bir bölge olmuştur. Antik Dönem'deki ismi *Artane*'dir. Bugün Şile'nin ayakta kalmış en önemli tarihi eseri kalesidir. (Fıratlı, 1952). Kale Ceneviz kalesi olarak kabul edilmektedir. Bu, Anadolu'da birçok yerde bulunan kale harabelerinin Cenevizlilere ait kabul edilmesi ile ilgilidir. Adanın Bizans devrindeki adı bilinmiyor fakat "Kale Adası" şeklinde isimlendiriliyor olması mümkündür. Khonitas'a göre burası bir kale değil, gözetleme kulesidir. Pakhymeres'e göre, buradaki küçük ada özel olarak tahkim edilmiş ve anakaradan tecrit edilmiştir. Burada bir hapisane vardır ve birçok din adamı burada hapsedilmiştir. Bizans Devleti'nin son dönemlerinde bu tarz tahkimli kulelerin sürgün cezası alanlar için hapisane olarak kullanılması sık rastlanılan bir uygulamadır (Karakaya, 2019). Osmanlı Devleti Şile civarına I. Bayezid döneminde hâkim olmuştur. I. Bayezid İstanbul kuşatması esnasında Yahşi Bey'i Şile'ye göndermiş, onun tarafından Şile ele geçirilmiştir (Aşıkpaşazade, 2018). Şile Kalesi'nin üstüne oturduğu küçük adacığın ismi Ocaklı olduğundan kale Ocaklı Kalesi olarak da isimlendirilir. Bu adanın etrafındaki birkaç ufak adacık ile kıyı hattı güvenli, doğal bir liman haline gelmiştir. Adanın bulunduğu kıyı çok sığ olduğundan bazen yürüyerek adaya çıkmak mümkündür. Kale, etrafını bir hat şeklinde çevreleyen sur duvarı ile bu sur duvarına bağlı iç tarafta en hâkim noktada inşa edilmiş kare şeklinde bir iç kaleden meydana gelir. Bu iç kalenin yaklaşık yüksekliği 15 metre olup, çevresi 12'ye 10 metredir. Kulenin üç katlı olduğu ve katların tonozla

birbirinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Kat yüksekliği yaklaşık 5 metredir. Kulenin en korunmuş duvarı kuzey duvarı olup, güney duvarı yıkık durumdadır. Kulenin mazgalları kısmen iyi durumdadır. Kale içinde yaklaşık 10'a 6 metre büyüklüğünde 4 metre derinliğinde bir sarnıcın izleri bugün dahi görülmektedir (Fıratlı, 1952). Ana kulenin karaya bakan yönünün hemen dibinde küçük bir şapelin temel kalıntıları bulunmuştur. Bu küçük ibadet yeri adadaki askerin ibadeti için inşa edilmiştir. Şile Kalesi, bölgeye denizden gelebilecek saldırılara karşı ileri karakol görevi yaparken, bölgenin kara güvenliği iki kale ile sağlanmış olmalıdır (Karakaya, 2019).

Heciz Kalesi, Şile-İstanbul yolu üzerinde Kalealtı Mahallesi'nin yakınında bulunur ve bugün harap durumdadır. Hemen yolun üzerindeki tepede, tepenin topografyasına uygun olarak inşa edilmiştir. Biri batı tarafında diğerleri kuzey ve güneyde olmak üzere üç tane dairesel kulesi vardır. Doğu tarafındaki duvarlar kayalara bağlıdır ve bu sarp kayalık burç işlevi görmektedir. Bu duvar ile güney burcu arasındaki duvarda iki duvar kulesi vardır. Surların dışında basit bir hendeğin varlığını işaret eden geniş bir düzlük görülmektedir. En iyi korunan burç güney burcu olup, biri kuzeydeki burcun doğusunda, diğeri güneydeki burcun batısında iki kapı yeri olduğu görülmektedir. Burçlar bu kapıları korumaktadır (Fıratlı, 1952). Kalenin güney tarafında 9'a 6 metre boyutunda bir sarnıç bulunmaktadır (Karakaya, 2019). Şile yolu ile Uludere kalenin bulunduğu tepeyi çevrelemektedir. Kale bugün çok harap durumdadır. Kaleden daha önce bahsetmiş olan araştırmacılar eski ismi bilinmeyen bu kalenin Bizanslılar tarafından inşa edildiğini, 14. asır sonlarında I. Bayezid tarafından ele geçirildiğini belirtmiştir. Bu sebeple kalenin Bizans kalesi olduğu kesin değildir. Çevrede yerleşme olmadığından kalenin tamamen askerî olarak ve Boğaz'ın doğusunu ve Üsküdar yolunu kontrol etmek için inşa edildiği düşünülebilir. Bu durum Bizans'ın o dönemde Karadeniz'de güçlü bir hâkimiyeti olmadığını gösterir. Bu sebeple bölgeye yerleşen ve Karadeniz'e hâkim olmayan Osmanlı Devleti'nin bölgeyi iki taraflı kontrol etmek için bu kaleyi inşa ettirdiği düşünülebilir. Kalenin Anadolu Hisarı ile inşa tekniğinin benzer olması bu düşüncüyü kuvvetlendirir. Bundan dolayı kalenin 14. yüzyıl sonrası Osmanlı Devleti tarafından inşa edildiği ve Rumeli fetihleri ve İstanbul'un fethi ile de terkedilerek önceki önemini kaybettiği düşünülmelidir (Fıratlı, 1952).

Sarıkavak Kalesi, Şile'ye bağlı Hasanlı Köyü'nde Şile merkeze 28 km uzaklıkta, bulunmaktadır. Bizanslılar tarafından yapıldığı düşünülmekte olup, bir tepeye inşa edilmiştir. Dairesel plana sahip kalenin dört kulesi vardır. Bugün kale harap durumda olup, sur duvarları büyük ölçüde yıkılmıştır ve yarı dairesel dört tane burcu büyük ölçüde sağlam kalmıştır (Karakaya, 2019). Dairesel plana sahip olan kale bölgede bulunan yol ağını kontrol etmek için yapılmış olmalıdır.

Tablo 3 Karadeniz Boğazı Kalelerinin Mevcudlarına ve Mevaciblerine Dair Defter³⁵

H-29-03-1199	Revancık Kalesi	Yevm	Rumeli Feneri Kalesi	Yevm	Anadolu Feneri Kalesi	Yevm
Dizdar	1 kişi	120 akçe	1 kişi	120 akçe	1 kişi	120 akçe
Kethüda	1 kişi	80 akçe	1 kişi	80 akçe	1 kişi	80 akçe
Sertopi	1 kişi	80 akçe	1 kişi	80 akçe	1 kişi	80 akçe
Cebeci	1 kişi	60 akçe	1 kişi	60 akçe	1 kişi	60 akçe

³⁵ BOA, C..AS., 1077-47468, H.-29-03-1199. Defter Cevdet Tasnifinde bulunmakta olup, tabloda detaylandırılan kalelerdeki personelin vazifelerini, mevcutlarını ve mevaciplerini tablo şeklinde özetlemektedir. Yönetici kadrosunda olan dizdar, kethüda ve topçu gibi vazifelilerde nefer başlığı altında belirtilmiştir. Mustahfızan, bekçi ve topçu sınıflarının yevmiyesi birlikte belirtilmiştir. Kavak kalelerinde dizdar, kethüda ve sertopi bulunmamakta olup, bu kalelerin yakındaki Garipçe ve Poyraz Kalelerine bağlı vazife yaptığı düşünülebilir.

Mustahfızan	23 kişi		23 kişi		23 kişi	
Bekçi	4 kişi		4 kişi		4 kişi	
Topçu	24 kişi	2550 akçe	24 kişi	2550 akçe	24 kişi	2550 akçe
Toplam	55 kişi	2890 akçe	55 kişi	2890 akçe	55 kişi	2890 akçe
H-29-03-1199	Garipçe Kalesi	Yevm	Poyraz Kalesi	Yevm	Rumeli Kavağı Kalesi	Anadolu Kavağı Kalesi
Dizdar	1 kişi	120 akçe	1 kişi	120 akçe		
Kethüda	1 kişi	80 akçe	1 kişi	80 akçe		
Sertopi	1 kişi	80 akçe	1 kişi	80 akçe		
Cebeci	1 kişi	60 akçe	1 kişi	60 akçe		
Mustahfızan	33 kişi		33 kişi		25 kişi	25 kişi
Bekçi	4 kişi		4 kişi		4 kişi	4 kişi
Topçu	34 kişi	3550 akçe	34 kişi	3550 akçe	25 kişi	25 kişi
Toplam	75 kişi	3890 akçe	75 kişi	3890 akçe	54 kişi	54 kişi

Tablo 4 Bazı Kalelere Gönderilecek Barut ve Cephane İle İlgili Defter

H-03-08-1198	Siyah Barut	---	Kürek	...	Kanca	Kilit
Boğazkesen Kalesi	4 kantar	5 adet	5 adet	5 adet	5 adet	
Anadolu Kavağı Kalesi	3 kantar					
Rumeli Kavağı Kalesi	3 kantar		5 adet	5 adet	5 adet	1 adet
H-03-08-	Siyah	Meşk-i ma	Maslak (su			

1198	Barut	(su kabı)	haznesi)			
Anadolu Feneri Kalesi	5 kantar	3 çift	3 çift			
Poyraz Kalesi	5 kantar	3 çift	3 çift			

8. SONUÇ

Bütün inanışlarda insan canı kutsaldır ve çok kıymetlidir. Bunun için insanoğlu yaratılışı gereği kendini savunma ve koruma güdüsüne sahiptir. Bu güdü neticesinde çok eski dönemlerden bu yana insan sığınma, barınma, kendini güvence altına alma ihtiyacı duymuştur.

Savaş insanlık kadar eskidir; kale yapımı da hemen hemen insanlık kadar eski. Hobbes'in de ifade ettiği gibi "*insan insanın kurdudur.*" Bunun sonucu olarak da çoğu araştırmacının bir Orta Çağ yapısı olarak tanımladığı klasik kalelerin ilk örnekleri inşa edilmiştir. Tabi olarak bu ilk örnekler bugüne ulaşmamıştır. İnsanoğlu zaman içinde edindiği tecrübeler ve inşa tekniğinin gelişmesine paralel olarak daha

güçlü kaleler inşa etmişlerdir. Kaleler, Orta Çağ ve Yeni Çağ'ın en önemli mimari yapılarıdır. Kaleler öncelikle stratejik mevkiilerin savunması için inşa edilmiştir fakat bütün şehri sur sistemi ile çevreleyen kaleler de vardır. Bu durum kale-kent olgusuyla açıklanabilir ve Orta Çağ ve Yeni Çağ dönemlerinde oldukça yaygındır. Bugün tespit edilen kaleler Orta Çağ ve sonraki dönem kaleleridir. Bu kaleler döneminin en güçlü savunma yapılarıdır.

İstanbul özelinde daha önce çalışmalar ağırlıklı olarak bütüncül değildir. Bazısı tek bir yapı üzerindeki çalışmaların bazıları sadece erken dönem yapılar üzerine yapılan çalışmalardır. Son dönemde İstanbul kaleleri için yapılmış araştırmalar daha bütüncüldür fakat bunlar ağırlıklı olarak fen sahasında yapılmış çalışmalardır. Ayrıca ilk dönem kaleleri ile ilgili arşiv belgeleri 16. yüzyıla birlikte başlar. Daha eski tarihli kayıtlara ulaşmak bir hayli güçtür. Erken dönem kaleleri ile ilgili arşiv kayıtlarına ulaşmanın zorluğu çalışmanın sınırlayıcı unsurlarındandır. 16. yüzyıl öncesine ait arşiv vesikalarının sınırlı olması bu alanda yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla aşılabılır. Bu zorluk topografya çalışmaları, kronikler, anı ve araştırma eserleri tahlil edilerek aşılmaya çalışılmıştır. Bu durum çalışmanın güçlü olmayan yönünden çok olağan bir durumdur.

Bu bölümde klasik dönem kaleleri değerlendirilmiştir. İstanbul'un fethi ile birlikte Bizans bakiyesi kalelerin bir kısmı duyulan lüzum üzerine işlevini devam ettirirken bir kısmı ise organize edilmemiş yani kullanılması gerekli olmayan kaleler devre dışı bırakılmıştır. İlerleyen dönemlerde, bazı kaleler de koşullar doğrultusunda organizasyon dışı bırakılmıştır. Tabi olarak şehirle ve yerleşmeyle iç içe olan merkezdeki ve merkeze yakın yapılara ehemmiyet verilirken merkezden uzak yapılar zamanla atıl kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin fetihden sonraki ilk dönemlerde İstanbul kalelerine özen göstermesi bu kalelerin askerî ve sosyal düzen açısından stratejik önemini göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde özellikle 18. yüzyılda kalelerin askerî işlevi değişmiştir. Avrupa'daki gelişmeler neticesinde istihkâm anlayışının değişmesine paralel olarak Osmanlı Devleti de bundan etkilenmiş ve kalelere yönelik savunma stratejilerini yeni istihkâm anlayışı doğrultusunda şekillendirmiştir.

Topçuluğun ve yeni savunma tekniklerinin gelişmesi kalelerin mimari yapısında derin değişikliklere sebep olmuştur. 18. yüzyılla birlikte devletin açık işgal tehdidi karşısında yeni tarz kale-tabya inşasına ağırlık verilmiştir. Bu kaleler devletin güçlü fetih kabiliyetini yitirmesi neticesinde inşa edilmiştir.

Çalışma süresince 15. ve 18. yüzyıllar arasında İstanbul kalelerinin inşa aşamaları, tarihi, sosyal-kültürel işlevleri, geçirdiği dönüşümler gibi noktalarda; stratejik ve taktiksel özellikleri nelerdir, görevlileri kimlerdir gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada İstanbul kaleleri bir bütün olarak ele alınmaya gayret edilmiştir. İstanbul kaleleri sadece askerî yapı olmayıp, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısıyla doğrudan ilişkilidir ve çalışma süresince yapılan araştırmalar ve tahlillerle bu ortaya konmaya çalışılmıştır. Fakat çalışmada öncelikli amaç İstanbul özelinde büyük kaleler ağını ortaya koymaktır.

Çalışma her ne kadar 15. ve 18. yüzyıl İstanbul kaleleri ile sınırlandırılmış olsa da bu dönemi keskin bir ayrımla belirlemek güçtür. Çünkü bu kalelerin bir kısmı tezde sınırları belirlenmiş bu zaman öncesinde inşa edilmiş ve uzun bir süre İstanbul için önemini korumuştur. Öncelikle kaleler inşa edildikleri saha dikkate alınarak su kıyısı ve kara kaleleri olarak sınıflandırılırken arasındaki farklar ortaya konulmuştur. Bu sınıflandırmada deniz kıyısında inşa edilen kaleler deniz ticareti için çok önemliyken kara kaleleri ise öncelikli olarak iç bölgelerin savunulması ve lojistik destek sağlama avantajı ile öne çıkmıştır. Bu kaleler inşa edildikleri dönemin askerî ve siyasi gereklerine uygun olarak planlanmış ve kullanılmıştır. Yine çalışmada bu kalelerin sosyal hayata etkisine de değinilmiştir.

Kaleler sadece askerî amaçlara hizmet etmez, bunun da ötesinde şehrin sosyo-ekonomik yapısının inşasında da önemli bir etkiye sahiptir. Kalelerin hemen çevresinde gelişen canlı sosyal yaşam, ticaretin gelişmesini olumlu yönde etkilerken sakinlerine güvenli bir yaşam alanı sağlamıştır.

Çalışmada önemli bir bulgu da İstanbul kalelerinin aynı zamanda sosyal ve idari bir merkez olduğudur. Bu yapılarda görev yapan askerî ve sivil görevlilerin sosyal yapılarla etkileşimi, kalelerin sosyal ve idari bir merkez olarak işlev gördüğünün kanıtıdır.

Kalelerin en önemli işlevi askerîdir ve bunun neticesi olarak sefer organizasyonlarının en önemli unsurlarından biridir. Fakat İstanbul kaleleri özelinde sefer organizasyonlarındaki askerî işlevi fazla ön planda olmamıştır. Bu sebeple bu duruma ayrı bir başlık altında değinilmemiştir.

Sonuç olarak İstanbul kaleleri, 15. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin askerî ve sosyal hayatında etkin bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma, İstanbul kalelerinin tarih sürecinde geçirdiği değişimleri, mimari unsurları ve sosyal yaşamdaki önemini anlayabilmek için değerli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma yapılan mevcut araştırmalara katkı sağlayacak, bu yapılar üzerine daha fazla araştırma yapılmasına zemin hazırlayacak ve alana meraklı araştırmacılar için fikir verecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi

BOA, AE.SABH.I., 149 - 10112.

BOA, AE.SSLM.III, 33 - 1890.

BOA, : AE.SABH.I., 20520.

BOA, AE.SMHD.I., 236 - 18942.

BOA, AE.SMST.II., 17 - 1683.

BOA, AE.SMST.III, 42 - 3047.

BOA, AE.SSLM.III, 409-23542.

BOA, AE.SAMD.I., 4 - 370.

Bab-ı Asafl

BOA, A.{DFE.d..., 124.

BOA, A.(DVNSMHM.d..., 2-1130.

Bab-ı Defteri

BOA, D..M...d., 37077.

BOA, D..BKL.d., 32824.

BOA, D..BŞM.d..., 5727 -.

Cevdet Tasnifi

BOA, C..AS., 1176 - 52388.

BOA, C..AS., 292 - 12130.

BOA, C..AS., 845 - 36103.

BOA, C..AS., 1035 - 45419.

BOA, C..AS., 1111 - 49180.

BOA, C..AS., 199 - 8567.

BOA, C..AS., 259 - 10786.

BOA, C..AS., 642 - 27015.

BOA, C..AS., 915 - 39550.

BOA, C..AS., 64 - 3010.

BOA, C..AS.., 1021 - 44746.

BOA, C..AS.., 1073 - 47236.

BOA, C..AS.., 1193 - 53342.

BOA, C..AS.., 335-13896.

BOA, C..AS.., 351 - 14528.

BOA, C..AS.., 424 - 17604.

BOA, C..AS.., 505 - 21111.

BOA, C..BLD., 79 - 3903.

BOA, C..AS.., 577-24293.

BOA, C..AS.., 1167 - 51945.

BOA, C..AS.., 1077-47468.

BOA, C..ML.., 758-30850.

BOA, C..TZ.., 116-5779.

Haritalar

BOA, HRT.h..682-.

BOA, HRT.h..689-.

Hatt-ı Hümayun

BOA, HAT, 123 - 5028.

BOA, HAT, 143 - 5978.

BOA, HAT, 268 - 15689.

BOA, HAT, 143 - 5978.

BOA, HAT, 207-10957.

İbnülemin Tasnifi

BOA, İE.AS.., 81 - 7285.

Plan-Proje- Kroki

BOA, PLK.p..6738-.

BOA, PLK.p..685-.

Tapu Tahrir

BOA, TT.d..., 425.

BOA, TT.d..., 116.

BOA, TT.d..., 732.

Yayımlanmış Birincil Kaynaklar

Mühimme Defterleri

3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri 973 / 1565–1566, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994.

82-1 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1027-1028/M. 1618-1619) Özet-çeviri yazı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ankara 2020.

Kadı Sicilleri

İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Rasim Erol – Abdullah Sivridağ – Ali Coşkun – Nedim Pakırdağ ; Arapça çeviri Mehmet Akman ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul : Kültür AŞ, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521). / Bilgin Aydın, Ekrem Tak ; proje yönetmeni M. Akif Aydın ; ed. Coşkun

Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521). / hazırlayanlar Rıfat Günelan, Vildan Kemal, Özlem Altıntop, Hatice Ayyıldız Bahadır ; Arapça metin Mehmet Akman ; kontrol eden Mahmut Ak, Mustafa Oğuz ; proje yönetmeni M. Akif Aydın ; ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (H. 985 - 986 / M. 1577 - 1578). / Mehmet Akman, Fethi Gedikli ; kontrol eden ; proje yönetmeni M. Akif Aydın ; ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981 - 1000 / M. 1573 - 1591). / Rıfat Günelan, Talip Mert ; Arapça metin Mehmet Akman ; kontrol eden Mustafa Oğuz ; proje yönetmeni M. Akif Aydın ; ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005 - 1007 / M. 1596 - 1599). / Mehmet Akman, Fethi Gedikli ; kontrol eden ; proje yönetmeni M. Akif Aydın ; ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H. 1015 - 1016 / M. 1606 - 1607). / Mehmet Akman ; Osmanlıca metin Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu ; kontrol eden ; proje yönetmeni M. Akif Aydın ; ed. Coşkun Yılmaz. -- İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (H. 1137-1138 / 1724-1725) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Hüseyin Kılıç – Salih Kahrıman ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet

Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul : Kültür AŞ, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 84 Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın ; editör Coşkun Yılmaz ; çeviri yazı / mukabele Yılmaz Karaca – Mümin Yıldıztaş ; kontrol M. Âkif Aydın – Mehmet Akman – Feridun M. Emecen – İdris Bostan – Mehmet İpşirli. – İstanbul : Kültür AŞ, 2019.

Araştırma-İnceleme ve Telif Eserler

Açık, T. (2015). Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya’da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış. *Türkoloji Araştırmaları*, 10(1), 1-46.

Agoston, G. (2006). *Barut, Top ve Tüfek*. (T. Akad, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ağır, A. (2009). *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Ahmet Cevdet Paşa. (2018). *Tarih-i Cevdet* (Cilt 1). (M. İpşirli, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akarca, A. (1972). *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri Şehir ve Savunması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akdağ, M. (1947). Yeniçeri Ocak Nizamının Bozulması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(3), 291-309.

Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Akkaya, M. (2017). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Üsküdar". *Kesit Akademi Dergisi*, 3(11), 321-338.

Akkaya, T. (2003). Silivri'ye Dair Fetih Devri Vakfiyelerinin Işığında İncelemeler. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler* (s. 314-321). İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.

- Aktüre, S. (1987). Anadolu Kentinde Türkleşme-İslamlaşma Süreci Mekansal Yapı Değişimi ve İslam Mimari Mirası. *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı* (s. 19-38). İstanbul: İki Nokta Yayınları.
- Altan, E. (2021). Orta Çağ'da Beykoz ve Çevresi. *Beykoz 2020 Sempozyumu - Tebliğler Kitabı* (s. 147-158). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Altınay, A. R. (1935). *16. Asırda İstanbul Hayatı*. İstanbul: İstanbul Devlet Basımevi.
- Altuğ, U. (2016). Fatih Sultan Mehmed Döneminde Gelibolu Sancağındaki Kaleler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, 14(20), 249-263.
- Altuğ, U. (2016). On Beşinci Yüzyılda Tekirdağ'da Osmanlı Düzeni. *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ: Uluslararası Tekirdağ Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (s. 115-124). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Altuğ, U. (2023). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Niğbolu Kalesi. *History Studies International Journal of History*, 15(4), 847-874.
- Anadol, K., & Demirer, M. (2013). Boğaziçi'nde Türk Kaleleri ve Tabyaları. *Taç: Mimarlık, Arkeoloji, Kültür Sanat Dergisi*(1), 4-18.
- And, M. (1971). XVI. Yüzyılda Acemi ve Yeniçeri Ocağı. *Hayat Tarih Mecmuası*(2), 11-15.
- Arkan, Ö. (1994). *Beyoğlu Kısa geçmişi, argosu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arseven, C. E. (1989). *Eski Galata ve Binaları*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları.
- Arseven, C. E. (1989). *Eski İstanbul*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları.
- Aslanapa, O. (2006). İstanbul'un Fethi ile İlgili 1453 Tarihli Latince Helse. *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*. 1, s. 171-174. İstanbul: IRCICA.
- Asutay Effenberger, N. (2023, 1 1). *Memer Kule*. İstanbul Surları Projesi: <https://istanbulsurlari.ku.edu.tr/tr/essay/68/mermer-kule> adresinden alındı
- Asutay Effenberger, N. (2010). Kitâb-ı Bahriye Berlin ve Londra Yazmalarındaki İstanbul Haritalarının Kaynağı ve Bazı Bizans Anıtları Üzerine.

- İmparatorluklar Başkentinden Kültür Başkentine* (s. 213-226). İstanbul: Kitabevi.
- Aşıkpaşazade. (2018). *Aşıkpaşazade Tarihi*. (A. Kala, Dü.) İstanbul: Kamer Yayınları.
- Ateş, H. (2023, 1 1). Koca-ili Türkmenlerinin Rumeli'nin İskânına Katkıları. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*(62), 1-46.
- Ateş, O. (2020). Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Asker İaşesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 286-316.
- Aydın, M. (2013). Kaleler. *Osmanlı Askerî Tarihi- Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918* (s. 11-34). içinde İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1953). Rumeli Hisarı ve İstanbul'da İlk Osmanlı Kitabesi. *İstanbul'un Fethi Derneği Dergisi*, 1(1), 63-68.
- Barbaro, N. (2001). *1453 Konstantinopol Kuşatma Güncesi*. (Y. Fincancıoğlu, Çev.) İstanbul: Büke Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1997). Hapis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16, 54-64. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Baş, G. (2018). XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlarda Osmanlı Serhad Organizasyonunun Oluşumu: Kaleler Ağı, Askeri Personel, Finansman ve Mali Külfet. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*(33), 151-181.
- Batmaz, E. Ş. (1989). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550-1750). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Batmaz, E. Ş. (1996). Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(7), 1-10.
- Baykara, T. (2000). Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir? *Yeni Türkiye Dergisi*, 7(32), 371-378.

- Beldiceanu, N. (1985). *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: Teori Yayınları.
- Berber, H. B. (2022). Beykoz Kıyılarındaki Yerleşimde Boğaz Kalelerinin Etkisi. *Beykoz 2021 Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (s. 283-294). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları: 53.
- Bilirli, T. (2018). 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 71-96.
- Boran, A. (1999). Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi. *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, 10, 347-363.
- Bostan, H. (2020). Defending The Ottoman Capital Against The Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of İstanbul. *Doktora Tezi*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Bostan, İ. (1991). Azeb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 312-313.
- Bulunur, K. İ. (2014). *Osmanlı Galatası (1453-1600)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Bulunur, K. İ. (2019). Kanunnamalere Göre Erken Dönem Osmanlı Gümrük Sistemi. *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi* (s. 23-32). içinde İstanbul: Kronik Kitap.
- Canatar, M. (2014). 1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler. *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler* (s. 283-310). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Canatar, M. (2022). Kethüda. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 25, 332-334.
- Carbognano, C. C. (1993). *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Cerasi, M. M. (2001). *Osmanlı Kenti*. (A. Ataöv, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelik, F. (2016). Anadolu Türk Kültüründe Avlu ve Bahçe. *VI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri*. 1, s. 505-510. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- Çelik, G. (2015). Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar). *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiriler* (s. 447-463). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- Çelik, G. B. (2011). İstanbul Arkeoloji Müzeleri: Aydos Kalesi 2010 Yılı Kazı Çalışmaları. *Aydos Kalesi ve İstanbul'un Fethi Sempozyum Bildirileri* (s. 47-54). İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çelik, Ş. (2008). Osmanlı Sefer Organizasyonunda Orducu Esnafı ve İstanbul Orducuları. *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular -Oluşum, Teşkilât ve İşlev-* (s. 355-386). içinde İstanbul: Kitabevi.
- Çetin, C. (2015). *Sultanın Esirleri*. Konya: Palet Yayınları.
- Dağgölü, İ. B. (2007). 15-18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazını Koruyan Büyük Askeri Yapılar ve Bataryaları. *YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 22-43.
- Dalgacı, F. (2013). *Sultan II. Abdülhamid Devri Harita ve Planlarında İstanbul*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1977). *Zübde-i Vekayiat I* (Cilt I). (A. Özcan, Dü.) İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Demlikoğlu, U. (2019). 18. Yüzyılda Van Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(46), 73-98.
- Develi, Ö. (2009). *Antik Çağda Kuşatmalar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Dirimtekin, F. (1950). İstanbul Surları Hendeklerinde Su Var mıydı? *Tarih Dünyası Dergisi*, 2(15), 643-647.
- Dirimtekin, F. (1953). *Fetihten Önce Marmara Surları*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları.
- Dirimtekin, F. (1956). *Fetihden Önce Haliç*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Dirimtekin, F. (1964). *Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul*. İstanbul: İstanbul'un Fethi Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı.
- Doğan, H. (2022). Osmanlı Devleti'nde Kapıkulu Ocakları ve Saray Teşkilatı Mensuplarının Takaüte Ayrılması Meselesi ve Tekaüt Ulufeleri: Ankara

- Damga Mukatası Örneği (1676-1683). *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 19(73), 29-57.
- Doukas, M. (2008). *Doukas Tarihi*. (B. Umar, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Durak, K. (2023, Ocak 22). *Konstantinapolis'in Yükselişinin İktisadi Temelleri*. <https://istanbultarihi.ist/>: <https://istanbultarihi.ist/188-konstantinopolis-in-yukselisinin-iktisadi-temelleri> adresinden alındı
- Ebersolt, J. (1996). *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*. (İ. Arda, Çev.) İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- Effenberger, A. (2023, Ocak 22). *Surları Tasvir Etmek*. <https://istanbulsurlari.ku.edu.tr/tr:> İstanbul Surları Projesi (<https://istanbulsurlari.ku.edu.tr/>) adresinden alındı
- Elisseff, N. (1992). *İslam Şehri*. (E. Topçugil, Çev.) İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Engin, H. (2022). Osmanlı Serhad Kalelerinin İdaresi: Dizdarlardan Muhafız Paşalara İbrail Kalesi Tatbiki. *Neat East Historical Review*, 12(3), 210-211.
- Eremya Çelebi. (1952). *İstanbul Tarihi*. (H. D. Andreasyan, Çev.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1988). Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler. *Belleten*, 52(203), 667-683.
- Ergenç, Ö. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. (S. Kahraman, & Yücel Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt 1). (S. Kahraman, Y. Dağlı, & R. Dankoff, Dü) Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (2001). Kale. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 234-242.
- Eyice, S. (2003). İstanbul'un Fethinde Bizans'ın Mimari Mirası. *Eyüp Sultan Sempozyumu VII* (s. 20-47). İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları.
- Eyice, S. (2006). *Tarih Boyunca İstanbul*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

- Eyüpgiller, K., & Yaşa, Y. (2019). *İstanbul Boğazı Kale ve Tabyaları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Faroghı, S. (1994). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. (N. Kalaycıoğlu, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fıratlı, N. (1952). Şile ve Kalealtı . *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 18-20.
- Francis. (1993). *Şehir Düştü*. (K. Dinçmen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Freely, J., & Çakmak, A. (2004). *İstanbul'un Bizans Anıtları*. (F. G. Tanman, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Freely, J. (1999). *Saltanat Şehri İstanbul*. (L. Eren, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları
- Fresne-Canaye, P. D. (2009). *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*. (T. Tunçdoğan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gabriel, A. (tarih yok). *İstanbul Kaleleri*. (A. Ilgaz, Çev.) İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser.
- Garipağaoğlu, N. (2013). İstanbul Adaları'nda Korunması Gereken Tarihi Doku: Büyükada Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*(2), 75-94.
- Genim, M. S. (2006). *Konstantiniyye'den İstanbul'a*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kitapları.
- Goodwin, G. (2004). *Yeniçeriler*. (D. Türkömer, Çev.) İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Göger, V. (2014). 16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi). *Doktora Tezi*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Göyünç, N. (1991). Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* (s. 269-277). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Gyllius, P. (1997). *İstanbul'un Tarihi Eserleri*. (E. Özbayoğlu, Çev.) İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Haldon, J. (2017). *Bizans Tarih Atlası*. (A. Özdamar, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Yayım.

- Han, A. (2016). İstanbul ve Galata Hendeklerinde Kentsel Toprak Kullanımı. *Tarih Dergisi*(64), 27-71.
- Han, A. (2023). *Osmanlı Kaynaklarında Surlar*. 2023 tarihinde <https://istanbulsurlari.ku.edu.tr/tr/essay/27/osmanli-kaynaklarinda-surlar> adresinden alındı
- Harvey, D. (2019). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (M. Moralı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hazerfan Hüseyin Efendi.(1998). *Telhisü'l- Beyan fî Kavanini Al-i Osman*. (S. İlgürel, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Herodotos. (2004). *Herodot Tarihi*. (M. Ökmen, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbn Kemal. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*. (Ş. Turan, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalcık, H., & Oğuz, M. (1989). *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehmed Hân: İzladi ve Varna Savaşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (1954). *Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalcık, H. (2011). Aydos Kalesi Kocaeli'nde Kilit Noktalar. *Aydos Kalesi ve İstanbul'un Fethi Sempozyum Bildirileri* (s. 11-18). Sultanbeyli Belediyesi Kültür Yayın No: 5.
- İnalcık, H. (2023). *Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u*. <https://istanbultarihi.ist/3-fatih-sultan-mehmedin-istanbulu> adresinden alındı
- İnciciyan, P. Ğ. (1956). *XVIII. Asırda İstanbul*. (H. D. Andreasyan, Çev.) İstanbul: İstanbul'un Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- İreçek, K. (1990). *Belgrad İstanbul Roma Askeri Yolu*. (A. K. Balkanlı, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Kantemir, D. (1998). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi 1*. (Ö. Çobanoğlu, Çev.) İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.
- Karakaya, E. (2019). Bizans Döneminde Şile. *Taç: Mimarlık, Arkeoloji, Kültür Sanat Dergisi*(13), 24-31.
- Karul, N. (2010). Tarih Öncesi Anadolu'da Savunma ve Çevirme Sistemleri. 19. *Kaleli Kentler Sempozyumu: Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler* (s. 22-33). Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kaya, M. S. (2013). 69 Nolu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Kılıç, O. (1999). 1585 Yılında Tebriz Seferi'ne Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi. *Askeri Tarih Bülteni*, 24(46), 109-135.
- Kılıç, O. (2012). Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri. *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(31), s. 87-128.
- Kılıçarslan, Y. (1986). Cebeci Ocağı. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün Bugün Yarın*(20), 43-53.
- Kırca, E. (2016). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*. İstanbul: Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Koçu, R. (1971). Firûz Ağa. *İslam Ansiklopedisi*, 11, 5794.
- Kömürcüoğlu, M. (2014). Osmanlı Klasik Dönem Şehirciliği. 12. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*. 1, s. 565-574. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Köremezli, İ. (2013). Osmanlı Rus Harpleri (1768-1878). *Osmanlı Askerî Tarihi-Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. içinde İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köymen, M. A. (1967). Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilatı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(8-9), 1-73.

- Küçükdağ, Y. (2001). Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, 2, 83-90. Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırmaları Merkezi.
- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*. (T. Noyan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Magdalino, P. (2015). *Bizans İstanbul'u: Topoğrafya ve Yerleşim*. <https://istanbultarihi.ist/>. adresinden alındı
- Magdalino, P. (2017). *Ortaçağda İstanbul : Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mahmut Şevket Paşa. (2010). *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mehmed Neşri. (2013). *Cihannüma*. (N. Öztürk, Dü.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Meriç, R. M. (1957). II. Sultan Bâyezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*(2), 1-76.
- Meriç, R. M. (1962). İstanbul Bayezid Camii Mimarı, İkinci Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları. *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi* (s. 293-311). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mesqui, J. (2014). *Şatolar ve Kaleler*. (E. Gökteke, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. (1979). *Netayic ül- Vukuat* (Cilt I-II). (N. Çağatay, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Müller-Wiener, W. (1998). *Bizans'tan İstanbul'a İstanbul Limanları*. (E. Özbek, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Naima. (2007). *Tarih-i Naima* (Cilt 2). (M. İpşirli, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nicolle, D. (2019). *Osmanlı Kaleleri (1300-1810)*. (K. Şakul, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Ogan, A. (1941). İstanbul Surları. *Yeni Türk İstanbul Halkevleri Mecmuası*, 9(99), 498-505.
- Oğuzoğlu, Y. (1994). Dizdar. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, 480-481.
- Ortaylı, İ. (1972, Aralık). Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(4), 135-161.
- Oruç Bey. (2014). *Oruç Beğ Tarihi*. (N. Öztürk, Dü.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Ödekan, A. (1997). Kale. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 2, 932-933. İstanbul: YEM Yayınları.
- Özcan, A. (2003). Lağımçı Ocağı. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, 49-50.
- Özcan, A. R. (2011). *İstanbul'un 100 Kitabesi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Özçelik, T. (2021). 18. Yüzyıldan Cumhuriyet'e İstanbul Boğazı'nın Güvenliği İçin Alınan Tedbirler. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 419-444.
- Özçetin, S. (2016). Kale Yapılarının Arkeoloji Müzezi Olarak Kullanılması; Bodrum, Çeşme ve Marmaris Kaleleri Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Özen, H. (2017). Kale Savunma Yapılarından Tabyalı Tahkimat Sistemine Geçiş. *Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi* (s. 210-216). Adıyaman: İksad Yayınevi.
- Özgüven, B. (1998). Osmanlı'da İç Kale Geleneği: Yedikule ve Konya Ahmedek'i. *VIII Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri* (s. 301-316). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Özgüven, B. (2000). Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Askeri Yapıları ve Kalelerine Dair Genel Bir Değerlendirme . *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Döneminde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi* (s. 271-282). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

- Özgüven, H. B. (1997). Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, A. İ. (2017). Kültür Varlıklarını Koruma ve Restorasyon Sürecine Belediyelerin Müdahili: Aydos Kalesi Hikâyesi. *Şehir ve Toplum*(9), 121-141.
- Öztürk, N. (2019). Kocaeli'nin Fethinde Stratejik Değeri Olan ve Fethi Aşk Rüyası ile Renklendiren Kale: Aydos . *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu* (s. 315-322). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Özyalvaç, Ş. (2023). 18. Yüzyılda İstanbul'dan Edirne'ye Yolculuk: Kadı Mehmed Nebih Efendi Örneği. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*(19), 241-268.
- Pakalın, M. Z. (1993). Lağımcılık. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). Sur. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). Cebe. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Parker, G. (2014). *Cambridge Savaş Tarihi*. (T. T. Füsün Tayanç, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parlak, S. (2010). Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar. *Doktora Tezi*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Parlak, S. (2011). İstanbul Boğazı'ndaki Riva (İrva/Revancık) Kalesi . *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler* (s. 483-506). Konya: Kömen Yayınları.
- Parlak, S. (2012). Ortaçağ Dönemi Kalelerinde Karşılaşılan Önemli İki Mimari Öge. *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (s. 667-675). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Parlaz, S. (2011). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Cenova ve Cenovalılar. *Pamukkale Üniversitesi Sosya Bilimler Enstitüsü Dergisi*(10), 109-116.
- Parry, V. J. (1974-1975). İslam'da Harb Sanatı. *Tarih Dergisi*(28-29), 193-218.
- Perbellini, G. (2007). Kent Surlarının Korunması ve İtalya'dan Örnekler. *Karasurlarının Korunması için Uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu* (s. 12). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Pirenne, H. (2019). *Ortaçağ Kentleri*. (Ş. Karadeniz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Prigent, S., & G. S. (1977). *Kim Kimdir 500 Ünlü Kişi*. (M. Arseven, Dü.) İstanbul: Baskan Yayınları.
- Pul, A. (2020). Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin). *Belleten*, 84(301), 983-1044.
- Redford, S. (2010). 13. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Tahkimatları. 19. *Kaleli Kentler Sempozyumu: Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler* (s. 253-265). Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Sağlam, H. S. (2019). Anadolu'daki Armalı Ceneviz Yazıtları. *Orta Çağ'da Anadolu'da Kültürel Karşılaşmalar* (s. 99-130). Ankara: Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Sakaoğlu, N. (2007). Surlar Osmanlı Dönemi Onarımları. *Uluslararası Karasurlarının Korunması İçin Uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu* (s. 31-36). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Sayar, M. H. (2020). Eski Çağ Deniz Ulaşımında İstanbul Boğazının Anadolu Yakası ve Karadeniz'e Çıkışında Yer Alan Uygun Rüzgar Kutsal Alanı. *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (s. 105-111). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Saygın, D. (2022). *XIX. Yüzyılda Büyükkada*. İstanbul: Libra Yayıncılık.
- Schweinfurth. (1952). İstanbul Suru ve Yıldızlı Kapı. *Belleten*, 16(62), 261-272.
- Sertoğlu, M. (1978). İstinye'den Rumelifeneri'ne. *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 1(3), 13-21.

- Sevgen, N. (1959). *Anadolu Kaleleri*. Ankara: Doğu Matbası.
- Sofyalı Ali Çavuş. (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*. (M. Sertoğlu, Dü.) İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Sosyal, A. (1997). *Anadolu Feneri*. İstanbul: Uycan Yayınları.
- Sönmez, F. (2019). 73 numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (434-590)(Cilt I). *Yüksek Lisans Tezi*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Sönmez, Z. (2001). Balkanlar ve Karadeniz Çevresindeki Osmanlı Kale Mimarisi Hakkında Bazı Görüşler. *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. 2. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Stein, M. L. (2007). *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şakiroğlu, M. (1982). Fatih Sultan Mehmed'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14(25), 211-224.
- Şenyurt, O. (2013). III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), 487-521.
- Şemseddin Sami. (tarih yok). *Kamus-ı Türki Osmanlıca Sözlük*. (Ş. Kurt, Dü.) İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tabakoğlu A., Kala A., Aynural S., Kara İ., Kala E., (1997). *İstanbul Ahkam Defterleri-İstanbul Tarım Tarihi I*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Tekin, O. (2012). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, O. (2023). *Eski Çağ'da İstanbul Topoğrafyası*. <https://istanbultarihi.ist/19-eski-cagda-istanbul-topografyasi> adresinden alındı
- Tezcan, H. (1989). *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Thevenot, J. (2014). *Thevenot Seyahatnamesi*. (S. Yerasimos, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Toprak, S. V. (2020). İstanbul Boğazı'nın Savunma Önlemleri Kapsamında Boğaz Kalelerinin Tahkimi Faaliyetleri (1793-1796). *Kâşgarlı Mahmud Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-VII* (s. 649-722). Ankara: İksad Yayınevi.
- Toprak, S. V. (2021). İstanbul Boğazı Kaleleri Keşif Defterlerine Bir Örnek: 1796 Tarihli Keşif Defteri. *Tarih Okulu Dergisi*(53), 2404-2439.
- Tott, B. D. (tarih yok). *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Turan, Ş. (1963). Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 159-202.
- Tursun Bey. (1977). *Tarih-i Ebü'l- Feth*. (M. Tulum, Dü.) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Umar, B. (1998). *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Usta, A. (2015). *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Usta, A. (2023). Türkiye Selçukluları Devrinde Konya Kuşatmaları. *Konya Kitabı XIX Türkiye Selçukluları ve Konya Siyasi Tarih*. 1, s. 649-664. Konya: Konya Ticaret Odası.
- Uysal, A. (2022). Yörük Olmaları Muhtemel Dizdarlara Ait Notlar. *Yörükler II* (s. 361-367). Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Uzun, C., & Çakar, E. (2016). 17. Yüzyılda Harput Kalesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 337-350.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Kapıkulu Ocakları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülker, H. (1996). 51 Numaralı Mühimme Defteri: Tahlil - Metin. *Yüksek Lisans Tezi*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Ülkü, O. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(27), 245-270.

- V. E., E. A., C. Ş., & M. M. (2003). *İstanbul'un Kapısı Sultanbeyli Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Vauban, S. l. (1794). *Fenn-i muhasara : Darben ve Defan Muhasara ve Muharese-i Kıla ve Husun*. (K. İpsilanti, Çev.) İstanbul.
- Villalon, C. D. (2011). *Kanuni Devrinde İstanbul 1557 Yılında Bir El Yazması*. (Y. Demirören, Çev.) İstanbul: Erko Yayıncılık.
- Vitruvius. (1990). *Mimarlık Üzerine On Kitap*. (S. Güven, Çev.) Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Wenceslaw, W. (1981). *Baron W. Wratislaw'ın Anıları*. (M. S. Dilmen, Çev.) İstanbul: Karacan Yayınları.
- Yaşa, Y. (2012). Poyraz Kalesi Restorasyon Projesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Yavuz, M. F. (2014). *Byzantion Byzas'tan Constantinus'a Antik İstanbul Antik Edebi Kaynaklar*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Yıldız, N. (2006). Kıbrıs'ta Osmanlı Saray Gelenekleri ve Beylerbeyi, Muhassıl ve Diğer Üst Düzey Görevlilerin Kullandığı Saray ve Konaklar. *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu* (s. 307-342). İstanbul: IRCICA.
- Yılmaz, M. (2005). Tercüme-i risale-i fenni-i harb. *Yüksek Lisans Tezi*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Yılmaz, E. (2019). Yüksek Lisans Tezi. *47 Numaralı Mühimme Defteri (H. 990 M.1582) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S.1-133)*. Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Yılmaz, L. (2017). Tarihsel Kaynaklarda Roma, Bizans Osmanlı Devri Limanlarının Anlatımı. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1(2), 55-71.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Cilt 1). (N. Epçeli, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar

<https://kizkulesi.gov.tr/onarimlar>. (2024, 01 01). Kız Kulesi. adresinden alındı

<https://arachne.dainst.org/entity/2019361?fl=20&q=%22Anadolu%20Hisar%C4%B1%22&resultIndex=24> (2023)

<https://arachne.dainst.org/entity/2019504?fl=20&q=%22Anadolu%20Hisar%C4%B1%22&resultIndex=2> (2023)

<https://arachne.dainst.org/entity/6400?fl=20&q=komnenos&resultIndex=8> (2023)

<https://arachne.dainst.org/entity/2011074?fl=20&q=mermerkule&resultIndex=27> (2023)

<https://arachne.dainst.org/entity/1224291?fl=20&q=%22Yoros%20Kalesi%22&resultIndex=3> (2023)

<https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~350092~90117481:Constantinople----?qvq=q:istanbul;lc:RUMSEY~8~1&mi=24&trs=1318> (2023)

<https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~358752~90126669:Blat-CXXX-Constantinopel--Nuremberg?qvq=q:istanbul;lc:RUMSEY~8~1&mi=9&trs=1318> (2023)

<https://arachne.dainst.org/entity/2040784/image/2040784> (2023)

EKLER

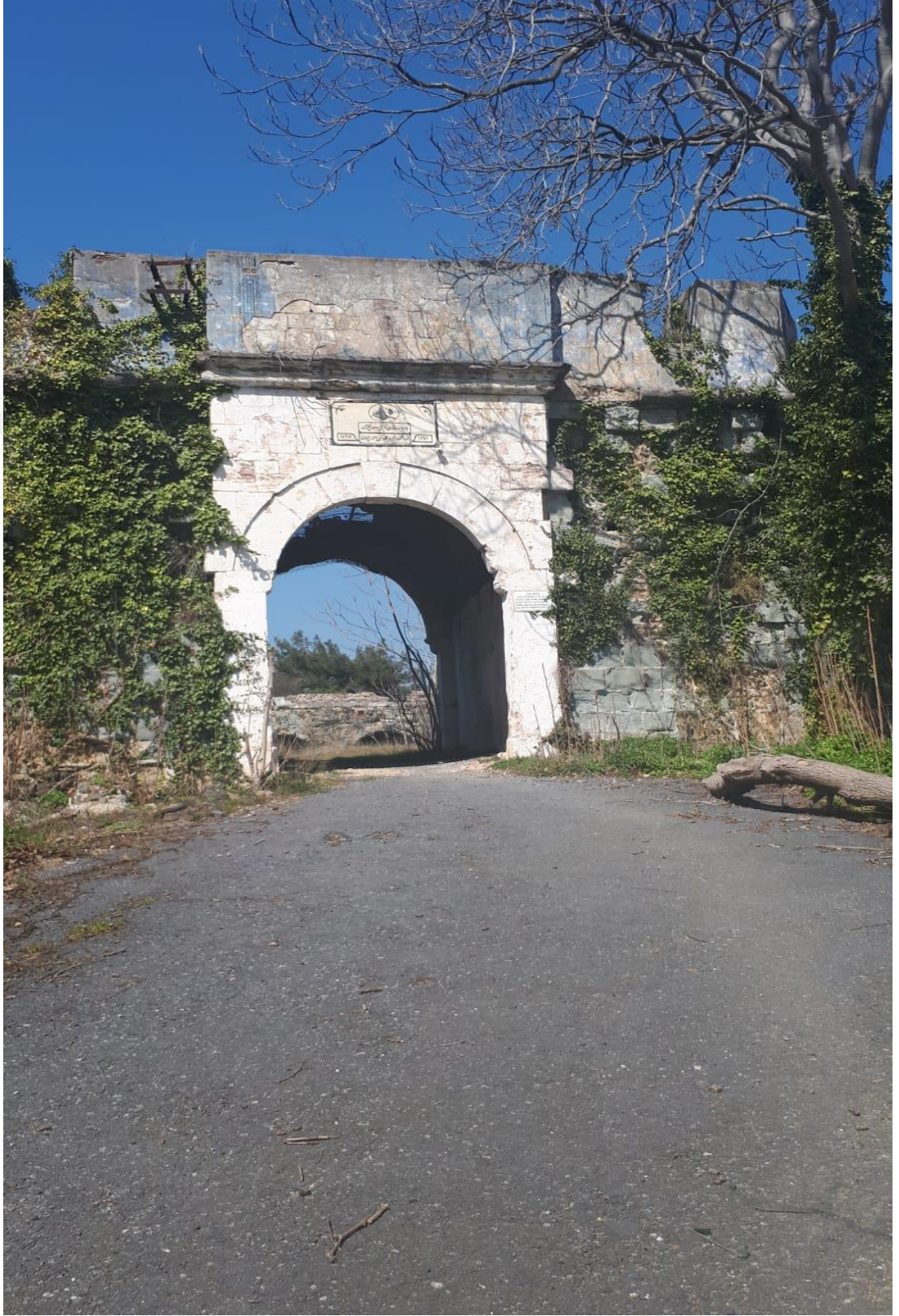
Görsel 24 Belgrad Kapı (Murat KAYA 2023)

Görsel 25 Garipçe Kalesi (Murat KAYA 2023)

Görsel 26 Kilyos Kalesi ana giriş kapısı (Murat KAYA 2023)

Görsel 27 Mermer Kule iç tarafı (Murat KAYA 2023)

Görsel 28 Mermer Kule deniz tarafı (Murat KAYA 2023)

Görsel 29 Mevlana Kapı (Murat KAYA 2023)

Görsel 30 Mevlana Kapı iç tarafı (Murat KAYA 2023)

Görsel 31 Rumeli Feneri Topçu Kalesi ana avlu (Murat KAYA 2023)

Görsel 32 Yedikule güney duvarı (Murat KAYA 2023)

Görsel 33 Yedikule Kapısı (Murat KAYA 2023)

Görsel 34 Anadolu Hisarı

<https://arachne.dainst.org/entity/2019361?fl=20&q=%22Anadolu%20Hisar%C4%B1%22&resultIndex=24> (2023)

Görsel 35 Anadolu Hisarı kara tarafı

<https://arachne.dainst.org/entity/2019504?fl=20&q=%22Anadolu%20Hisar%C4%B1%22&resultIndex=2> (2023)

Görsel 36 Komnenos Suru

<https://arachne.dainst.org/entity/6400?fl=20&q=komnenos&resultIndex=8> (2023)

Görsel 37 Mermer Kule

<https://arachne.dainst.org/entity/2011074?fl=20&q=mermerkule&resultIndex=27>
(2023)

Görsel 38 Yoros Kalesi

<https://arachne.dainst.org/entity/1224291?fl=20&q=%22Yoros%20Kalesi%22&resultIndex=3> (2023)

Görsel 39 İstanbul 1896

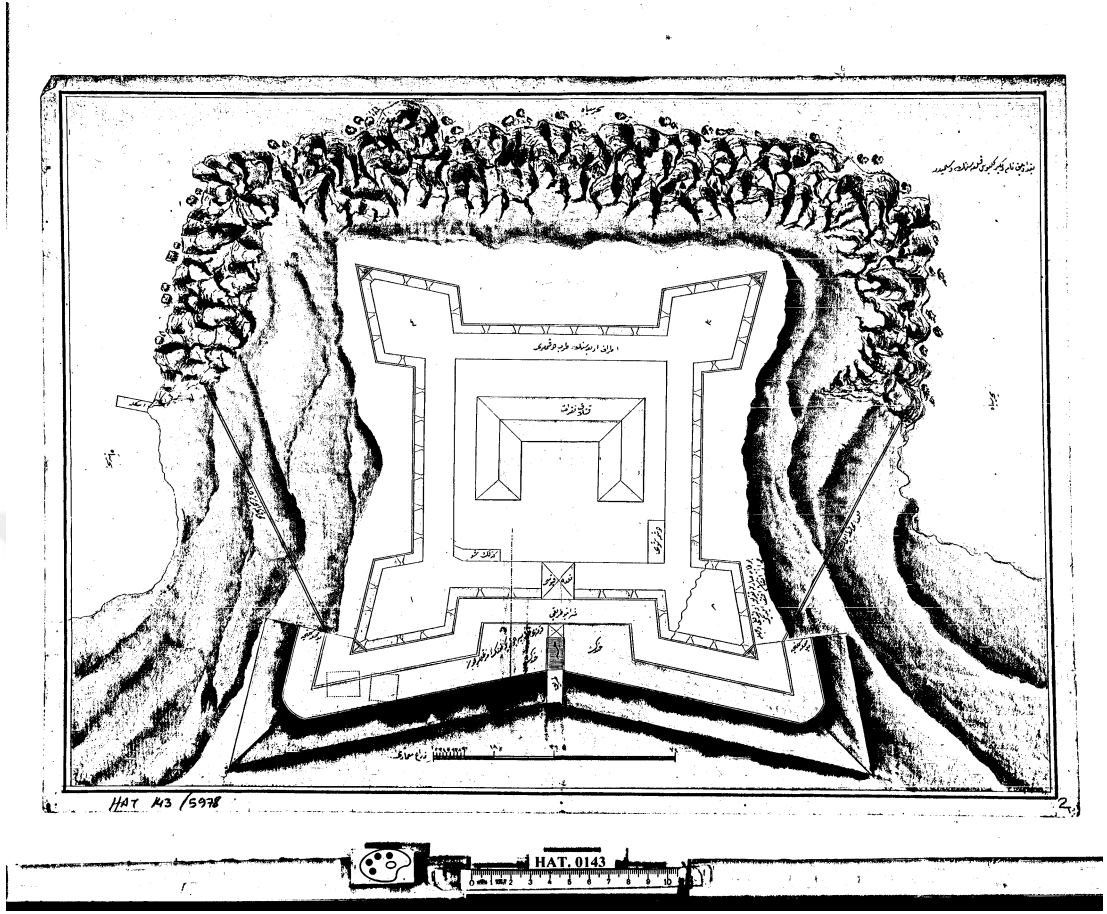
<https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~350092~90117481:Constantinople----?qvq=q:istanbul;lc:RUMSEY~8~1&mi=24&trs=1318> (2023)

Görsel 40 İstanbul 1493

https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~358752~9012666_9:Blat-CXXX-Constantinopel--Nuremberg?qvq=q:istanbul;lc:RUMSEY~8~1&mi=9&trs=1318 (2023)

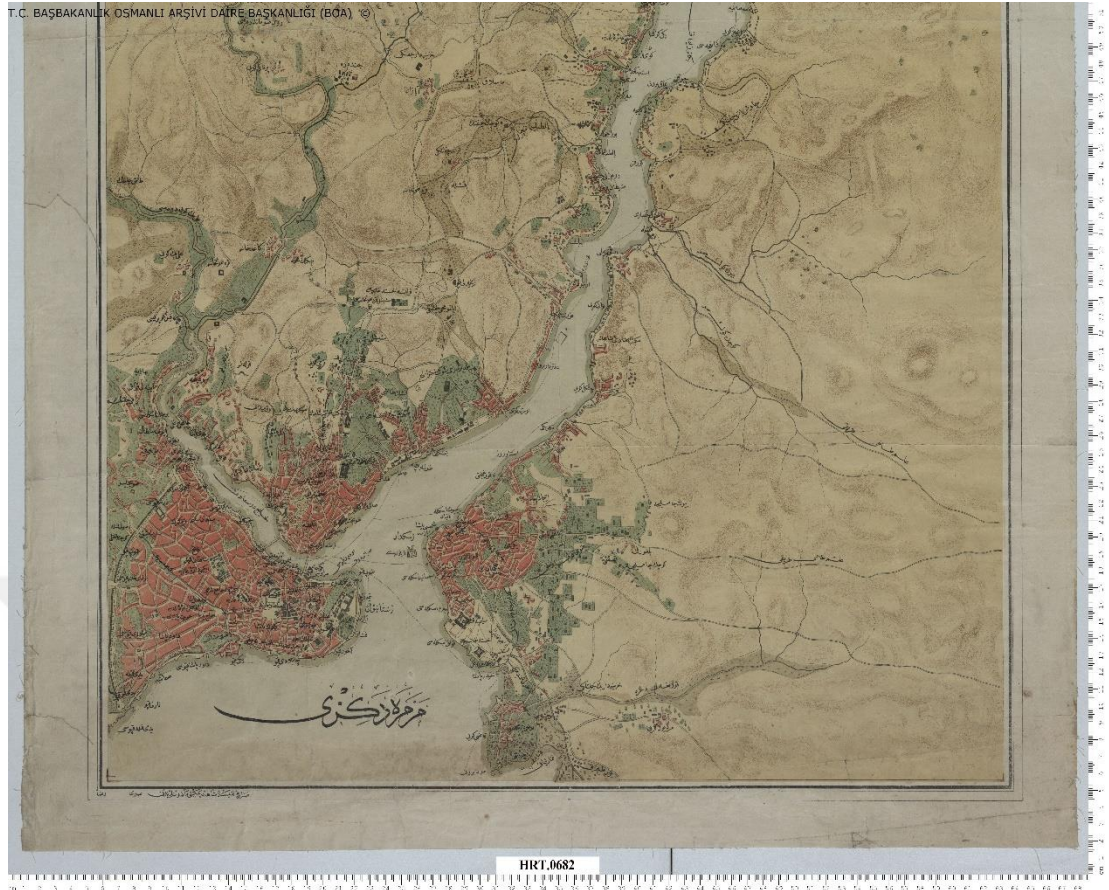
Görsel 41 Kilyos Kalesi

BOA 143-5978

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

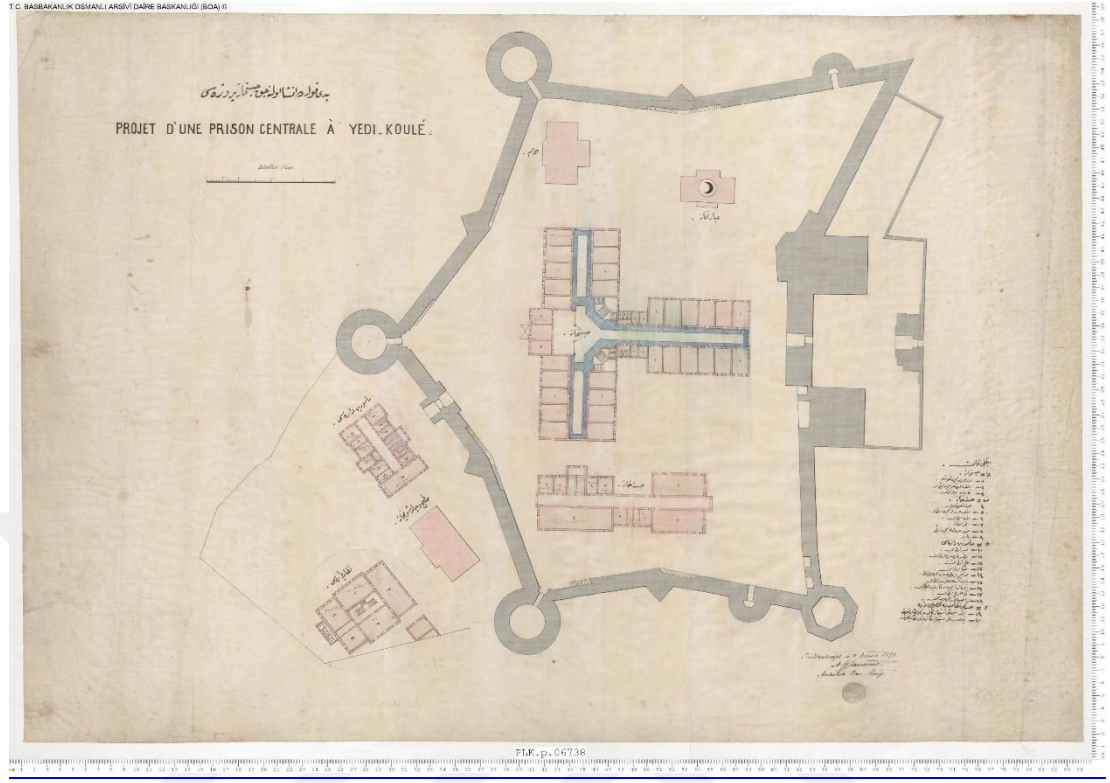
BOA 682-

Görsel 43 İstanbul Surları

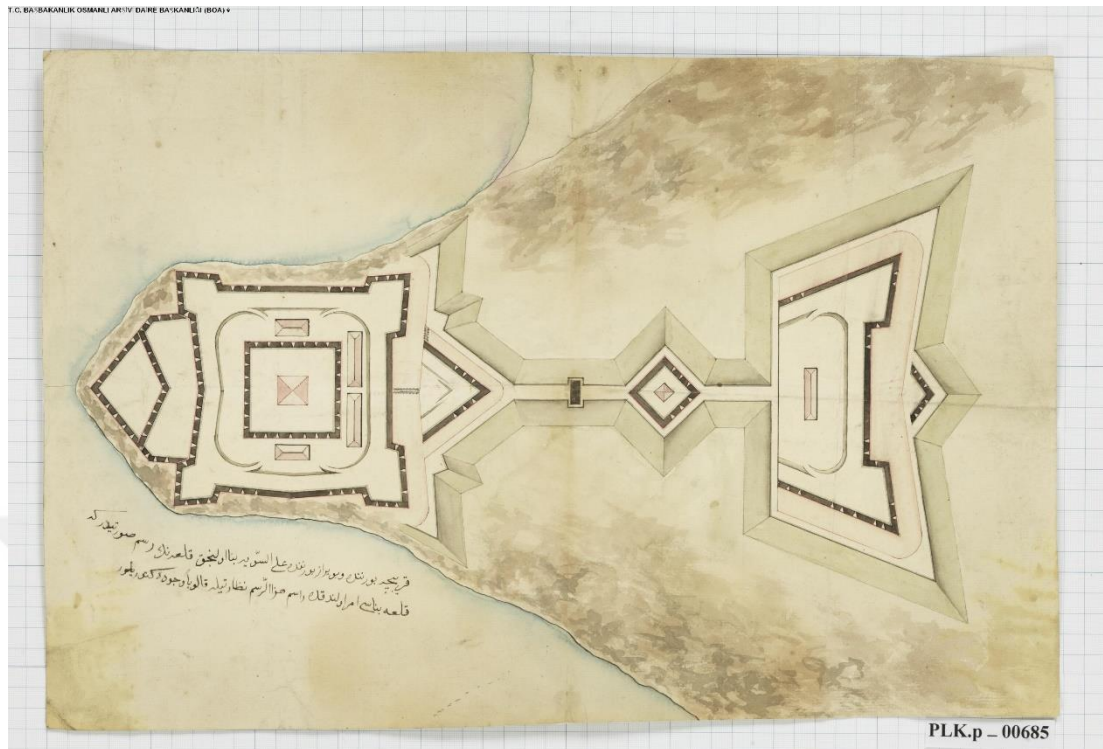
BOA 689-

Görsel 44 Yedikule

BOA 6738-

Görsel 45 Garipçe ve Poyraz Kaleleri

BOA 685-

Görsel 46 Mermer Kule

<https://arachne.dainst.org/entity/2040784/image/2040784> (2023)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Murat KAYA
Doğum Yeri	.
Doğum Tarihi	.

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fak.
Bölüm	Tarih

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Beykent Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler

YABANCI DİL BİLGİSİ

YÖK DİL	.
---------	---

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Türkiye İş Kurumu
Görevi	İş ve Meslek Danışmanı
Tecrübe Süresi	20 yıl